

TURVALISUSKOMPASS

TURVALISUSE JA JULGEOLEKU TEADUSAJAKIRI

- ✦ Värbamisoht – oht, mida saab ennetada ✦ **Martin Purre**
- ✦ Mis asi see on, mida nimetatakse kriminalistikataktilikaks? ✦ **Raivo Öpik**
- ✦ Avaliku sektori kriisiotsustamist mõjutavad tegurid koroonakriisi algfaasis Saaremaa valla ja Tallinna linna kriisiüksuste näitel ✦ **Hannes Nagel, Anne-May Nagel**
- ✦ Kuidas mõista ja vähendada ühiskonna haavatavust kriisides? ✦ **Kati Orru, Sten Hansson, Margo Klaos, Kristi Nero, Sten Torpan, Ingeliis Siimsen**
- ✦ Olukorrateadlikkuse, olukorramõistmise ja kallutatuse mõõtmine siseturvalisuse valdkonnas ✦ **Stella Polikarpus, Kady Danilas**
- ✦ Afganistani kriis: võõras mure või võimalus õppida laiapindset riigikaitset? ✦ **Ivo Peets**
- ✦ Gerassimovi „doktriini“ kommenteeritud tõlge: sõjalises ja hübriidsõja kontekstis ✦ **Vladimir Sazonov, Jaanus Sägi**

SISUKORD

- 3** Eessõna
- 7** Värbamisoht – oht, mida saab ennetada • **Martin Purre**
- 27** Mis asi see on, mida nimetatakse kriminalistikataktikaks? • **Raivo Öpik**
- 43** Avaliku sektori kriisiotsustamist mõjutavad tegurid koroonakriisi algfaasis Saaremaa valla ja Tallinna linna kriisiüksuste näitel • **Hannes Nagel, Anne-May Nagel**
- 73** Kuidas mõista ja vähendada ühiskonna haavatavust kriisides? • **Kati Orru, Sten Hansson, Margo Klaos, Kristi Nero, Sten Torpan, Ingeliis Siimsen**
- 89** Olukorrateadlikkuse, olukorramõistmise ja kallutatuse mõõtmine siseturvalisuse valdkonnas • **Stella Polikarpus, Kady Danilas**
- 109** Afganistani kriis: vööras mure või võimalus õppida laiapindset riigikaitset? • **Ivo Peets**
- 133** Gerassimovi „doktriini“ kommenteeritud tõlge: sõjalises ja hübriidsõja kontekstis • **Vladimir Sazonov, Jaanus Sägi**
- 165** Sisekaitseakadeemias hiljuti ilmunud publikatsioonid

Turvalisuskompass on Sisekaitseakadeemia eestikeelne eelretsenseeritav teadusajakiri.

TOIMETUSKOLLEGIUM:

Kadi Luht-Kallas, Sisekaitseakadeemia, päästekolledž, vanemlektor

Viola Mäemurd, Siseministeerium, strateegia- ja arendusosakond, osakonnajuhtaja

Martin Perling, Kaitsepolitsei, peadirektori asetäitja

Indrek Saar, Sisekaitseakadeemia, finantskolledž, maksunduse ja tolli õppetool,
professor

Raul Savimaa, Sisekaitseakadeemia, sisejulgeoleku instituut, teadur; Tallinna

Tehnikaülikool, infotehnoloogia teaduskond, tarkvarateaduse instituut, vanemteadur

Tauno Suurkivi, Päästeamet, peadirektori asetäitja

Peatoimetaja: **Jaanika Puusalu**

Tegevtoimetaja: **Triin Rätsepp**

Kirjastaja: **Lauri Vanamõlder**

Keeletoimetaja: **Rereeda OÜ**

Makett ja kujundus: **Jan Garshnek**

Trükk: **Trükikoda Paar**

Ajakirjas ilmunud artiklid, fotod ja illustratsioonid on autoriõigusega kaitstud teosed.

Toimetusel on õigus artikleid toimetada ja kärpida.

ISSN 2806-1306 (trükis)

ISSN 2806-1314 (pdf)

E-versiooni leiab Digiriivulist siit:

Väljaandja: Sisekaitseakadeemia

Kase 61, 12012 Tallinn

www.sisekaitse.ee/kirjastus

Teie käes on Sisekaitseakadeemia siseturvalisuse ja -julgeoleku valdkonna ajakirja Turvalisuskompass teine, 2022. aasta kevade-suvenumber.

2022. aasta kevadeks on üle kahe aasta möödunud COVID-19 pandeemia algusest ja pandeemiast tingitud eriolukorra väljakuulutamisest Eesti Vabariigis. Nüüdseks on Eesti elukorraldus paljus taastunud, kuid nii pandeemia kui ka mitmed lähiaja maailmasündmused on pannud võimalikele ohtudele ja kriisisituatsioonile rohkem mõtlema. Püüame toimunust õppetunde leida ning pöörame suuremat tähelepanu ettevalmistusele ning teadmiste ja oskuste täiendamisele.

Sel korral on Turvalisuskompassis mitu sarnast teemavaldkonda kajastavat kaastööd. Samas ei ole see number pühendatud otse kriisi, ohu või mõjutegevuse teemadele: olukord maailmas on lihtsalt nõudnud, et pööraksime siseturvalisuse ja -julgeoleku valdkonnas praegu just nendele teemadele kõrgendatud tähelepanu. Värbamisohtu peab oskama üleilmastuvas maailmas märgata ja ennetada. Venemaa sõjalise agressiooni valguses on väärtuslik teada ja analüüsida nende moodsa sõjapidamise printsiipe ja hübriidsõja põhimõtteid. Afganistani demokraatia kiire kollaps nõuab kriitilist hinnangut ja ärgitab küsima, missugused peavad olema tingimused ja ettevalmistus, et riigi kaitse oleks edukalt tagatud. Samal ajal on tehtud uuringuid, mis on pandeemiast ja eriolukorlast lähtunud, ning toimunu analüüsimisel on jõutud tulemuste esitamise etappi, st kriisi õppetundide tuvastamiseni. Lisaks on aktiivselt käimas uute väljaõppemeetodite loomine ja hindamine. Jätakuvalt on oluline tähelepanu pöörata ka siseturvalisuse ja -julgeoleku valdkonna teoreetilisele arengule, mis toetaks praktikat.

Turvalisuskompass koondab nii siseturvalisuse ja -julgeoleku valdkonna teadusartikleid kui ka ülevaateartikleid teadusuuringutest, projektidest ja konverentsidest. Samuti pakub see eesti keeles lugemiseks tekste, mis on valdkonnas olulised, sh eesti teadlaste teistes keeltes avaldatud artikleid ja valdkonnas laialdast kõlapinda saanud tekste, mis aitaksid eesti keeles ilmudes kohalikku diskussiooni ja teadmist täiendada.

Sellel korral sisaldab ajakiri kolme originaalset teadusartiklit, kolme ülevaateartiklit ning üht välismaise artikli kommenteeritud tõlget eesti keelde.

Turvalisuskompassi selle numbri esimeses teadusartiklis „**Värbamisoht – oht, mida saab ennetada**“ tutvustab Martin Purre värbamisohtu kui ohtu riigi julgeolekule ning selgitab värbamise, spionaažitegevuse ja riigi julgeolekuga seotud mõistete olemust ja erinevust. Artikkel esitab lisaks teoreetilisele teemakäsitlusele ka praktilisi käitumisjuhiseid nii eraisikutele kui ka organisatsioonidele, mis aitavad värbamisohtu ennetada.

Teises artiklis „**Mis asi see on, mida nimetatakse kriminalistikakattikaks?**“ annab Raivo Öpik ülevaate kriminalistikakattika mõistest ja struktuurist. Artiklis on käsitletud kriminalistikakattika kui kriminalistika alamsüsteemi kujunemist, erinevaid määratlusi ja võimalikke arengutendentsi.

Ajakirja kolmandas artiklis „**Avaliku sektori kriisitsustamist mõjutavad tegurid koroonakriisi algfaasis Saaremaa valla ja Tallinna linna kriisiüksuste näitel**“ selgitavad Hannes Nagel ja Anne-May Nagel 2020. aastal koroonaviiruse puhkemisel kohalikes omavalitsuste kriisiüksustes otsustamist mõjutanud tegureid ja nende väljendusvorme. Uuritavate otsustusprotsesside keskmes olid koroonakriisi esimeses laines toimuma pidanud suursündmused, Kirkorovi kontsert Tallinnas ja Kuressaare võrkpallimängud. Kombineeritud uurimismeetodiga kogutud andmed näitasid, et otsustajaid mõjutasid enim aja- surve, meedia- ja avalikkuse surve ning info puudumine.

Selle ajakirjanumbri esimeses ülevaateartiklis „**Kuidas mõista ja vähendada ühiskonna haavatavust kriisides?**“ tutvustavad Kati Orru, Sten Hansson, Margo Klaos, Kristi Nero, Sten Torpan ja Ingeliis Siimsen Tartu Ülikooli ühiskonnateaduste instituudi kriisiuuringute rühma ja Päästeameti osalusega Euroopa Liidu „Horisont 2020“ teadus- ja arendusprojekti BuildERS (Building European Communities' Resilience and Social Capital, 2019–2022), mille eesmärk on välja uurida, kes on haavatavad ja kuidas saaks kriisihalduses paremini arvestada nende inimeste vajadusi. Artikkel tutvustab uurimiserühma tähtsaimaid tulemusi inimeste haavatavuse dünaamilisusest ja infokäitumise rollist sealjuures. Haavatavuse allikatest on kõige suurema mõjuga ühiskondlik-struktuurid tegurid: riigi ja kohaliku omavalitsuse asutustel on läbimõeldud poliitikatega võimalik süsteemselt vähendada individuaalsetest ja olukorraspetsiifilistest põhjustest tulenevat haavatavust.

Stella Polikarpus ja Kady Danilas esitavad teises ülevaateartiklis „**Olukorrateadlikkuse, olukorramõistmise ja kallutatuse mõõtmine siseturvalisuse valdkonnas**“ Erasmus+ teadusprojekti FireFront, mille käigus arendati välja tööriist, mis mõõdab lisaks olukorrateadlikkusele ka olukorramõistmist ja kallutatust. Visiõppe ehk virtuaalseid simulatsioone kasutava õppe põhine tööriist võimaldab kvantitatiivselt mõõta juhi tegeliku ja tajutud olukorrateadlikkust ja -mõistmist ning kallutatust. Artiklis tutvustatakse projekti, loodud arvuti- ja veebipõhist tööriista ning võrreldakse päästeteenistujate ja mittepäästeteenistujate mõõtmistulemusi virtuaalselt simuleeritud õnnetusel. Projekti käigus selgus, et päästeteenistujad ja mittepäästeteenistujad võivad teha otsustamisel eri tüüpi

vigu, kuna keskmiselt oli päästeteenistujate töesuskallutus positiivne, kuid suhteliselt madal, samas kui mittepäästeteenistujate töesuskallutus oli keskmiselt negatiivsem. Päästeteenistujad on keskmiselt enesekindlamad võrreldes mittepäästeteenistujatega olukorrataadlikkuse ja -mõistmise kujundamisel.

Kolmanda ülevaateartikli „**Afganistani kriis: võõras mure või võimalus õppida laiapidset riigikaitset?**“ on Ivo Peets koostatud Sisekaitseakadeemias 11.02.2021 toimunud veebikonverentsi „Afganistani kriis: võõras mure või terendav sisejulgeolekuoht Eestile?“ ettekannete ja arutelude põhjal, kuid Afganistani kriisi on artiklis sügavamalt avatud riigikaitse laia käsitluse raamistikus. Artiklis antakse ülevaade peamistest sündmustest, mis viisid Afganistani sõja ja sellele järgnenud pika konflikti puhkemiseni aastatel 2001–2021. Kirjeldatakse konverentsil esinejate väljatoodud probleeme ja analüüsitakse nende mõju laiapidsete riigikaitse valdkondade kaupa.

Ajakirja selle numbri tõlkeartikliks on Venemaa Föderatsiooni relvajõudude kindralstaabi ülema, kindral **Valeri Gerassimovi 2013. aastal ilmunud artikli „Teaduse väärtus on ettenägemises. Uued väljakutsed nõuavad lahingutegevuse vormide ja viiside ümbermõtestamist“ kommenteeritud tõlge.** Kõne on Turvalisuskompassile tõlkinud ja seda kommenteerinud Vladimir Sazonov ja Jaanus Sägi. Selle kõne tõlge on oluline ka täna, sest Gerassimovi 2013. aastal ilmunud artiklit hakati nimetama doktriiniks pärast seda, kui Venemaa Föderatsioon ründas 2014. aastal Ukrainat ja hõivas Krimmi poolsaare. Just Gerassimovi on peetud nii 2014. aastal toimunud Krimmi annekteerimise kui ka 2022. aasta Ukraina ründamise üheks peamiseks ideoloogiks ja läbiviijaks. Gerassimovi artikkel rõhutab mittesõjaliste komponentide olulisust modernses sõjapidamises, eelkõige käsitleb tekst hübriidsõda ja informatsioonilist pettegevust.

Ajakirjas kajastatavate teemade ring on taas lai ning loodame, et huvipakkuvaid ja uusi teadmisi saavad kõik värse numbri lugejad.

VÄRBAMISOHT – OHT, MIDA SAAB ENNETADA

MARTIN PURRE

Võtmesõnad: värbamisoht, riigi julgeolek, vastuluure, luure, spionaaž

Ülevaade. Artikkel keskendub julgeolekuohule, mida nimetatakse värbamisohuks, kui see kahjustab riigi julgeolekut ja kui see toimub mõne välisriigi huvides. Samuti avatakse artiklis mitmeid mõisteid, mis on seotud nii konkreetselt värbamisega kui ka spionaaži-tegevuse ja riigi julgeolekuga laiemalt. Teoreetiliste küsimuste kõrval pakutakse praktilisi nõuandeid, kuidas end värbamisohu eest kaitsta: kuidas ohtu ära tunda, kuidas käituda, kui tekib oht, mida teha, et mitte sattuda sihtmärgiks. Praktilised juhised annavad nõu nii üksikisikutele kui ka organisatsioonidele.

SISSEJUHATUS

25 aastat tagasi ei olnud toonase Eesti Riigikaitse Akadeemia raamatukogu kartoteegist võimalik leida seletust terminile *vastuluure* – märksõna puudus kirjanduse ja märksõnade loetelust. Praegune olukord on oluliselt parem nii info kättesaadavuse kui ka tudengite baasteadmiste poolest, sest spionaažisündmused leiavad alati avalikkuses kõlapinda. Kuid vastuluure ja riigivastaseid kuritegusid puudutavat kirjandust, eriti teadustöid, on ilmunud eesti keeles küllalt vähe, mistõttu iga uurimus, näiteks bakalaureuse- või magistratöö tasemel, on õigusvaldkonnale ja julgeolekuspetsialistidele väga teretulnud.

Artikli üheks ajendiks ongi vähene teoreetiline käsitlus riigi julgeolekut puudutavatest mõningatest terminitest, mida kasutatakse tavatekstides üha rohkem, kuid mille ebatäpne kasutamine, kas siis tõlkeprobleemide või sisu mittetundmise tõttu võib segadust tekitada, seda eriti erialaspetsialistide või uurijate silmis. Eesmärk on avada olulisimate vastuluuremõistete teoreetilist poolt ja pakkuda ühtlasi praktilisi juhtnööre, mis aitaksid lugejal seostada ennast sellise julgeolekuhuga nagu värbamine võõrriigi huvides.

Täpsemalt keskendub see artikkel värbamisohule, selle mõjule üksikisikule ja organisatsioonile ning seeläbi ka riigi julgeolekule. Näited põnevatest juhtumitest ja faktid küll rikastaksid teksti, ent teooria, mõistete ja põhimõtete tundmine on praktikas möödapääsmatult vajalik. Baasteadmised annavad oskuse hinnata uudseid olukordi, oskuse näha ohtu seal, kus seda varjata püütakse, ja hinnata elus aset leidvaid juhtumeid, millele pole varasemat analoogi. Eestil on arvestatav vastuluurekogemus, mis kinnitab teooriate paikapidavust¹ ning võimaldab teha adekvaatseid üldistusi ja anda soovitusi. Just sellistest kogemustest ja teadmistest lähtuvalt on artikli viimases osas välja toodud kõige olulisemad käitumissoovitused, kuidas vältida värbamissihtmärgiks sattumist ja kuidas toimida, kui see on juhtunud.

¹ Alates taasiseseisvumisest on kohtus süüdi mõistetud 21 isikut, neist 6 riigireeturitena, kes tegutsesid välisriigi eriteenistuste heaks ja Eesti vastu: üks isik Hiina RV luure heaks, ülejäänud, sh kõik riigireeturid, Venemaa eriteenistuste heaks (Toots, 2020; Koort, 2020; Aleksejev & Otsmaa, 2021).

1. TERMINITE PALJUSUS: VASTULUURE JA LUURE, AGENT JA TOPELTAGENT, VÄRBAMINE JA VÄRBAMISOHT, SPIONAAŽ JA SALAKUULAMINE

Eesti kontekstis on *salakuulamine* ja *spionaaž* sama tähendusega, esimene neist on eestipärasem (Varul, 1996, lk 9). Luurest, spionaaži- või värbamisohust kirjutades pean silmas Eesti-vastast luuretegevust, mis on välisriikide organiseeritud. Ka spionaaž on luuretegevus.² Tihti rõhutatakse, et spionaaži eristab luuretegevusest püüd saada ligi salastatud infole või et spionaažis kasutatakse vaid salajasi meetodeid (Polmar & Allen, 2004, p. 602), mis hõlmab otsustajate ja arvamusiidrite mõjutamist välisriigi huvides (British Security Service, 2019). Teoorias on need eristatavad paremini kui päriselus, sest on omavahel liiga põimunud. Oluline on teada, et luure on riiklik tegevus, vajalik iga riigi toimimiseks, millega kogutakse riigile vajalikku infot (teabehange) või mõjutatakse oma riigi seisundit rahvusvahelistes suhetes (poliitikas, majanduses, sõjanduses). Luureks saab nimetada ka riigi organisatsiooni, mis viib läbi luuretegevust (Polmar & Allen, 2004, p. 602). Oma riigi välispoliitiliste eesmärkide nimel üritavad vaenulikud eriteenistused³ – sest sõbralikud riigid ja teenistused ei tohiks ju üksteist luurat, kuna vajadus puudub – leida ligipääsu teise riigi varjatavatele andmetele, näiteks dokumentidele, isikuandmetele, side- ja IT-süsteemidele, aga ka inimestele, saladuste valdajatele, otsustajatele, arvamusiidritele, olgu need siis riigiametnikud, teadlased, jõuametkondade töötajad, ühiskonnas aktiivsed ja mõjukad inimesed või piiriäärsete alade elanikud, kes sagedasti piiri ületavad.

Niisamuti kui luureinfo kogumine, on riigile mõõdapääsmatu ka vastuluure. Vastuluure, see on riigi vastu suunatud luuretegevuse ennetamine ja tõkestamine ning riigisaladuse ja salastatud välisteabe kaitse – Eestis on selline ülesanne pandud Kaitsepolitseiametile julgeolekuasutuste seaduse (JAS) (Julgeolekuasutuste seadus, 2000) §-s 6.⁴ Vastuluure peab teadma vaenulike eriteenistuste varjatud tegevusest meie riigi vastu, meie ametiasutuste ja kaitsevõime vastu, kahjustavatest tegevustest Eesti ühiskonna mõjutamiseks ja katsetest saada ligi meie riigi saladustele. Kitsamas tähenduses paljastab vastuluure

² Spionaaži all mõistetakse üldiselt luuretegevust, info, eriti salajase info kogumist teise riigi sõjanduse, poliitika või majanduse kohta, kasutades ka salajasi meetodeid, näiteks inimallikaid. Tuntakse ka majandus- ja tööstusspionaaži (Cambridge Dictionary, 2021). Ka erasektoris võib toimuda spionaaž – majandusspionaaž, mida nimetatakse ka tööstusspionaažiks, kuid kus osapooled on üksnes erasektorist (McFadden, 2019).

³ Eriteenistuste mõiste tuleneb venekeelsest terminist *spetsslužbõ*, mida kasutatakse aeg-ajalt ka Eesti kirjanduses, kui üldmõistet julgeoleku, luure ja vastuluureorganisatsioonidele. Ka selles artiklis kasutatakse väljendit *eriteenistus* üldmõistena riiklike asutuste kohta, mis tegelevad luure või vastuluurega, salajase info kogumisega, sh inimallikaid kasutades. USA-s kutsutakse üldistatult julgeolekuasutusi luurekommuniiks (ingl *intelligence community*). Eestis on kasutusel julgeolekuasutuste seadusest tulenev termin *julgeolekuasutused*, milleks on Kaitsepolitseiamet ja Välisluureamet. Kolmas Eesti eriteenistus on kaitseväge koosseisu kuuluv Luurekeskus, mis täidab sõjaväeluure ülesandeid.

⁴ Teatud juhtudel oma ülesannete täitmisel teostavad vastuluuret või abistavad vastuluuret ka Teabeamet (EV välisesinduste ja välismaal töötavate Kaitseväge üksuste ning oma asutuse kaitseks; julgeolekuasutuste seadus § 7 lg 1 p 2) ja kaitseväeluure (riigisaladuse kaitse; kaitseväge korralduse seadus § 36 lg 1 p 3) (Kaitseväge korralduse seadus, 2008).

vaenulikke luureagente, nende kaastöötajaid ja riigireetureid⁵ ning annab nad kohtu alla. Olemuslikult on vastuluure aktiivne tegevus, mis tähendab pidevat initsiatiivi hoidmist, st tegutsemist, et olla vastasest sammu võrra ees, neid tõkestades ja kaitstes oma riigi huve, saladusi, inimesi, ametnikke, tehnoloogiaid ja muid kaitset vajavaid valdkondi. Üks spioon, reetur või spioneeriv tarkvara võib hävitada kellegi aastatepikkuse töö, kahjustada riigi-, organisatsiooni- ja üksikisikute julgeolekut aastakümneteks.

Paradoksaasel kombel on iga paljastatud spioonijuhtum nii vastuluure edu kui ka läbikukkumine (Olson, 2019, p. 12). Nende teemade üle arutleb küllaltki avameelselt oma raamatus „To Catch a Spy: The Art of Counterintelligence“ (2019) kunagine Luure Keskaagentuuri (Central Intelligence Agency – CIA) vastuluurejuht James Olson.⁶ Eduks tuleb pidada professionaalse töö õnnestumist, kui mõni ohutegur kõrvaldati, vastase luureoperatsioon tõkestati või reetur tabati ja kohtus süüdi mõisteti. Läbikukkumine seisneb ennetustegevuse ja turvareeglite mittetoimimises: see tähendab, et püstitatud kaitseliinid ei pidanud, signaallambid ei süttinud õigel ajal. Klassikud on öelnud, et luure- ja vastuluureolukorrad võivad kiiresti muutuda, edu võib hetkega saada ebaeduks – see on kõverpeeglite maailm, kus tänane sõber ja kaastöötaja võib homme alla vanduda inimlikele nõrkustele ja osutada reeturiks (Olson, 2019, p. 12). Tabatud spioonide hulk mingil ajahetkel ei näita tavaliselt selle kuriteoliigi olemuslikku suurenemist, sest kunagi ei tea, kui palju spioonid on tegelikkuses veel tabamata ja põhjustavad salaja kahju päevast päeva (Charney, 2019, p. 51). Spionaažijuhtumite puhul on kahju hindamine keeruline ja mitmetahuline. Üks asi on kahju, mida suudetakse mõõta rahas, mida tõendatakse kohtus, ja kahju, mis on teada (enamasti kaitstud riigisaladusega). Samas, kas võime ette näha ja oleme valmis hindama seda kahju, mida vastane tekitab hangitud andmete abil edaspidi (tulevikus), näiteks aastate jooksul pidevalt või alles aastate pärast, sh moraalselt kahju ja mõranenud usaldust? Näiteks, kui avastatud spionaažijuhtumiga leiab tõestust, et mittesõbraliku riigi luure sai enda valdusesse isikute A, B ja C terviseandmed, isikliku kirjavahetuse ja hulga iseloomustavaid kirjeldusi süüdimõistetud spioonilt, kes neid lausa isiklikult tundis. Sellisel juhul suudame praegust kahju hinnata, oskame näha ohtu, mis võib tulevikus realiseeruda, kuid ei tea täpselt ohu realiseerumise tõenäosust tulevikus ehk mis hakkab juhtuma näiteks siis, kui A-st, B-st või C-st saavad tähtsad ja mõjukad persoonid ja kui neid aastate eest kogutud andmeid hakatakse nende vastu ära kasutama, neid inimesi üritatakse šantažeerida või muul moel individuaalselt mõjutada ja värvata. Kui värbamine ei õnnestu, võib info leida kasutatust näiteks nn aktiivmeetmena (Andrew & Mitrohhin, 2002, lk 25; Polmar & Allen, 2004, p. 5) – see on avalik või salajane tegevus,

⁵ Riigireeturiks saab olla Eesti kodanik, kes on asunud koostööle välisriigiga, edastades neile salastatud teavet või tegutsedes nende huvides Eesti iseseisvuse, sõltumatuse ja territoriaalse terviklikkuse vastu (vt leaaldefiniitsiooni KarS § 232; karistusseadustik, 2001).

⁶ James M. Olson (sünd 1941) on töötanud CIA operatsioonide direktoraadis. Peale mitme välislihetuse on ta töötanud ka CIA peakorteris vastuluurejuhina. Praegu töötab professorina Bushi Juhtimise- ja Avaliku Teenistuse Ülikoolis Texases.

eriteenistuse operatsioon, millega mõjutatakse inimest kas midagi tegema, mitte tegema või halvustatakse tema mainet, näiteks avalikustatakse „juhuslikult“ tema isiklik kirjavahetus või salvestatud koduvideo.

Spionaažikuritegusid, mis liigenduvad karistusseadustiku riigivastaste kuritegude alla, iseloomustab seos riigisaladustega, ebaseaduslik tegutsemine välisriigi heaks Eesti julgeoleku vastu ja konspiratsioon. Selliste kuritegude avastamine esitab kõrgeid erialaseid nõudmisi vastuluurajatele ja selliste kriminaalasjade menetlejatele. Riigireeturitega tegelenud psühholoogid on öelnud, et riigireetmist kui kuritegu on keeruline avastada ja takistada, sest selle põhjused on sedavõrd ebaselged ja eripalgelised (Charney, 2019, p. 51). Reetmise peapõhjuseks loetakse kõige üldisemalt inimese ego (Charney, 2019, p. 2),⁷ mis väljendub peamiselt tunnustus- või rahavajaduses, kättemaksuihas, seiklusjanus, hirmus või ka äärmuspatriotismis (patrioodina tahab oma riigile teistsugust tulevikku ja on nõus seetõttu tegema koostööd teise riigiga). Levinud arvamuse järgi võivad olulist rolli mängida ka ideoloogia ja religioon, kuid praktika ja uuringud seda siiski ei näita, pigem on need õigustused oma otsustele ja tegudele (Herbig, 2007, pp. 5–6, 44–46).⁸ Üheks levinumaks üldistuseks reetmise motiivide hindamisel peetakse MICE-na tuntud akronüümi, mis ühendab endas motiividena raha (ingl *money*), ideoloogiat (ingl *ideology*), sundust (ingl *compromise* või *coercion*) ja inimese ego (ingl *ego*) (Charney & Irvin, 2016, p. 72). Tänapäevalgi on see kiirhinnangutes hõlpsasti kasutatav, kuid on ka sügavamaid käsitlusi, nagu näiteks David Charney või Ursula Wilderi omad.⁹

Raske öelda, kas pärast taasiseseisvumist Eestis tabatud kuus riigireeturit on suur hulk või mitte, kui me ei tea, kui palju neid veel võib tegutseda, kes jäävad vahele näiteks mõne aasta pärast. Kindlasti näitavad aga kohtulahendid, et Eesti julgeolekusüsteemi üheks tugevuseks on tänapäevane õiguslik baas ja ametkondade ülesannete jaotus ning toimiv koostöö. Riigivastaste süütegude peatükk karistusseadustikus on arenenud vastavalt juhtumitele ja julgeolekukeskkonnale. Riigi julgeoleku, avaliku turvalisuse ja kohtueelse uurimise ülesannete selge jaotus julgeolekuasutuste, Politsei- ja Piirivalveameti ja prokuratuuri vahel on aidanud vähendada riigi ressursikulu. Koondatud kompetentsid vastavalt julgeolekuasutuste ülesannetele on võimaldanud Kaitsepolitseiametil realiseerida avastatud riigivastaste kuritegude näol seda infot, mida ta ise hangib ja mille eest vastutab, kindlustades ühtlasi riigisaladuse kaitse väliste vastaste eest. Võrdluseks:

⁷ Psühholoog Dr David L. Charney (2019, p. 2) loeb inimese ego justkui motiivide motiiviks.

⁸ Michael Smith (2021, lk 7) on koondanud näited spionaažialaost vastavalt agentide motiividele, milleks on peamiselt seksuaalsuhted, raha, isamaalisus, seiklus, fantaasia, psühhopaatia, kättemaks, õige asja eest väljas olek ja mitteteadlikkus.

⁹ David Charney on USA psühholoog, kes on uurinud reetmisjuhtumeid USA-s. Ta kirjeldab reeturiks kujunemist ja toob välja 10 sammu selleni (Charney, 2019, pp. 2-9). Ursula Wilder (2017, p. 20) on psühhiaater, kes nimetab reetmise peamisteks põhjusteks isiksusehäireid, isikut puuduvat kriisiolukorda ja ümbritsevat tingimusi, mis võimaldavad liiga lihtsalt spioneerida.

- Euroopa riikides on üle 30 julgeolekuasutuse (European Union Agency for Fundamental Rights, 2015, pp. 93–95), mis täidavad vastuluure ülesandeid. Mõnes riigis on vastuluure tegemise õigus ka mitmel teenistusel samal ajal ja kus vastutusalad on selgelt määratud, nagu näiteks Eestis, kus Välisluureamet teostab ka ise teatud juhtudel vastuluuret.¹⁰
- Euroopas on kümnekond riiki, mille julgeolekuasutustel on õigus täidesaatva võimuna reageerida ohtudele, st vahistada, viia läbi kohtueelset uurimist ja koguda kriminaalmenetluses tõendeid (Heldna, 2017, lk 70, 71). See seab selged vastutuse piirid, koondab kompetentsi ja kindlustab adekvaatselt kiire reageerimise riigivastasele ohule: kuriteo kiire tõkestamine, avastamine, tõendite kogumine ja kriminaalmenetluses juhtumi kohtu ette viimine.

2. VÄRBAMINE

Luure eesmärgil inimese värbamine võib piltlikult öeldes toimuda sarnaselt personali värbamisele järgmiselt: otsid inimese, kelle oskusi ja teadmisi vajad, uurid, kas ta sobib sellele tööle ja meeskonda, kas ta ise seda soovib ja milline on tema motivatsioon. Kui kõik klappib, siis teed ettepaneku, esitad tingimused, kuulad tema tingimusi, järgnevad täpsustavad küsimused, mõtlemisaeg, koostöö alustamise otsus. Nõnda toimub värbamine nii töökohta, spordimeeskonda kui ka õppeasutusse, aga ka spioonide maailmas, kus tegelikkuses kallutatakse teise riigi kodanikke riigireetmisele, kasutades selleks varjatud võtteid, manipulatsiooni ja kõrget riski, kuid enamasti mitte väärilist tasu. Agendi töö on luurata, isegi sõjapiirkonnas tegeleb luuraja harva luuramisega – selleks kasutatakse agente. Just selles seisneb ka (luure)ametniku ja agendi, kes ei ole luureametnik, peamine vahe (Smith, 2021, lk 17–18).

Tuntud luure- ja vastuluureasjatundjad on öelnud, et mida avatum ja demokraatlikum on ühiskond, seda lihtsam on seda uurida ka ilma salaagentideta (Shulsky & Schmitt, 2013, p. 113), kuid luure otsib tihti just seda, mida ei teatagi otsida – tõelisi saladusi. Robot teeb, tehisintellekt (AI; ingl *artificial intelligence*) mõtleb ja analüüsib, kuid seni veel juhib neid siiski inimene. Inimallikata ehk agentideta on võimatu toime tulla ükskõik millisel maailma luure- või vastuluureasutusel, olgugi et küberluure (CYBINT – ingl *cyber intelligence*) ja nii mõnigi teine luureliik, näiteks signaalluure (SIGINT – ingl *signal intelligence*) või avalikel allikatel baseeruv luure (OSINT – ingl *open source intelligence*), on praegu-

¹⁰ Julgeolekuasutuste seaduse § 7 lg 1 p-de 2 ja 3 alusel on Välisluureameti ülesanne teostada vastuluuret riigi välisesinduste ja nende kaitseväge struktuurüksuste või nende teenistujate kaitseks, mis asuvad väljaspool riigi territooriumi ja oma teenistujate, koostööle kaasatud isikute ja valduse kaitseks (Julgeolekuasutuste seadus, 2000).

seks rohkem arenenud ja igapäevasem kui kunagi varem. Hoolimata nende luureliikide kiirest arengust ja mahu kasvust ei kao inimallikatega luure ehk inimluure (HUMINT – ingl *human intelligence*) kusagile.

Väljapaistev kunagine USA luureanalüütik Sherman Kent¹¹ on öelnud, et agente kasutatakse selleks, et avastada seda, mida sa avalikult ei näe, st salajane teave aitab asju konteksti asetada ning seetõttu on avaliku ja salajase teabe kõrvutamine lahutamatu (Shulsky & Schmitt, 2013, p. 31). Avaliku ja salategevuse vahetegemisel võiks olla abiks võrdlus, et kui näiteks diplomaatia tähendab üldjoontes asjadest avalikult teada saamist ja mõjutamist, siis salategevuses toimub nii teadasaamine kui ka mõjutamine salaja, pettust, äraostmist ja reetmist kasutades. Luureoperatsioonide peamine eesmärk on luua strateegiline eelis konkurentide ees ja teiste riikide hulgas (Stouder & Gallagher, 2013, p. 586). Vaenuliku luure värbamine tähendab tegelikult inimestega manipuleerimist. Kas ja kuivõrd on see eetiline, on omaette teema, mille kohta on kirjutatud palju monograafiaid ja artikleid. Kui värbamine Eestist on vaenulikule luureteenistusele võimalus, siis vastuluure vaates on see ohuks. Edaspidi keskendumegi ohule, värbamisohule.

2.1. Milles seisneb värbamisoht

Värvatu muutub riigireeturiks ja/või hakkab täitma välisriigi luure- või julgeolekuteenistuse ülesandeid, millega tekitab nii mõõdetavat kui ka mõõtmatut kahju:

- hävitab paljude aastate pikkuse töö;
- kahjustab riigi, organisatsiooni, elukutse, perekonna, sõprade usaldust ja mainet;
- mõjutab riigi või riikide, koostööpartnerite, üksikisikute julgeolekut;
- põhjustab suurt või väga suurt rahalist kahju;
- hävitab värvatu enda meelerahu, vabaduse ja usalduse.

Värvatavaks võib saada igaüks, kellel on vastasele vajalikku infot, kes saab täita vastase eesmärgi ja kes on mõjutatav vastavaks koostööks.

Nii värbamine kui ka reetmine sõltuvad kõikidest inimlikest asjaoludest, nagu emotsioonid, iseloom, mälu, väärtused. Värbamistöö on keeruline, värbamiskatseid on palju, kuid edukad värbamised on harvad. Ei ole olemas ideaalset värbamist ega ideaalset agenti. Luureanalüütikud ütlevad, et inimallikates tuleb pidevalt kahelda, sest kõik inimesele

¹¹ Sherman Kent (1903–1986) töötas USA luure analüütikuna nii II maailmasõja ajal kui ka pärast seda. Tema raamatut „Strategic Intelligence for American World Policy“ (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1949; korduustrükk uue eessõnaga 1966) loetakse üheks mõjukaimaks luureanalüüsi puudutavaks teoseks. Seda on tõlgitud prantsuse, vene, saksa ja teistesse keeltesse. (Brown, 2020, p. 1)

teadaolevad faktid (info) ei saa olla teadmiste ekvivalendiks, sest keegi neist pingutab üle, keegi mäletab valesti, kellelegi tundus, keegi tahab nii väga, et ta teadmised oleksid vajalikud jne (Shulsky & Schmitt, 2013, p. 301).

Hiljuti ilmunud Craig Unger (2021, p. 47) raamatus „American Kompromat“ väidavad kunagised KGB ohvitserid Juri Švets ja Oleg Kalugin, et paljud inimesed, kellel lubati Nõukogude Liidust emigreeruda, kirjutasid alla koostööleppetele KGB-ga (Nõukogude Liidu julgeolekuasutus) – neile esitati sisuliselt ultimaatum, kas hakkavad koostööle või takistatakse emigreerumist. KGB 1. peavalitsuses (välisluure, mille järglane on Vene Välisluureteenistus, SVR) oli värbamisjuhtumi avamiseks toimik DOR – vn *delo operativnoi razrabotki*. See oli täiesti salajasel tasemel salastatud, isikule (sihtmärgile) anti koodnimi ja toimik sai numbri. Oma tegevuses põhineti kolmel peamisel värbamisalusel: ideoloogia, raha ja kompromiteeriv info (vn *kompromat* – kompromiteeriv materjal). Ideoloogiat loeti kõige usaldusväärsemaks värbamise aluseks. 1970. ja 1980. aastatel muutus raha tähtsamaks. Kompromiteeriva materjaliga oli KGB-l oma sihtmärkide suhtes pikk ajalugu. Kuid *kompra* kasutamise tõttu ei võinud ei KGB ega ka nüüdsed eriteenistused kunagi kindlad olla, et mäng nende vastu ei pööra, sest ähvardatul võib motivatsioon muutuda ja ühel hetkel motiveerib teda hoopis iha maksta kätte ähvardajale. Luure ja vastuluure asjatundjad on veendunud, et kõige suuremat kahju suudavad teha vabatahtlikud ülehüppajad, kelle ingliskeelsed nimetused on *walk-in* või *defector*, vn *initsiativnik* – isikud, kes astuvad reetmise teele vabatahtlikult (Unger, 2021, p. 47; Olson, 2019, p. 19)¹², mis tahes nende motivatsioon ka poleks. Riik või tema eriteenistus, kes vabatahtlikult üle tulnud informatori info omandab, võib küll saavutada olulist edu, kuid seda ei saa lugeda värbamisvõiduks. Spionaažiajaloo ei ole mitte keegi mitte kunagi üle hüpanud vastase või konkurendi poole seetõttu, et ta oli õnnelik (Central Intelligence Agency, 2014, p. 1).

Siinkohal võiks selguse huvides selgitada ka väljendit *topeltagent*, mida mõistetakse sagedasti valesti. Kui luure- või vastuluuretootajat nimetame eriteenistuse ohvitseriks, siis agent seda ei ole – agent on üldtunnustatud mõiste järgi koostööle kaasatud isik. Keegi ei saa olla topeltagent, enne kui ta ei ole kellegi agendina koostööle kaasatud ehk värvatud (Olson, 2019, p. 87). Näiteks Aleksei Dressen ja Vladimir Veitman (Kaitsepolitsei ameti endised töötajad, kes on riigireetmises süüdi mõistetud) ei olnud topeltagendid, vaid Vene eriteenistuste agendid. Topeltagent on agent, kes töötab justkui vaenuliku eriteenistuse heaks, kuid on lojaalne oma riigile ja tegutseb oma riigi vastavate teenistuste kontrolli all. Näiteks, kui armeeoohvitser või diplomaat valmistatakse ette topeltagendi rolli, teeb ta ennast atraktiivseks sihtmärgiks vastasele ja laseb end värvata, kuid tegelikkuses töötab endiselt oma riigi huvides. Värbamisohu ennetusmeetmena on hea, kui vas-

¹² Klassikaline vabatahtliku ülehüppaja situatsioon: inimene astub sisse teise riigi saatkonda, tahab kokku saada selle riigi luure esindajaga, et jagada oma saladusi ja teha koostööd (Unger, 2021, p. 47; Olson, 2019, p. 19).

tane teab, et iga temale edukana tunduv värbamine võib olla tegelikkuses talle ette söödetud topeltagent, kellega koostöö osutub kokkuvõttes kasutuks (Olson, 2019, p. 165).

Joonis 1. Agendiring ehk agenditsükkel (Kaitsepolitsei amet, 2018, lk 21)

2.2. Kuidas värbamist ära tunda, kes ja kuidas värbab?

Värbamine on salajaseks koostööks nõusoleku andmine. Värbamine on üks osa klassikalises agenditsükklis, millega algab agenditöö. Kogu protsess ise on aga pikk ja algab tavaliselt ammu enne värbamist. Agendiring algab eriteenistuse analüüsiga ehk sihitamisega¹³, kus keegi konkreetne inimene saab vaenuliku eriteenistuse sihtmärgiks, potentsiaalseks värbamisobjektiks, ja lõpeb siis, kui lõppeb koostöö agendiga mis tahes põhjusel, näiteks vahelejäätmine või hukkumine.

Vastase eriteenistuse ehk värbaja vaates on värbamissihimärgiks saamise eeldusteks vajadus, sobivus ja võimalus:

- a) värbaja teab, mida vajab, tal on vajadus ja tahe saada seda infot, andmeid või mõjutada just seda, mida vaja,
- b) värbajal on vaja leida see inimene, kes soovitud andmeid valdaks, infot teaks või kes suudaks vajalikku mõju avaldada,
- c) värbajal peab olema reaalne ligipääs (kontakt) värvatavale, see väljavalitu (värbamissihimärk) peab värbajale sobima ja tal peab olema tahe, motiveeritud

¹³ Sihitamise all tuleb mõista õige ja sobiva sihtmärgi ehk objekti valikut. Värbamise puhul on sihtmärgiks konkreetne inimene.

sioon alluda värbamisele ning suutlikkus täita talle pandavaid ülesandeid, teades, et paneb toime kuriteo. Selline sihtmärgi valik eeldab põhjalikku analüüsi ja individuaalset lähenemist, mis tugineb eriteenistuse käsutuses olevatele nii salajastele kui ka avalikele (näiteks kõik, mis internetist leitav) andmetele.

Värbajaks selle artikli tähenduses on välisriigi eriteenistus (enamasti luureorganisatsioon) ja selle luureohvitserid, kes käivitavad värbamisoperatsiooni ja kes värbavad ise (otse) või vahendajate kaudu oma ülesannete täitmiseks agente. Vahendajaid kutsutakse ka vahendus- või ligipääsuagentideks, kes loovad ise sihtmärgiga kontakti, õpivad teda tundma, tavaliselt ise ei värba, kuid võivad oma „sõpru“ vahendada värbajale. See protsess mängitakse välja loomuliku osana näitemängus. Näiteks kunagine sõber, sõjaväe- või ülikoolikaaslane, kes elab vastase riigis, värvatakse ligipääsuagentiks, tal palutakse luua uuesti kontakt sihtmärgiga, kutsuda teda külla vanu aegu meenutama või pakkuda ärivõimalust. Värbajatest ohvitserid ise võivad varjata oma tegelikku identiteeti ja kavatsusi. Luurajate levinud maskeeringud on diplomaadi ametikoht, ajakirjaniku, teadus- või spordiametniku, aga ka tudengi või ärimehe kate. Katteamet ja legend võimaldavad luua vajalikke sidemeid, isiklikke kontakte, pakkuda välja inimestele ideid ja äriprojekte, kutsuda neid reisima või õppima välismaale, tõmmata neid lavastatud situatsioonidesse, pakkuda koostöö eest raha, et nõnda siduda ja õppida tundma inimesi, kelle hulgast leida ja värvata sobilikke agente. Näiteks üks luuraja, kes kasutab kolmanda riigi ärimehe identiteeti (varjates oma päritoluriiki, rääkimata luureteenistust, mille ohvitser ta on), loob ärikonjunkturi uurimise eesmärgil sidemeid kõikvõimalikes riigiasutustest ja poliitrikaringkondades, kus talle meeleldi taustteavet jagatakse. Mitmele pakub ta selle teabe eest raha. Ühelt poolt on raha mõeldud töötasuna, kuid värbamise huvides aitab raha ja näiline töösuhe siduda info andjaid värbajaga, ilma et infoandjad teaksid tema tegelikku eesmärki või kellele nad tegelikult infot annavad. Inimesed harjuvad tagasihoidliku, kuid regulaarse sissetulekuga, sissetöötatud rada tundub ohutu. Hiljem võib selline suhe jõuda välja reaalse värbamisettepanekuni – kasvavad nõudmised infole, kasvavad riskid ja suhe muutub kriminaalseks.¹⁴

Värbamisprotsess võib toimuda nii Eestis, Venemaal kui ka Hiinas või kolmandates riikides, sh EL-i ja NATO riikides, aga ka näiteks internetis. Esmane kontakt võib toimuda peaaegu ükskõik kus, tavaliselt väga loomulikuna kuskil turismireisi ekskursioonigrupis, rahvusvahelisel konverentsil või seminaril, spordivõistlusel või hobiga seotud kontaktide kaudu (Suojelupoliisi (SUPO), 2021). Kõige enesekindlamalt tunnevad värbajad end oma koduriigis, mistõttu eelistatakse olukorda, kui värbamise sihtmärk külastab nende riiki või nende jaoks turvalist kolmandat riiki. Kuivõrd värbamine eeldab väga individuaal-

¹⁴ Kriminaalseks muutub suhe kohe, kui inimesel on teadlikkus ja eesmärgipärasus aidata vaenulikke välisluuret või reeta riiki. Kriminaalseks suhteks piisab ka teadlikust suhte loomisest vaenuliku eriteenistusega (KarS § 232, 234² ja 235¹).

set lähenemist värvatavale sihtmärgile, siis tehakse enne põhjalik taustauuring, sh avalike allikate (sotsiaalvõrgustikud, interneti otsingumootorid, avalikud andmebaasid jm) kaudu. Kindlasti on taustauuringutes abiks kõikvõimalikud muud andmebaasid või info, mida vaenulik luureteenistus valdab või millele tal on ligipääs, näiteks luure teel hangitud terviseandmed, pangaandmed, andmed õigusrikkumistest, aga ka eraettevõtete kliendiandmed, kust leiab infot inimese sidemete, aadresside, sidevahendite ja huvide kohta. Seega, välisluure ei tunne huvi ainult salastatud teabe vastu, vaid ka kõikvõimalike isikuandmete vastu. Taustauuringutes pööratakse enim tähelepanu inimese haavatavustele, emotsionaalsele seisundile, pettumustele töös ja tööandjas, majanduslikele raskustele või ambitsioonikatele soovidele, mida sissetulekud ei võimalda ja mis põhjustavad inimeses rahulolematust. Samuti pakub huvi isiku truudusetus, mängurlus, alkoholilembus, avantüürivalmidus või kalduvus kuritegelikule käitumisele (vägivaldsus, korruptsioon, uimastid). Kui taustandmed on piisavad, luuakse sihtmärgi kandidaadiga kontakt, ilma et viimane midagi halba aimaks, ja alustatakse värbamisprotsessi kultiveerimise ehk suhte arendamise faasiga, mille käigus saadakse vastuseid veel lahtistele küsimustele, inimest õpitakse rohkem tundma, uuritakse täpsemalt tema eraelu ja iseloomu, sidemeid, tema reageeringuid ja käitumist erinevates situatsioonides, võimalik, et luuakse situatioone, mis abistavad värbajaid oma eesmärgile lähemale jõuda. Tahetakse veenduda, kas isik valdab vajalikke andmeid, mis motiveeriksid teda reetma ja asuma koostööle. Varem või hiljem, rohkemal või vähemal määral, aga kindlasti jõutakse ka selles faasis tööalaste teemadeni, mis on ju asja eesmärk. Mida tundlikumat infot sihtmärk valdab, seda sujuvamalt ja loogilisemalt on värbamisprotsess üles ehitatud, et julgeolekuteadlikku inimest enne mitte ära hirmutada. Nii eelistatakse inimene pikaajaliselt ja põhjalikult „sisse mässida“.¹⁵ Selline protsess võib aega võtta mõne kuu või isegi aastaid. Vahel öeldakse, et värvati nii, et värvatav ise ei saanud arugi.

Kompromiteeriva infoga värbamine peaks olema erandlik, kuid seda kasutatakse eriti siis, kui tulemust on vaja kiiresti ja kui ähvardamisest tulenev agressiivsus ei kahjusta liialt värbaja organisatsiooni. Levinuim moodus kompromiteeriva info kasutamisel on inimese ähvardamine avalikustada teatud jäädvustused tema elukommetest või eksimustest, mis võiksid tema elu oluliselt halvemaks muuta. Suuresti sõltub sellise meetodi mõju värvatavast endast, sellest, milline emotsioon tal tekib, kui suur hirm teda valdab ja kust jookseb tema haavatavuse lävi, mis võiks panna teda tegutsema värbaja huvides, et oma seljatagust (ajutiselt) kaitsta. Sellises situatsioonis ei jäeta inimesele tavaliselt pikka mõtlemisaega ja võimendatakse ähvardava kahju suurust. Tuginedes vastuluure ajaloole, ei ole tõenäoliselt ükski kompromiteerimine sedavõrd raskete tagajärgedega kui

¹⁵ Enamasti siis, kui isik on juba „sisse mässitud“ ja talle tehakse värbamisettepanek, antakse talle teada ka värbaja organisatsiooni nimi – eriteenistuse nimi, kes teda värbab. Selle eesmärk on anda isikule kindlust organisatsiooni või riigi kohta, kes tema taga seisab. Iseasi, kas alati öeldakse õige organisatsiooni nimi või valetatakse konspiratsiooni huvides.

koostööle asumisel tekkiv tegelik topelttagajärg, kus varem või hiljem paljastatakse isiku koostöö vaenuliku eriteenistusega, satutakse vangi ja tagatipuks paljastub ka värbamise aluseks olnud *kompra*. Otsusest alustada vastasega koostööd muutub inimene kahekordseks kaotajaks, nagu tõdeb USA psühholoog David Charney, kui kirjeldas reeturi kümnet staadiumi (Charney, 2019, pp. 2–7). Kui iga vastasega koostööle asuja seda topeltkaotaja fenomeni enne teaks ja teadvustaks, oleks suure tõenäosusega riigireetureid, spioone ja sellest tulenevalt õnnetuid inimesi vähem. Psühhiaater Ursula Wilder on kirjutanud, et inimesed, kes tegelevad spionaažiga, elavad kaksikelu. Hetkel, kui nad annavad üle saladusi vaenlasele, käivitub neis see teine, konspiratiivne identiteet. See teine identiteet avaldab tugevat mõju inimese igapäevaelule (päriselule) (Wilder, 2017, p. 19).

Aktiivne värbamine toimub tänapäeval ka küberruumis – *online*-värbamine. Ühes hiljuti avaldatud artiklis teatas Briti luure, et üle 10 000 inimese Briti valitsuse-, äri- ja teadusringkondadest on olnud vaenuliku luure *online*-sihtmärkideks ehk värbamisobjektideks (Warell, 2021). Sellist lähenemist kutsutakse ka *online*-spionaažiks, kus sihtmärkideks on tüüpiliselt saladustele juurdepääsuõigusega valitsusametnikud, saladusi vallanud endised ametnikud, aga ka erasektori töötajad, kes puutuvad kokku uute tehnoloogiatega. Lähenemised ja pakkumised ise on sedavõrd keerukad, et tunduvad tõesed, kuid pakutavate ärivõimaluste taga on eesmärk õppida tundma oma sihtmärki, et hiljem ta värvata. Tihti tehakse neile internetis ettepanek, mis ei tundu väga kahtlane, kuid siiski piisavalt hea, et olla tõsi. Koroonaviirusest tulenevad piirangud on andnud suurema võimaluse interneti kaudu otsida ligipääsu infole läbi kaugtöökohtade ja seekaudu potentsiaalsetele värvatavatele individuaalselt läheneda.

Väga levinud on nn meepotid (ingl *honeypot* või *honeynet*), mille abil meelitatakse inimesi värbaja ette valmistatud ja kontrollitavale mängumaale selleks, et leida sihtmärke, õppida inimest tundma, läheneda talle kontakti loomise eesmärgil ja sobivuse korral teha värbamisetepanek (Knightley, 2010). Sellisteks meepottideks¹⁶ võivad olla kõikvõimalikud rahvusvahelised foorumid, talendiprogrammid, noortele mõeldud kursused, laagrid või seminarid jms,¹⁷ mis on rohkemal või vähemal määral seotud klassikaliselt luurele huvipakkuvate teemadega, nagu poliitika, rahvusvahelised suhted, sõjandus, teadus ja tehnoloogia. Sageli toetavad selliseid üritusi riigid kas otseselt või vahendusorganisatsioonide kaudu. Need on mõjutus- ja külgetõmbekohad, kus panustatakse valdavalt noortele tulevikutegijatele, samuti kohad, kus näiteks noored teadlased, poliitikahuvilised, diplomaadid või loovinimesed leiavad uusi ideid, aga ka sõpru, kellest mõned võivad olla värbamiseesmärkidega luureohvitserid või ligipääsuagendid. On olnud juhtumeid, kus meepottidest leitud „sõbrad“ ilmuvad välja mõne aasta pärast, tuletavad end meelde

¹⁶ Meepottide alla lähevad ka spiooniklassikasse kuuluvad kergele elukommetega isikud, kes ohvri lõksu veavad, ohtrale pidutsemistele ja kõiksugu taunitavatele meelelustele panustavad stiilis „sex, drugs and rock n’ roll“.

¹⁷ Sealhulgas rahvusvahelised noorte ja sõjalis-sportlikud laagrid (Kaitsepolitseiamet, 2013, lk 5–11).

ja soovivad kohtuda. Värbaja või vahendaja on valmis ise oma sihtmärgile külla sõitma, kuid parema meelega eelistab kohtumist kas oma koduriigis või kuskil välismaal. Sihtmärgile muudetakse kohtumise sisu mitmeti atraktiivseks, ühendades meeldiva kasulikuga: töö- ja karjäärivõimalused seotakse kultuuri- ja puhkusevõimalustega. Näiteks pakutakse arutada uusi atraktiivseid ärivõimalusi ja ühtlasi külastada tuntud kultuuriobjekte, kuhu on tavainimestel piiratud ligipääs.

3. KUIDAS VÄRBAMISOHTU ENNETADA, TÕKESTADA JA AVASTADA

Pikaaegne CIA vastuluurejuht Olson on öelnud, et professionaalse vastuluure peamine eesmärk ei ole mitte spioonide kätte saamine, vaid spionaaži ennetamine (Olson, 2019, p. 71). Alles seejärel on möödapääsmatu ülesanne tabada spioone ja reetureid – ka nende tabamine aitab kaasa preventsoonile. Edul ja ebaedul on tihti samad põhjused. Ideaalis peaksime reeturid peatama enne kui nad alustavad või enne kui suudavad kahju tekitada. Preventsioon peab olema vastuluure kõige tähtsam eesmärk (Olson, 2019, p. 72). Selleks puuduvad universaalsed ja alati toimivad meetmed, kuid nii füüsiliste kaitsemeetmete, kriminaaluurimise heidutusliku mõju (Charney, 2019, p. 64), õigeaegse ja täpse informatsiooni kui ka personaalse lähenemisega inimestele võib oluliselt riske vähendada. Kolm peamist eesmärki:

- a) teha vastasele värbamine võimalikult raskeks;
- b) suurendada oluliselt värbamise ja spionaažioperatsiooni ebaõnnestumise riski vastasele ehk vahelejäämise võimalust;
- c) vähendada inimeste haavatavust.

Neljanda eesmärgina võib veel nimetada kahju minimaliseerimise meetmeid, mida saab kohe rakendada spionaažikahju peatamiseks ja likvideerimiseks. Tähtis, et põhjustatav kahju ei oleks korraga liialt suur (näiteks, et ühe liigutusega ei saaks hõivata kogu infot või suurt mahtu andmeid mäluksadmele) ja et võimalikult kiiresti saaks hakata olukorda parandama (näiteks vahetada kõikide elektrooniliste seadmete salasõnad).

Kui oleme vastanud küsimusele, MIDA teha, tuleb raskem küsimus, KUIDAS seda teha. Järgnevad soovitusel ei pruugi olla kõikjal lihtsalt rakendatavad, kuid peaksid julgustama kaasa mõtlema ja hindama, kuidas need inimeste julgeolekut mõjutavad meetmed toimivad või toimiksid teie asutuses või organisatsioonis ja lõpuks ka teie enda puhul, juhul kui puutute kokku andmetega, mille lekkimisest võib olla huvitatud mõni vaenulik välisluure või konkurent (majandusluure) ja mille sattumine vastasele põhjustaks olulist kahju.

3.1. Soovitused organisatsioonile

- **Personali valik.** Tuleb uurida isiku tausta, tõekspidamisi,¹⁸ äri- ja töölaseid sidemeid, eriti konkurentide hulgas (majandusspionaaži silmas pidades), välisriikides, eriti nende valitsusasutustega, sh eriteenistustega. Heast personalivalikust üksi ei piisa, vajalik on ka inimesi õigesti juhtida, et neil ei tekiks soovi üle hüpata vastase poole (Olson, 2019, p. 79). Tuleb teada oma nõrkusi, ka tööandja võiks neid teada, ja vastase eest neid kaitsta. Selleks on vaja edendada inimese enda vastustust, teda töös õigesti rakendada, tunnustada, edutada ja/või roteerida (Olson, 2019, p. 72). Tuleb vältida olukorda, et isiksuste konflikt ei muutuks organisatsiooni või riigi probleemiks – riigireetmiseks.
- **Oma saladuste kaitse.** Kõigepealt on vaja teada, millised andmed vajavad kaitset kõige enam, abiks on pingerea koostamine. Seejärel tuleb otsustada, millist infot millisel tasemel kaitsta, sest kogu salajase info ühtemoodi kõige kõrgemal tasemel kaitsmine võib olla liialt kulukas. Ülitähtis on järgida teadmisyajaduse põhimõtet. Saladuste juurdepääsuõigus ja teadmisyajadus ei ole üks ja sama. Lisaks õigusele peab olema ka selge teadmisyajadus konkreetse saladusega (sh ameti- ja ärisaladusega) kokku puuteks. Ära hoiu kõiki mune ühes korvis!
- **Suurenda oma organisatsiooni ja töötajate hulgas teadlikkust** spionaažiriskidest, värbamisohust ja meetmetest, mis on vajalikud nende vähendamiseks. Selgita riskiriikidesse reisimise asjaolusid, elektrooniliste vahendite kasutamise riske reisidel, isikliku küberhügieeni olulisust.
- **Isikliku vastutuse arendamine.** Motiveeri inimesi teavitama kohe, kui nad märkavad riski või kahtlast tegevust (värbamisele viitavat), mis võib kahjustada organisatsiooni, teisi inimesi ja teda ennast. Teavitamise kanal peab olema turvaline ja lihtne. Kui see toimima saadakse, on loodud parim ennetussüsteem.¹⁹
- **Hinda oma töötajate motivatsiooni ja perspektiive.** Enamasti on reetmiste või pahatahtliku käitumise ajendiks töötaja isiklik solvumine, probleemid tööol, etteheited tööandjale, pettumused suhetes kolleegide või ülemustega, mis viib kätemaksu nimel äärmuslike tegudeni, sh kuritegudeni. Ei ole oluline, mis tegelikult juhtus või kellel on õigus, oluline on, et üks pool tunneb end petetuna, hindab olukorda valesti ja võib teha meelega vale otsuse, mis sellel ajahetkel tundus talle ehk ainsa pääseteena. Juht ja lähim kolleeg on tavaliselt esimesed, kes märkavad või peavad märkama. Nad peavad ka kohe reageerima, küsima, milles on probleem. Lihtsam on kohe märgata, reageerida ja selgust saada, kui pärast tagajärgedega tegeleda.

¹⁸ Riigikohus on öelnud, et riigi julgeolek on põhiseaduslik väärtus, mis on kajastatud mitmetes põhiseaduse normides, eriti aga selle preambulis (J.Grigorjevi elamisloaasi 3-4-1-2-01, 2001, lk 15).

¹⁹ Igal USA riigiametnikul lasub vastuluureline vastutus hoida silmad ja kõrvad lahti ja rääkida, kui midagi tundub ebaloomulik – see on parim eelhoiatussüsteem (Olson, 2019, p. 82).

- **Kindlusta füüsiline julgeolek:** vestle inimestega, pea logisid tundlike andmete kasutusest, kehtesta kopeerimise-, küberturbe-, mobiiltelefonide (fotoaparatuurid) ja mäluseadmete poliitika, tee pistelisi kontrole, loo usaldusväärne sisekontroll. Spionaažikuriteo kõige levinum toimepanemise koht ongi inimese töökoht (asutus, korrus, kabinet), kus ta puutub kokku huvipakkuva infoga ja kus hõivab selle, et vastasele edastada. COVID-19 piirangute tingimustes võivad selleks kohaks saada ka kodud kui kaugtöökohad (ligipääsud andmetele, aga ka näiteks arvuti kaudu peetavate vestluste, sh koosolekute, lindistused).
- **Tea ja tunne oma koostööpartnereid** (ingl KYC, *know your client*). Enne kui saadetakse inimesi (välis)koolitustele või asutakse uute isikute ja firmadega koostööd tegema, tuleks neid tundma õppida ja teda, kes nad on. On olnud juhtumeid, kus meepotina kasutatav koolitusfirma või konverents on esmase taustakontrolliga läbinähtavalt kahtlane.

3.2. Soovitused inimesele

Ole tähelepanelik, kui:

- sul on stress, ebaseaduslikud muutused elus, tõsised konfliktid tööl;
- keegi uurib sinu isiklike probleemide kohta;
- keegi uurib sinu töö ja kolleegide kohta;
- saad ootamatuid kutseid või koostööpakkumisi välismaalt;
- sind ahvatletakse rikkuma reegleid;
- soovitakse ligipääsu sinu elektroonilistele seadmetele;
- sinu uus tutvav ei ava ennast, tema kontaktandmed on kahtlased;
- sinu uus tutvav teeb kingitusi või soovib kingitusi vastu saada;
- sind kutsutakse külla ebasõbralikku riiki.

Kuidas toimida, kui satud värbamise sihtmärgiks

- Säilita rahu, hinda olukorda adekvaatselt.
- Jäta meelde asjaolud, salvesta ja pildista telefoniga, kirjuta üles.
- Ebasõbralikus välisriigis ära tee midagi sellist, mida peaksid kahetsema nüüd või kunagi hiljem; räägi telefonis sellest, mida oleksid valmis ka üle tänava hõikama.
- Teavita! Teavita ülemust, kolleegi, pereliiget (kui oled reisil) ja Kaitsepolitsei ametit.

KOKKUVÕTE

Eesti karistusseadustiku järgi on spionaažikuritegedena²⁰ karistatavad teod nii riigisaladuste kogumine välisriigile kui ka ebaseadusliku suhte loomine või ükskõik, millise ülesande täitmine välisriigi luure- või eriteenistuse heaks, kui kahjustatakse Eesti julgeolekut. Spioon ja riigireetur peavad teadma, et varem või hiljem jõutakse temani.²¹ Paradoksaalne, kuid just arreteerimisel tunnevad nad rohkem pingelangust kui hirmu. Nende lõputu õudusunenägu lõppeb ja paraku alles siis soostuvad nad rääkima oma isiklikust ängist, solvumisest või kättemaksust, mis pani neid väljapääsu otsides vastasega koostööd tegema.²² On väga tähtis, et keerulisse olukorda sattudes inimene teab, kuidas käituda, ja teeb õige otsuse. Värbamisoht on just selline julgeolekuoht, mida saab ära hoida ja maandada, kui osata seda endale teadvustada (ohuteadlikkus), kui osata kaitsta oma isikuandmeid, elektroonilisi vahendeid ja salajasi andmeid ning kui teatakse, mida teha, kellega rääkida, kuhu pöörduda, kui on kahtlus, et vastase eriteenistus võib just sinu vastu huvi tunda või sind survestada. Inimestele meeldib olla ära kuulatud, ükskõik kui tugev või läbitungimatu ta väline kest ka poleks.

MARTIN PURRE

Riigiametnik

Martin Purre on lõpetanud 1997. aastal Eesti Riigikaitse Akadeemia kohtueelse uurimise õppesuuna II lennu. Magistrikraadi sai 2014. aastal Tallinna Tehnikaülikoolis. Töötanud politseis ja kaitsepolitseis eri ametikohtadel. Uurimisteemad on riigi julgeolek ja põhiseadusliku korra kaitse.

²⁰ Hõlmab üldistatult kõiki spionaaži või salakuulamisega seotud kuritegusid, kuigi spionaažikuritegu kui mõistet Eesti karistusõiguses enam kasutuses ei ole.

²¹ J. M. Olson kirjutab: „Reeturid, isegi mitteaktiivsed, peavad teadma, et varem või hiljem koputatakse nende uksele. Nad on rumalad, kui usuvad oma agendijuhi juttu, et tema identiteeti teavad vaid mõned inimesed tema teenistuses. Hea allika hea info paistab silma, head allikat tuleb hästi juhtida, sellesse on kaasatud seetõttu ka rohkem inimesi: tehnilist personali, toetuspersonali jt.“ (Olson, 2019, p. 130; artikli autori tõlge) Näide: FBI ostis üle KGB ohvitseri 7 miljoni dollari eest. FBI-s töötanud reeturi Hanseni nime küll ei saadud, kuid saadi tema telefonikõne lindistus, mille Hansen tegi oma KGB agendijuhile, ja sõrmejälj, mille ta oli jätnud kilekotile „surnud postkasti“ kasutades (Olson, 2019, p. 24).

²² Reeturi 10 sammu kohta saab lugeda USA psühholoogi D. L. Charney (2019) koostatud teosest „NOIR: A White Paper. Part One, Part Two, Part Three“.

KASUTATUD ALLIKAD

- Aleksejev, A. & Otsmaa, M., 2021. Eesti teadlane töötas aastaid salaja Hiina sõjaväeluure kasuks. *ERR Uudised*, 19.03.2021. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.err.ee/1608147715/eesti-teadlane-tootas-aastaid-salaja-hiina-sojavaeluure-kasuks> [Kasutatud 17.12.2021].
- Andrew, C. & Mitrohhin, V., 2002. *Mitrohhini arhiiv. KGB Euroopas ja mujal läänemaailmas*. Tallinn: Sinisukk.
- British Security Service, 2019. *What is Espionage?* [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.mi5.gov.uk/counter-espionage> [Kasutatud 17.12.2021].
- Brown, Z. T., 2020. *What if Sherman Kent was wrong? Revisiting the Intelligence Debate of 1949*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://warontherocks.com/2020/10/what-if-sherman-kent-was-wrong-revisiting-the-intelligence-debate-of-1949/> [Kasutatud 15.12.2021].
- Cambridge Dictionary, 2021. *Espionage*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/espionage> [Kasutatud 17.12.2021].
- Charney, D. L., 2019. *NOIR White Paper*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://secureservercdn.net/184.168.47.225/65d.3ea.myftpupload.com/wp-content/uploads/2019/02/NOIR-White-Paper-Combo-123.pdf> [Kasutatud 15.12.2021].
- Charney, D. L. & Irvin, J. A., 2016. The Psychology of Espionage. *Intelligencer. Journal of U.S. Intelligence Studies*. 22 (1), pp. 71–77. [Võrgumaterjal] Leitav: https://www.afio.com/publications/CHARNEY_and_IRVIN_Psychology_of_Espionage_from_AFIO_INTEL_SPRING2016_Vol22_no1.pdf [Kasutatud 17.12.2021].
- Central Intelligence Agency, 2014. Psychology of Treason. *Declassified FOIA Collection. The IC's Journal for Intelligence professional*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.cia.gov/readingroom/document/0006183135> [Kasutatud 17.12.2021].
- European Union Agency for Fundamental Rights, 2015. *Surveillance by intelligence services: fundamental rights safeguards and remedies in the EU. Mapping Member States' legal frameworks*. [Võrgumaterjal] Leitav: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2015-surveillance-intelligence-services-voi-1_en.pdf [Kasutatud 17.12.2021].
- Heldna, E., 2017. *Julgeolekuasutuste kogutud informatsiooni kasutamine kriminaalmenetlustes ja jagamine uurimisasutustega. Magistritöö*. Tartu: Tartu Ülikool. [Võrgumaterjal] Leitav: https://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/57141/heldna_ma_2017.pdf?sequence=1&isAllowed=y [Kasutatud 17.12.2021].
- Herbig, K. L., 2017. *The Expanding Spectrum of Espionage by Americans, 1947–2015*. Defense Personnel and Security Research Center. Technical Report 17-10. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://irp.fas.org/eprint/spectrum.pdf> [Kasutatud 17.12.2021].

- J. Grigorjevi elamisloaasi, riigikohtulahend J. Grigorjevi elamisloaasjas, 2001. RKPJKo, 3-4-1-2-01, lk 15.
- Julgeolekuasutuste seadus (2000) RT I, 26.05.2020, 10.
- Kaitsepolitseiamet, 2013. *Kaitsepolitsei ameti aastaraamat 2013*. Tallinn: Kaitsepolitseiamet.
- Kaitsepolitseiamet, 2018. *Kaitsepolitsei ameti aastaraamat 2018*. Tallinn: Kaitsepolitseiamet.
- Kaitseväge korralduse seadus* (2008) RT I, 18.06.2021,7.
- Karistusseadustik* (2001) RT I, 21.05.2021, 9.
- Knightley, P., 2010. The History of the Honey Trap. Five lessons for would-be James Bonds and Bond girls – and the men and women who would resist them. *Foreign Policy*, 12.03.2010. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://foreignpolicy.com/2010/03/12/the-history-of-the-honey-trap/> [kasutatud 17.12.2021]
- Koort, E., 2020. Viisteist väikest luurajat *Postimees*, 03.12.2020. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://leht.postimees.ee/7124228/erkki-koort-viisteist-vaikest-luurajat> [Kasutatud 23.08.2021].
- McFadden, C., 2019. *5 Famous Cases of Industrial Espionage*. Interesting Engineering, 8.08.2019 [Võrgumaterjal] Leitav: <https://interestingengineering.com/5-famous-cases-of-industrial-espionage> [Kasutatud 17.12.2021].
- Olson, J. M., 2019. *To Catch a Spy: The Art of Counterintelligence*. Washington DC: Georgetown University Press.
- Polmar, N. & Allen, T. B., 2004. *Spy Book: The Encyclopedia of Espionage*, 2. Ed. New York: Random House Reference.
- Shulsky, A. & Schmitt, G.-J., 2013. Varjatud sõda. Sisevaade luureteenistuse maailma. Tallinn: Eesti Ajalehed.
- Smith, M., 2021. *Luuraja anatoomia: luuramise ja reetmise ajalugu*. Tallinn: Tänapäev.
- Stouder, M. D. & Gallagher, S., 2013. Crafting Operational Counterintelligence Strategy: A Guide for Managers. *International Journal of Intelligence and Counterintelligence*. 26 (3), pp. 583–596.
- Suojelupoliisi (SUPO), 2021. *You, too, may be a target for recruitment*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://supo.fi/en/recruitment> [Kasutatud 15.12.2021].
- Toots, A., 2020. Venemaa luuretegevus on muutunud vägivaldsemaks. *Postimees*, 03.12.2020. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://leht.postimees.ee/7124221/vastuluure-juht-aleksander-toots-venemaa-luuretegevus-on-muutunud-vagivaldsemaks> [Kasutatud 23.08.2021].

- Unger, C., 2021. *American Kompromat: how the KGB Cultivated Donald Trump and Related Tales of Sex, Greed, Power, and Treachery*. Melbourne; London: Scribe.
- Varul, P., 1996. *KrK jt seaduste muutmise ja täiendamise seadus*. Eelnõu 339SE seletuskiri. Riigikogu arhiiv. Toimik 7-9. SÜ 341-XI.
- Warell, H., 2021. Over 10000 in government, business and academia targeted in past 5 years by hostile states, says British intelligence. *Financial Times*, 19.04.2021. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.ft.com/content/9348605f-1b4d-49e8-9505-838dab88fd5a> [Kasutatud 17.12.2021].
- Wilder, U. M., 2017. Why Spy? The Psychology of Espionage. *Studies in Intelligence*, 61 (2), pp. 19–36. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.cia.gov/static/30b273c621d-0896f13104ff48840b68f/psychology-of-espionage.pdf> [Kasutatud 17.12.2021].

MIS ASI SEE ON, MIDA NIMETATAKSE KRIMINALISTIKATAKTIKAKS?¹

RAIVO ÖPIK

Võttesõnad: kriminalistikataktika, kriminalistika, kuritegude uurimine

Ülevaade. Artikli eesmärk on anda ülevaade kriminalistikataktika mõistest ja struktuurist. Artiklis on käsitletud kriminalistikataktika kui kriminalistika alamsüsteemi kujunemist, erinevaid määratlusi ja võimalikke arengutendentse.

¹ Pealkiri on inspireeritud Alan F. Chalmersi teadusfilosoofilisest raamatust „Mis asi see on, mida nimetatakse teaduseks?“.

SISSEJUHATUS

Kuritegude uurimisel tõendeid ja muud asjas olulist informatsiooni kogudes tuleb lahendada palju keerukaid, mitme tundmatuga, otsimis-tunnetusliku iseloomuga ülesandeid. Seejuures tuleb neid ülesandeid mõnigi kord lahendada piiratud ressursi, vastutegutsemise ja taktikalise riski tingimuses. Nendes tingimustes edu saavutamiseks peavad uurijad olema teadlikud kurjategijate võimaliku käitumise seaduspärasustest nii kuriteo toimepanemise ajal kui ka pärast seda (sh kriminaalmenetluse huviorbiiti sattudes) ja oskama õigesti valida situatsioonile vastav uurimistoimingu liik ja iseloom, elimineerida vastutegutseja loodud takistused, õigustatult riskida, luua psühholoogiline kontakt kahtlustatavaga ja teiste kriminaalmenetluses osalevate isikutega. Kõik sellised teadmised ja oskused on taktikalise iseloomuga. Neid käsitletakse kriminalistika struktuuri sellises alamsüsteemis nagu kriminalistikataktika (menetlustaktika).

Kriminalistikataktikat võib vaadelda kolmest aspektist: kui teadust (kriminalistikeaduse haru); kui õppeainet; kui praktilist tegevust kuritegude avastamisel, uurimisel ja ärahoidmisel. Selles artiklis käsitletakse seda eelkõige teaduse aspektist.

Kriminalistikataktika mõiste ei ole kuni praeguseni leidnud ühetähenduslikku määratlust. Eestis võib kriminalistikataktika ja kriminaalmenetluse õiguse vaheliste piiride hägusus olla tingitud ka kriminalistikeooria küsimustes laiapõhjalise teadusliku diskussiooni vähesusest.¹

Selle artikli eesmärk on vaadelda kriminalistikataktika olemust ja struktuuri selle arengus. Uurimisprobleemiks on selgitada, millised on kriminalistikataktika olemuslikud jooned, struktuurilelemendid ja arengutendentsid.²

Poznani Adam Mickiewiczi nimelise ülikooli dotsent Hubert Kolecki (2012, cc. 24–39) uurimuse aruandest nähtub, et kriminalistika ei olnud ega ole ka praegu paljude Lääne-Euroopa ja Ameerika ülikoolide õppekavades ning seda õpetatakse peamiselt politsei- ja sõjaväeakadeemias kui rakendusliku iseloomuga ainet. Kriminalistika on ülikooliaine staatuses peamiselt endise sotsialismileeri maade ja mõnes Austria, Šveitsi, Prantsusmaa, Belgia ja Saksamaa ülikoolis. Kusjuures Saksamaa erialakirjanduses on juba ammu juhitud tähelepanu sellele, et ülikoolides on vaja hakata arendama modernset tulevi-kuorientatsiooniga teaduslikku kriminalistikat. (Jaeger, 2000, s. 60) Seetõttu on ka selle artikli koostamisel olnud kasutada valdavalt saksa- ja venekeelsed allikad. Ingliskeelses erialakirjanduses leiab kriminalistika kui teaduse teoreetilisi käsitlusi harvemini.

¹ Eeltoodud on autori seisukohad (võib-olla mitte väga haruldased), mis põhinevad suhteliselt pikaajalisel praktilisel tegevusel kuritegude uurimise valdkonnas ja loetud erialakirjanduse seisukohtade üldistusel.

² Selle artikli eesmärk ei ole analüüsida kriminalistikataktika õpetamist. Liiga paljude teemade käsitlemine muudaks artikli laialivalguvaks. Õpetamise teema on väga mitmetahuline ja vajab põhjalikku analüüsi ning on mahukuse tõttu plaanitud eraldi artiklina.

1. KRIMINALISTIKATAKTIKA OLEMUS

Kriminalistikataktika areng on lahutamatult seotud kriminalistika kui teaduse ajaloolise arenguga. Kriminalistikast kui teaduslike teadmiste süsteemist hakati kirjutama XIX sajandi lõpus, kuigi kuritegude uurimisel toimusid sisult kriminalistikategevused juba varem. Sel ajal oli kriminalistika põhiline ülesanne varustada kuritegude uurimise protsessi selliste andmetega, mille alusel oleks võimalik objektiivselt otsustada uuritava sündmuse asjaolude üle. Kriminalistikategevused selliste andmete saamiseks toimusid peamiselt empiirilise kogemuse alusel. (Malevski, 2014; Терехович, 2015)

XIX sajandi lõpus ilmus kuritegude uurimise kogemuse üldistusena Austria-Ungari kohtu-uurija ja Grazi Ülikooli professori Hans Grossi (1922; Гросс, 2002) teos „Handbuch für Untersuchungsrichter als System der Kriminalistik“, mida loetakse kriminalistika kui teaduslike teadmiste süsteemi kujunemise alguseks. Selles teoses võeti kasutusele termin *kriminalistika* ja hakati seda kasutama ka edaspidi. (Malevski, 2014; Терехович, 2015)

Nii selles kui ka tol ajal edaspidi ilmunud teostes anti uurijatele ja ekspertidele peamiselt kogemuslikud (empiirilised) teadmised ja soovitusel kuritegude uurimiseks. Sellisena oli kriminalistika pikka aega kasutusel nii praktilise tegevusena kui ka kutseharidusena.

Gross (1922; Гросс, 2002) paigutas kriminalistika kriminoloogia süsteemi, kusjuures kriminalistika enda süsteemi kujutas ta kahest alamsüsteemist koosnevana: õpetus kuritegude toimepanemise viisidest ja õpetus kuritegude uurimisest. Seega võib öelda, et Gross pidas kriminalistikat kriminaalõiguse rakendamist abistavaks ja tema arvates on kriminalistika olemuses kaks aspekti: 1) tõe tuvastamine igas kriminaalasjas – praktiline aspekt, 2) kurjategija käitumise tundaõppimine ja kuriteo mehhanismi tunnetamine – teoreetiline aspekt.

Seega võib öelda, et kriminalistika peamine uurimisobjekt on inimtegevus ja seda kahest aspektist: ühelt poolt kurjategija käitumine kui tunnetuse objekt ja teiselt poolt uurija (kriminalisti, menetleja) tegevus kui juhtimise ja optimeerimise objekt (Колдин, 2007, c. 20).

Kriminalistika kui iseseisva teadusharu tekkimise ajal vaadeldi taktikat kui politseitehnika osa. Õige pea leidis ettekujutus kriminalistikataktikast kui iseseisvast kriminalistika harust kajastamist Austria-Ungari ja Saksamaa teadlaste Albert Weingarti (aastal 1912 ilmunud) ja Hans Shneikerti (aastal 1925 ilmunud) töödes.

Sel ajal oli võitlus kuritegevusega võrreldav sõjaga. Nõustun enamiku autorite arvamusel selles, et taktika- ja strateegia terminid on kriminalistikasse üle võetud sõjateadusest ja adapteeritud kuritegevusevastase võitluse eesmärkidel. Võib öelda, et taktika ja strateegia omavaheline suhe on vaadeldav kui üksik ja üldine, kus taktikaline tasand on üksiku lahingu võitmine ja strateegiline tasand kogu sõja võitmine. (Malevski, 2014, pp. 101–102)

Strateegiat võib vaadelda kui terviklikku, üldise ülesande lahendamise sfääri – sõjaliste ja teiste, kaasnevate tegevuste planeerimine, organiseerimine ja läbiviimine sõjas või siis kriminalistikas teatud territooriumil kõigi kuritegude ärahoidmisele, avastamisele ja menetlemisele suunatud tegevuste kogumi prognoosimine, planeerimine ja elluviimine nii käesoleval ajal kui ka lähitulevikus. Taktika on üksikute, lokaalsete ülesannete lahendamise – üksiku lahingu planeerimine, organiseerimine ja läbiviimine ehk kriminalistikas üksiku jälitus- või uurimistoimingute või taktikalise kombinatsiooni korraldamine ja läbiviimine, aga samuti konkreetse kriminaalasja uurimine. Üldises mõttes on taktika vahendite ja võtete süsteem, mis on suunatud teatud eesmärgi saavutamisele võitluse, huvide kokkupõrke ja vastutegutsemise ületamise teel. Kuritegude uurimisele on olemuslikult omane huvide konflikt ja vastutegutsemine. (Malevski, 2014, pp. 101–102) See peegeldub ka kriminaalmenetluse õiguslikus regulatsioonis, kus on suurt tähelepanu pööratud kaitse ja kaitsja institutsioonile just kohtueelse menetluse etapil.

Terminil *taktika* on kriminalistikas sõjalise taktikaga võrreldes teatud tinglikkuse elemendid. Kriminalistikataktika valdkond ei ole üksnes vastavalt uurimissituatsioonile konfliktide ja vastutegutsemise kõrvaldamisele suunatud viisid ja vahendid, vaid ka soovituselised kuritegu uuriva isiku optimaalse käitumisviisi valikuks ja koostööks teiste kriminaalmenetluses osalejatega selleks, et efektiivselt kasutada soodsat situatsiooni.

Kriminalistikataktika mõiste kujunes ja arenes samal ajal kriminalistikatehnika mõistega. Kriminalistikatehnika võttis üle ja adapteeris loodus- ja tehnikateaduste vahendeid ja meetodeid õiguskaitseorganite vajadusteks, aga kriminalistikataktika pidi tagama nende kasutamise tõendite kogumiseks ja uurimiseks ranges vastavuses protsessiõigusega. Kahtlemata kasutas ka kriminalistikataktika teiste teaduste, nagu loogika, psühholoogia ja eetika saavutusi.

Kuigi kriminalistika tekkimise ja arenemise esimestel etappidel oli selle peamiseks osaks taktika, siis loodusteaduste ja tehnika tormilise arengu ning nende saavutuste eduka juurutamise tõttu kuritegude avastamise ja uurimise protsessi pidi ta oma koha loovutama kriminalistikatehnikale. Kriminalistikatehnika meetodid ja vahendid olid suunatud materiaalsete kuriteojälgede ja teiste materiaalsete objektide uurimisele. Tehnilised võimalused näisid olevat piiramatud ja kriminaalmenetluses algas nn tummade tunnistajate, s.o asitõendite ajastu. Mõnes Lääne-Euroopa ja Ameerika riigis võeti *kriminalistika* sünonüümideks kasutusele sellised terminid nagu *politseitehnika*, *politseiilik teadus*, *loodusteaduslik kriminalistika*, *kohtulik teadus* (ingl *police technique*, *forensic science*; pr *police scientifique*; sk *Naturwissenschaftliche Kriminalistik*). (Malevski, 2014) Mitme autori arvates kriminalistika üksnes adapteeris teiste teaduste (eelkõige füüsika ja loodusteaduste) saavutusi kuritegude avastamiseks (O'Hara & Osterburg, 1972).

Tähelepanu koondumist XX sajandi esimesel poolel kriminalistikatehnika küsimustele mõjutasid ka protsessiõiguse esindajate seisukohad. Paljud neist pidasid ja peavad ka praegu menetlustoimingute läbiviimise taktikat ning kõiki tõendite ja tõendamise seo-

tud küsimusi eranditult kriminaalmenetluse kompetentsi kuuluvaks. Need asjaolud on pidurdanud kriminalistikataktika kontseptuaalsete ideede arenemist. (Возгрин, 2003, c. 196) 1954. aastal ilmus Lääne-Euroopas kriminalistikataktika teoreetilistele küsimustele pühendatud Franz Meixneri (1954) oluline töö „Kriminaltaktik“, milles juhiti tähelepanu sellele, et kriminaalasjade uurimisel on esmatähtis situatsiooni hindamine, uurimisplaani koostamine ja realiseerimine.

Ka edaspidi on Saksamaa kriminalistid rõhutanud just kriminalistikalise mõtteviisi (maailmavaate) tähtsust kuritegude uurimisel, mis peab tagama selle, et kõigel, mida uurija teeb, oleks tähendus (idee), mis tagab uurimise lõppeesmärgi saavutamise võimalikult efektiivselt (Walder, 1996).

Venemaa (Nõukogude Liidu) ja Ida-Euroopa koolkonnas peeti XX sajandi esimesel poolel kriminalistikat rakenduslikuks tehniliseks distsipliiniks. Tollastes õpikutes ei pööratud tähelepanu tehnika ja taktika eristamisele, kuid pärast sissejuhatavaid teemasid järgnes tehnika ja taktika küsimuste käsitlemine, kusjuures prioriteet oli tehnika. See kajastub ka kriminalistika määratlustes. Nii näiteks on 1950. aastal väljaantud õpikus määratletud kriminalistikat kui teadust kuritegude avastamiseks kasutatavate tõendite leidmise, kogumise, fikseerimise ja uurimise tehnilistest ja taktikalistest võtetest ja vahenditest (Винберг *et al.*, 1950, c 4). Selles määratluses väärib tähelepanu see, et esimesena nimetatakse tehnikat. Selline teemade järjestus on selle koolkonna õpikutes kasutusel tänini.

Ka Eesti uurimisasutustes on kuni käesolev ajani kriminalistikast rääkides prioriteetseks tehnika. Nii näiteks on Politsei- ja Piirivalveameti (PPA) kriminalistika töögrupp tegelenud üksnes kriminalistikatehnika probleemidega.

XX sajandi teisel poolel hakkas suur hulk Ida-Euroopa koolkonna kriminalistikateadlasi intensiivselt tegelema kriminalistikataktika teooria küsimustega ja praktiliste taktikaliste soovitude väljatöötamisega.

Vaated ja arusaamised taktika sisust ja kohast kriminalistika süsteemis on kriminalistikateaduse ajaloos korduvalt muutunud ja autorid on rõhutanud eri aspekte. Kes tegi rõhuasetuse uurimis- ja jälitustoimingute läbiviimise spetsiifikale, kes käsitles uurimist laiemalt, alates kuriteo toimepanemise viisist ja kriminalistikalisest iseloomustusest, kes keskendus uurimissituatsiooni lahendamisele ja uurimise planeerimisele.

Autorid, kes on kriminalistikataktika olemusest kirjutades teinud rõhuasetuse sellistele teemadele nagu kuritegude uurimise organiseerimine ja planeerimine, on määratlenud kriminalistikataktikat kui kriminalistika eriosa iseseisvat alamsüsteemi, milles käsitletakse kuritegude uurimise organiseerimise ja planeerimise ning seda tegevate isikute optimaalsete käitumisviiside määratlemise, aga samuti menetlustoimingute efektiivse läbiviimise teaduslikke aluseid ja nendel tuginevaid praktilisi soovitusi (Возгрин *et al.*, 2001, c. 133).

Uurimis- ja jälitustoimingute läbiviimise spetsiifikale keskendunud autorid määratlevad kriminalistikataktikat kui teaduslike aluste ja selle alusel välja töötatud praktiliste soovitude süsteemi üksikute uurimis- ja kohtutoimingute tegemiseks (Арафонов & Филиппов, 2002, с. 77). Uurimise planeerimine ja korraldamine moodustavad aga nende autorite arvates kriminalistika eraldiseisva (viienda) osa – „kuritegude avastamise ja uurimise organiseerimine“ (Филиппов, 2011).

Ka Eesti erialakirjanduses on kriminalistikataktikat määratletud kui menetlustaktikat, „milles käsitletakse kriminaalmenetluse seaduse sätetele tuginedes uurimistoimingutes ja ekspertiiside korraldamisel rakendatavaid taktikasoovitusi ja -nõudeid“. Samas räägitakse kriminalistika traditsioonilisest neljaosalisest kontseptsioonist. (Lindmäe, 1995, lk 5)

T. Averjanova, R. Belkini, J. Koruhovi ja E. Rossinskaja (2007, с. 441) koostatud kriminalistikaõpikus on kriminalistikataktika määratletud kui kohtueelse ja kohtuliku uurimise organiseerimise ja planeerimise, tõendamisele ja tõendite kogumisele ja uurimisele suunatud konkreetseid uurimis- ja kohtutoiminguid tegevate isikute käitumislíini määravate, kuriteo toimepanemist ja varjamist soodustanud põhjuste ja tingimuste tuvastamise teaduslike seisukohtade ja nende alusel väljatöötatud praktiliste soovitude süsteemi (Аверьянова *et al.*, 2007, с. 441). Selles määratluses on kriminalistikataktika hulka arvatud ka kuritegude tõkestamise ja ärahoidmise tegevused.

Kriminalistikataktika spetsiifiline aspekt seisneb selles, et see käsitleb kriminalistikalise otsuse vastuvõtmise situatsioonipõhiseid võtteid (meetodid, algoritmid). Seega seisneb taktika olemus uurimises osalejate omavahelise situatsioonipõhise suhtlemise analüüsimises.

Selle kriminalistika osa peamine ülesanne on kriminalistikateaduse teadmiste optimaalne süstematiseerimine nende edasiarendamise ja õpetamise juurutamise eesmärgil. Praktilises kriminalistikalises tegevuses kasutatakse taktikalisi võtteid lahutamatus seoses meetoodika ja tehnika võtetega. (Крестовников, 2007, с. 449)

Taktikalise aspekti oluliseks probleemiks on kriminalistikalises tegevuses tehnilise, taktikalise ja metodoloogilise tasandi omavahelised seosed ja sõltuvused. Tegevuse süsteemi analüüsid on tähtis arvestada madalama taseme sisaldumist kõrgemas: taktika lülitab endasse tehnika ning meetoodika omakorda sisaldab nii tehnikat kui ka taktikat. (Крестовников, 2007, с. 450–451)

2. KRIMINALISTIKATAKTIKA STRUKTUUR

Olles kriminalistikasüsteemi üheks koostisosaks, on kriminalistikataktika struktuur tihedalt seotud kogu kriminalistika struktuuriga. Kriminalistika kontseptsioonide süsteemsetes mudelites on kriminalistikateaduse struktuuri käsitletud erinevalt ja seetõttu on ka kriminalistikataktika struktuuril erinevaid käsitlusi.³

Gross (1922; Грощ, 2002) ei too oma „Kohtuuriija käsiraamatus“ välja iseseisvate osadena kriminalistikataktikat ja -tehnikat, kuid raamatu struktuurist võib mõista, et ta ei piiritle kriminalistikat üksnes tehnika- ja loodusteaduste valdkonnast laenatud vahendite ja meetodite kasutamisega kuritegude avastamiseks ja uurimiseks. Käsiraamatu struktuur koosneb õigusteadusele omaselt üld- ja eriosast, mis jagunevad omakorda peatükideks. Üldosa koosneb sellistest peatükkidest nagu „Kohtuuriijast“, „Ülekuulamisest“, „Vaatluse läbiviimisest“ ja „Ettevalmistavad tegevused kuriteokohale väljasõiduks“. Need on tänapäeva klassikalised kriminalistikataktika teemad. Eriosas on põhjalikku käsitlust leidnud eri liiki kuritegude *modus operandi* ja selle kajastumine kuriteojälgedena, mis on kuritegude uurimise planeerimise ja korraldamise aluseks ning mis kuulub tänapäeval kuritegude uurimise metoodika koosseisu.

Võib öelda, et taktika kui kriminalistika osa kajastamisega Weingarti (1912) ja Shneikerti (1925) töödes hakati kriminalistikat käsitlema kolmeosalisena: 1) tehnika, 2) taktika ja 3) metoodika. Selline süsteem oli pikka aega kasutusel Saksamaal ja viimase eeskujul ka Venemaal. Kolmeosalist kriminalistika süsteemset mudelit edasi arendades toodi eraldi jaotisena välja neljas, teoreetilis-metodoloogiline osa. (Колдин, 2007, с. 15–16) Niisugune neljaosaline kriminalistika süsteemne mudel on viimastel aastakümnetel olnud kasutusel ka Eesti erialakirjanduses. Sealjuures jaotati kriminalistika kui kriminaalteaduste haru vastavalt õigusteaduse üldisele struktuurile üld- ja eriosaks. Üldosa sisuks oli kriminalistika teooria ja metodoloogia, eriosa sisuks aga kriminalistikatehnika, -taktika ja -metoodika. (Lindmäe, 1995, lk 5) Siinjuures on huvitav märkida, et 1990. aastatel hakati Eesti erialakirjanduses kasutama kriminalistika eriosa koostisosade tähistamisel termini *kriminalistika-* asemel terminit *menetlus-*, seega siis *menetlustehnika*, *menetlustaktika* ja *menetlusmetoodika*.

Neljaosalise kriminalistika süsteemis on üldtuntud arusaamine kriminalistikataktika struktuurist selline, et see koosneb üldosast ja eriosast. Üldosa sisaldab kriminalistikataktika ainese ja olemuse uurimisele ja uurimistoimingute läbiviimise taktikale pühendatud baasteooriaid ja -õpetusi. Vastavalt sellele kuulub üldosa koosseisu kriminalistikataktika mõiste, allikad, ülesanded, süsteem ja seos kriminalistika teiste osadega; kriminalistikataktika põhilised mõistelised kategooriad; uurimistoimingute taktika ja taktikaliste kombinatsioonide alused; õpetus versioonidest ja uurimise planeerimine; õpetus uuri-

³ Erinevaid kriminalistika kontseptsioone on eesti keeles kokkuvõtvalt kirjeldatud: Öpik, R., 2009. Kriminalistika sisejulgeoleku valdkonna teaduse ja õppeaine. *Sisekaitseakadeemia toimetised*, 9, lk 70–87.

missituatsioonist; taktikaline otsus, selle vastuvõtmine ja realiseerimine; uurija tegevus taktikalise riski tingimustes; ootamatuse faktori mõju, selle kasutamine ja sellega arvestamine; kahtlustatava, süüdistatava, kannatanu või tunnistaja isiksuse tundmaõppimine.

Eriosa koosseisu kuulub üksikute uurimis- ja muude menetlustoimingute taktika kohtueelses menetluses; ekspertise määramise ja tegemise taktika; uurimistoimingute läbiviimise taktika kohtumenetluses (Гаврилин, 2004, с. 4; Шепитько, 2012, с. 23).

Samas võib märgata ühtse seisukoha puudumist selles, millisesse struktuurielementi kuuluvad sellised kuritegude uurimise planeerimisega ja organiseerimisega seonduvad teemad nagu õpetus versioonist ja uurimissituatsioonist. Mõned kriminalistika neljaosalist struktuuri toetavad autorid lülitavad need kriminalistikataktika (menetlustaktika), teised aga eriliigiliste kuritegude uurimise meetodika koosseisu. Nii on see ka eestikeelses erialakirjanduses, kus õpetus versioonist oli algselt uurimistaktika koosseisus (Lindmäe, 1972), seejärel kriminalistika üldosas (Lindmäe, 1995, lk 5), aga samuti menetlusmeetodika koosseisus (Lindmäe, 1998).

Viimastel aastakümnetel on juhtimisteaduste arenedes tekkinud aktiivne diskussioon sel teemal, kas kriminalistika süsteemis peaks olema eraldi osana kuritegude avastamise ja uurimise korraldamine. Selle teoreetilise seisukoha esindajana võib nimetada A. Filippovi (2011, с. 313), kelle arvamuse kohaselt on taktika kriminalistikateaduse haru, mida võib määratleda kui kriminaalasjas tõendite kogumisele ja uurimisele suunatud uurimistoimingute läbiviimise teaduslike aluste ja nende alusel väljatöötatud taktikaliste soovitude süsteemi. Seega piirduks kriminalistikataktika uurimistoimingute ja ekspertise läbiviimise taktikaga. Aga sellised teemad nagu kuritegude uurimise organiseerimise struktuur ja põhimõtted, uurimissituatsioon, kriminalistikaline prognoosimine, taktikaline otsus, taktikaline kombinatsioon, kriminalistikaline versioon, uurimise planeerimine jms, moodustavad kriminalistika viieosalise kontseptsiooni kohaselt eraldiseisva (viienda) osa „kuritegude avastamise ja uurimise organiseerimine“.

Üheks kuritegude uurimise organiseerimise õpetuse iseseisva kriminalistika osana eristamise väärtuseks peetakse teaduslike teadmiste süstematiseerimist ja vasturääkivuste kõrvaldamist lähenemises nn organisatoorsele õpetusele (nt õpetus versioonist ja uurimise planeerimisest) paigutamises ühte või teise kriminalistika alamsüsteemi (Можяева, 2012, с. 11).

Eestis ei ole sel teemal arutelu tekkinud. Põhjuseks võib olla üldine kriminalistika teoreetiliste diskussioonide nappus, aga samuti see, et on määratlemata selle probleemi otsene praktiline tähendus uurimisasutuste jaoks.

Kriminalistikataktika struktuuris on unustusse jäänud kuritegeliku tegevuse taktika ehk kriminaaltaktika. Kuni XX sajandi teise pooleni kasutati seda terminit kogu kriminalistikataktika sünonüümina, mida ei saa aga pidada täpseks. Tänapäeval kasutatakse terminit *kriminaalne taktika* kui üldistavat kategooriat, mis kirjeldab tüüpilisi kuritegude toimepa-

nemise ja varjamise viise (*modus operandi*), kurjategijate käitumist, nende psühholoogilisi portreesid (profile), asjast huvitatud isikute vastutegutsemist, kuritegude toimepanemisel ja varjamisel tehtavaid instseneeringuid (lavastamisi) ja võltsimisi. Praegu ei ole seda tavapäraselt taktika struktuuris eraldi esile toodud. (Шепитько, 2012, c. 24) See seondub pigem kuriteoliigi kriminalistikalise iseloomustuse kategooriaga ja annab aluse eri kuriteoliikide uurimise metoodikas situatsioonipõhise meetodi väljatöötamiseks ja kasutamiseks praktikas.

Vaieldavaks on kujunenud küsimus jälitustegevuse ja tagaotsimise taktika suhtest kriminalistikataktikaga.

Nii on V. Terehovits (2015, c. 12–13), kritiseerides Läti teadusnõukogu otsust kinnitada õigusteaduste valdkonna uue alamvaldkonnana „kriminalistika ja operatiiv-jälitusliku tegevuse teooria“, väitnud, et sellisel viisil toimub piiride hägustamine kriminalistika kui teaduse ja operatiiv-jälitusliku tegevuse kui praktilise tegevuse vahel. Jälitustoimingud on praktilise tegevuse liik ja selle olemuse määrab poliitiline jälitamine. Terehovits on seisukohal, et kriminalistika ühendamine operatiiv-jälitusliku tegevuse teooriaga on obstructsioon kriminalistika arengus ja „vaevalt võib nõustuda sellega, et traditsioonilised operatiiv-jälituse vahendid – kavalus, juhus, raha – on teaduslikud vahendid“.

Vene juhtiv kriminalist Rafael Belkin (1997, c. 188) on märkinud, et jälituse tehniliseks muutumine ei tähenda selle loobumist sellistest traditsioonilistest võtetest ja vahenditest, nagu politseikoerte kasutamine, väline jälgimine, politseiagentide kasutamine, pealtkuulamine ja informaatorite kasutamine. Operatiivtöö peamised meetodid on oma olemuselt salastatusega kaetud jälgimine ja inimeste provotseerimine, mida jälitustöötajad ise nimetavad informatsiooni hankimiseks. Selliseid meetodeid ei ole aga teaduses välja töötatud ja vaevalt et ka töötatakse, kuna need ei vasta teaduse humaansetele väärtustele.

Selle seisukoha hindamisel tuleb kahtlemata arvestada selleaegse ühiskondliku ja õigusliku kontekstiga, kus Vene Föderatsioonis olid kriminaaljälituslikku tegevust reguleerivad õigusaktid suuremal või vähemal määral salastatud ja kriminaalprotsessi koodeksis ei olnud viidet jälitustoimingutega tõendite kogumisele.

Eestis oli jälitustegevusega tõendite kogumine reguleeritud 1994. aastal vastu võetud jälitustegevuse seadusega (1994), kuid alates aastast 2004 on jälitustoimingud kirjeldatud kriminaalmenetluse seadustikus (2003). Seega oli avalikustatud, et üheks tõendite kogumise viisiks on jälitustoimingud, mille kasutamisel tuleb järgida *ultima ratio* printsiipi.

Artikli autor nõustub seisukohaga, et jälituslike toimingute ja kombinatsioonide taktika peab leidma vastava koha mitte ainult jälitustegevuse teoorias, vaid ka kriminalistikas. See on seotud sellega, et kuigi jälitustegevuse ja kriminaalmenetlusliku tegevuse olemus on paljuski erinevad, on tänapäeval tendents jälitustegevuse legaliseerimise ja sellele tõendusliku jõu omistamise poole. (Шепитько, 2012, c. 24) Jälitustoimingute tegemisel

kasutatakse kõrvuti spetsiifiliste jälitustegevuse taktika võtetega paratamatult ka kriminalistikataktika vahendeid, võtteid ja meetodeid (nt isikuga psühholoogilise kontakti loomine, unustatu taastamine).

3. KRIMINALISTIKATAKTIKA ARENGUTENDENTSID

Kriminalistikataktika kui kriminalistika ühe osa areng on tihedalt seotud kriminalistika üldise arenguga. Arengutendentsid on enim mõjutatud kuritegude uurimise rahvusvahelistumisest ja sellega seoses Euroopa kriminalistikaruumi loomise ideest, kriminaalmenetluse õiguse muutustest, uute kuriteoliikide ja kuriteo toimepanemise viiside kiirest tekkest, uusimate IKT-vahendite ja tehisintellekti kasutamisest nii kuritegude toimepanemisel ja varjamisel (nt valealibi loomiseks) kui ka nende avastamisel, uurimisel ja kohtulik arutamisel. (Shepitko, 2019, pp. 45–56)

Kriminalistikat on ajalooliselt seostatud kriminaalasjade kohtueelse uurimise staadiumiga. Lisaks kohtueelse uurimise taktikale pööratakse viimasel ajal kriminalistikataktikas üha rohkem tähelepanu selle kasutamisele ka asja kohtulik arutamisel – kohtutaktikale. See on muutunud eriti aktuaalseks võistleva kohtumenetluse mudeli kasutusele võtmisega. Ka asja kohtuliku arutamise käigus viiakse läbi erinevaid uurimistoiminguid, kusjuures alati ei ole piisav nende tegemine üksnes tehnoloogilisel tasandil, vaid sageli on tõendi kontrollimiseks vaja kasutada ka mitmesuguseid taktikalisi võtteid. Samas ei saa kohtueelse menetluse taktikalisi soovitusi n-ö üks-ühele üle kanda kohtusaali, vaid need tuleb kohandada või luua uued, arvestada asja kohtuliku arutamise eripära. Selleks on eelkõige kohtupidamise avalikkus (avaliku esinemise stress tunnistajal, kannatanul jne), ajaline piiratus ja asjaolu, et tegevus ei ole suunatud mitte niivõrd uute tõendite leidmisele ja kogumisele, aga ka olemasolevate (esitatud) tõendite uurimisele ja hindamisele. Sellega seoses saab rääkida kohtu taktikast, riikliku süüdistuse ja kaitse taktikast, aga kas ka kriminalistikast?

Sel pinnal käivad tulised ja põhjalikud arutelud teemal „advokaadi kriminalistika“, „prokuröri kriminalistika“ ja „kohtu kriminalistika“. Seega on tõusetunud küsimus nn vastase kriminalistikataktikast. Kriminalistikat ei peaks kasutama mitte ainult prokuratuur, vaid ka professionaalne kaitse. On kerkinud küsimus, kas kriminalistikataktika peaks arendama kaitsetegevuse meetodeid, tehnikaid ja vahendeid või peaks see teenima üksnes süüdistuse huve. Vastus sellele küsimusele tuleneb menetluse eesmärkidest ja võistleva menetluse põhiolemusest. Kui kaitsja soovib tõde välja selgitada, õiglust taastada ja sotsiaalseid konflikte likvideerida, peaks vastus olema jaatav. Pealegi pole peale kriminalistikaliste muid teaduslikke teadmisi, mis pakuksid juristidele teaduslikke meetodeid, tehnikaid ja vahendeid, et selgitada minevikus toimunud sündmuse asjaolusid (sündmuse retrospektiivse mudeli koostamine jälgede järgi). (Shepitko, 2019, pp. 45–56) Seetõttu

ei ole autori arvates põhjendatud rääkida eraldi advokaadi või kaitse kriminalistikast ja prokuröri või süüdistuse kriminalistikast. Kriminalistika kui õigusteaduse haru eesmärk on kuriteojälgede põhjal selgitada võimalikult objektiivne tõde selle kohta, mis on juhtunud. See peaks olema ka nii süüdistaja kui ka kaitsja eesmärk ja kui see nii on, siis kasutavad nad samu kriminalistika meetodeid. Küll aga kasutavad nad võistleva menetluse mudeli ideest tulenevalt erinevaid taktikaid, st saab rääkida süüdistaja taktikast ja kaitsja taktikast.

Kogu ümbritseva keskkonna digitaliseerumine tingib ka kriminalistikataktika arengusuunad. Üha enam pannakse kuritegusid toime küberkeskkonnas ja kasutades infotehnoloogilisi vahendeid, mistõttu kuriteod kajastuvad valdavalt digitaalse jäljepildi kaudu. Digitaalsed jäljed on tüüpilised info- ja kommunikatsioonitehnoloogia kuritarvitamisega seotud kuritegevusele. See omakorda toob kaasa vajaduse töötada kriminalistikataktika valdkonnas välja uued, digitaalsete tõendite kogumiseks sobilikud ja efektiivsed taktikavõtted ja soovitused. (Meteňko & Meteňko, 2018, pp. 460 – 487)

Digitaalsete tõendite kogumise, uurimise ja tõendamisel kasutamise kiire arengu tõttu on võetud kasutusele termin *digitaalkriminalistika* (ingl *digital forensics*). Paraku tuleb tõdeda, et teaduskirjanduse põhjal ei ole välja kujunenud ühtset seisukohta, kas digitaalkriminalistika on eraldiseisev kohtuteaduse haru või liigitub see eraldi mingisse kriminalistikavaldkonda. Ameerika Ühendriikides tunnustas American Academy of Forensic Sciences 2008. aastal digitaalkriminalistikat kui eraldisesivat kohtuteaduste haru, tõsi küll digitaal- ja multimeediateadusena (ingl *Digital and Multimedia Sciences*). Samas ei tunnistanud Austraalias töötanud kolmest kriminalistikakeskusest ükski arvutikriminalistikat eraldi suunana. (Kessler, 2011, pp. 55–72)

Kuhu liigitub digitaalkriminalistika Eesti õigussüsteemis? Kas saame väita, et digitaalkriminalistika on iseseisev kriminalistika osa või hoopiski kriminalistikatehnika valdkond, nagu trassoloogia või ballistika või hoopiski kriminalistikataktika üldosa? Autori arvates on tegemist kriminalistikatehnika valdkonnaga, millele viitab kokkulangevus uurimiseseimes, eesmärkides ja tegevuse printsiipides. (Lall et al., 2021)

Uurimistoimingute läbiviimise tingimuste, käigu ja tulemuste talletamisel kasutatakse ikka rohkem digitaalse salvestamise vormi, kusjuures suund on paberprotokollidest loobumisele (Riigikogu, 2021). See aga nõuab mitte üksnes uurimisasutuste tehnilise baasi arendamist, vaid ka uurimistoimingute tegemise uute taktikaliste soovituste ja kriminaalmenetluse vajadustele vastavate uute uurimistoimingute väljatöötamist.

Eesti praktikas oli viimaseks uueks uurimistoiminguks ütluste seostamine olustikuga, mis oli esialgu taktikaliseks soovituseks ja 1970. aastatel sai seaduses (ENSV kriminaalprotsessi koodeks) iseseisvaks uurimistoiminguks.

Eesti kriminaalmenetluse praktikas on paradoksaalne, et ühelt poolt räägitakse vajadusest loobuda traditsiooniliste uurimistoimingute protokollide kirjutamisest ja minna

järk-järgult üle uurimistoimingute digitaalsele salvestamisele (Riigikogu, 2021). Teisalt on aga uurimisasutuste praktikas üha laiemalt kasutusel turvakaamerate ekraanipildi kirjeldamine asitõendi vaatlusprotokollis.

Arengutendentsid tingivad kriminalistikataktika piiride ja selle uuringute laienemise. Nii võiks mõne teadlase arvates tänapäevase kriminalistikataktika struktuuri vaadelda kolmetasandilisena:

- 1) üldosa (kriminalistikataktika mõiste, ese ja printsiibid, uurimise planeerimine ja korraldamine, õpetus uurimisversioonist jt);
- 2) üksiktaktikad ehk sektorid (uurimistaktika, kohtulik taktika, kuriteo taktika jt), mis sisaldavad ka uurimistoimingute taktikaid;
- 3) konkreetsete teaduslikud üksikteooriad (taktikaliste otsuste vastuvõtmine, uurimissituatsiooni teooria, taktikaliste võtete süsteemid, sh taktikaline kombinatsioon jt). (Шепитько, 2012, с. 24)

KOKKUVÕTE

Kriminalistikataktika kui kriminalistika alamsüsteem tekkis ja hakkas arenema XX sajandi algusest. Taktika ja strateegia terminid on kriminalistikasse üle võetud sõjateadusest ja adapteeritud kuritegevusevastase võitluse eesmärkidel. Nende mõistete omavaheline suhe on vaadeldav kui üksik ja üldine, kus taktikaline tasand on üksiku lahingu võitmine ja strateegiline tasand kogu sõja võitmine.

Oluline on kuritegude uurimise tehnilise, taktikalise ja metodoloogilise tasandi omavahe- lised seosed, see, et süsteemis madalam tase sisalduks kõrgemas: taktika liidab endasse tehnika ja metoodika omakorda sisaldab nii tehnikat kui ka taktikat.

Tänapäevaste kriminalistikaõpikute analüüs võimaldab teha järelduse, et kriminalisti- kataktika keskne element (südamik) on taktikalised võtted ja nende kombinatsioonid. Tänapäeval on kriminalistikataktikal kaks tähendust: esiteks uurijate oskus teha oma tööd; teiseks on see kriminalistika iseseisev osa, mis õpib tundma uurimistegevuse organiseerimise olemust. Esimesel juhul on jutt uurijate töö sisust ja erisustest, teisel juhul teadmiste süsteemist, mis moodustab kriminaalmenetluse organiseerimist uuriva kriminalistika osa. Tuleb nõustuda I. Vozgrini (2003, с. 196) väitega, et ei saa võrdsus- tada kriminalistikataktikat kogu kriminaalmenetlusega. Viimane on palju laiem tegevus ja sisaldab karistusõiguslikke elemente, nagu kuriteo kvalifitseerimine, või menetlusõigus- likke elemente, nagu näiteks kriminaalmenetlust tagavad toimingud, mida ei saa kuidagi arvata kriminalistikataktika hulka.

Eestis ei ole tegeldud kriminalistikataktika mõiste ja süsteemi teoreetiliste arutlustega, mistõttu puudub kriminalistikataktika ja kriminaalmenetluse omavahelise suhte selge määratlus. Sellises piiride hägususe situatsioonis võib uurimistoimingute tegemisel raskuspunkt kalduda kriminaalmenetluse õiguse poole, kuna see seondub rohkem tõendi lubatavuse kategooriaga ja sellekohane eksimus kajastub selgesõnaliselt kohtu otsuses. Puudujäägid tõendi kvaliteedis on varjatamad ega kajastu sageli otseselt kohtu otsuses, kuid ei ole tõendamisel väiksema kaalukusega.

Tänapäeval tõstatuvad süüdistuse ja kaitse taktika küsimused. Huvi kriminalistikataktika vastu on suurenenud ka seoses katsetega muuta kriminalistika paradigmat ja ümber hinnata informatsiooni ja tõendite kogumise lubatavate viisidega seotud kontseptsioone. Elkõige neid, mis on seotud digitaalsete tõendite kogumisega, nagu näiteks kaugläbiotsimine, aga samuti arvestades uuemaid teadusuuringute tulemusi. Tuleb nõustuda V. Shepitko (2012, c. 24) arvamusega, et kriminalistikataktika arengutendentsid nõuavad selle uuringute piiride avardamist

Kriminalistikataktika peamised arengutendentsid on osakaalu suurenemine kohtumenetluses, kohtumenetluse spetsiifikat arvestavate taktikate väljatöötamine, kuritegevuse küberruumi liikumist ja digitaalsete jälgede kogumise vajadusi arvestavate efektiivsete uute taktikavõtete ja uurimistoimingute väljatöötamine ning sisemise struktuuri muutused, arvestades kriminalistika üldisi arengusuundi.

RAIVO ÖPIK

Sisekaitseakadeemia, politsei- ja piirivalvekolledži süüteo menetluse õppetooli lektor

E-post: raivo.opik@sisekaitse.ee

Raivo Öpik lõpetas Tartu Riikliku Ülikooli õigusteaduskonna 1976. Pärast seda on ta töötanud 23 aastat uurijana ja uurimisjuhina. Alates aastast 1999 on Raivo Öpik töötanud Sisekaitseakadeemias eri ametikohtadel ning õpetanud kriminalistika metodoloogiat, -taktikat ja eriliigiliste kuritegude uurimise meetodikat. Raivo Öpik õpetab ka koosseisuvälise õppejõuna Tartu Ülikooli õigusteaduskonnas kriminalistikakursust. Lisaks on Raivo Öpik Eesti Akadeemilise Õigusteaduse Seltsi ja Leedu Kriminalistika Seltsi liige.

KASUTATUD ALLIKAD

- Аверьянова, Т. В., Белкин, Р. С., Корухов, Ю. Г., Россинская Е. Р., 2007. *Криминалистика: учебник для вузов*. 3-е издание. Москва: Издательство НОРМА.
- Агафонов, В., Филиппов, А., 2002. *Криминалистика*. Москва: Юриспруденция.
- Белкин, Р. С., 1997. *Курс криминалистики. Том 1*. Москва: Юристъ.
- Гаврилин, Ю. В., 2004. Криминалистическая тактика и методика расследования отдельных видов преступлений в определениях и схемах. Москва Книжный мир.
- Филиппова, А. Г., 2011. *Криминалистика: учебник*. Под общей ред. 4-е издание. Москва: ЮРАЙТ.
- Gross, H., 1922. *Handbuch für Untersuchungsrichter als System der Kriminalistik / von Hans Gross*. 7. Aufl. / bearbeitet von Erwein Höppler. München; Berlin: Schweitzer.
- Гросс, Г., 2002. *Руководство для судебных следователей как система криминалистики*. Новое изд. перепеч. с изд. 1908 г. Москва: ЛексЭст. [Võrgumaterjal] Leitav:<https://www.scribd.com/document/455833794/Ганс-Гросс-Руководство-для-судебных-следователей-как-система-криминалистики-pdf> [Kasutatud 17.12.2021].
- Jaeger, R. R., 2000. *Kriminalistisch Kompetenz. Kriminalwissenschaften, Kommentiertes Recht und Kriminalistik für Studium und Praxis*. Band 1. Chefredaktion: Rolf Rainer Jaeger. Lübeck: Schmidt-Römhild.
- Jäilitustegevuse seadus (1994) RT I, 1994, 16, 290.
- Kessler, G. C., 2011. Judges' Awareness, Understanding, and Application of Digital Evidence. *Journal of Digital Forensics, Security and Law*, 6(1), pp. 55–72.
- Колдин, В. Я., 2007. Введение. Кнг: под ред. Колдина В.Я. *Криминалистика: информационные технологии доказывания*. Москва: Зерцало-М, с.14–29.
- Kolecki, H., 2012. Современное состояние криминалистики как университетской дисциплины в Польше, *Криминалист первопечатный*, 5, с. 24–39.
- Крестовников, О. А., 2007. Основы криминалистической тактики. Кнг: под ред. Колдина, В. Я. *Криминалистика: информационные технологии доказывания*. Москва: Зерцало-М, с. 448–484.
- Kriminaalmenetluse seadustik* (2003) RT I, 2003, 27, 166.
- Lall, A., Tohter, M. & Öpik, R., 2021. Some aspects of digital forensics in the Republic of Estonia. *Criminalistics and forensic expertology: science, studies, practice*. Bratislava, pp. 133–146.
- Lindmäe, H., 1972. *Uurimistaktika*. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool.
- Lindmäe, H., 1995. *Menetlustaktika I*. Tartu: Juristide Täienduskeskus (Tallinn: Tallinna Raamatutrükikoda).

- Lindmäe, H., 1998. *Menetusmetoodika 1*. Tallinn: Juura (Tallinn: Tallinna Raamatutrükikoda).
- Malevski, H., 2014. Correlation Problem of Tactics and Strategy in Criminalistics and Law Enforcement Bodies Activity. *A First Printed Criminalist*, 9, pp. 99–120.
- Meixner, F., 1954. *Kriminaltaktik: in Einzeldarstellungen*. Hamburg: Kriminalistik Verlag.
- Meteňko, J. & Meteňko, M., 2018. Digital trace as a future of Criminalistic. *Criminalistics and forensic expertology: science, studies, practice*. Odessa, pp. 460–487.
- Можяева И. П., 2012. Структура криминалистического учения об организации расследования преступлений. *Вестник криминалистики*, вып. 1 (41), с. 7–12.
- O`Hara, C. E. & Osterburg, J. W., 1972. *An Introduction to Criminalistics. The Application of the Physical Sciences to the Detection of Crime*. New York: P.X.
- Riigikogu, 2021. Kriminaalmenetluse seadustiku muutmise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seaduse (kriminaalmenetluse seadustiku revisjon) eelnõu seletuskiri. [Võrgumaterjal] Leitav:[https://www.riigikogu.ee/tegevus/eelnoud/eelnou/d10291ef-980a-4b1d-8852-bab30d7e25f3/Kriminaalmenetluse%20seadustiku%20muutmise%20ja%20sellega%20seonduvalt%20teiste%20seaduste%20muutmise%20seadus%20\(kriminaalmenetluse%20seadustiku%20revisjon\)](https://www.riigikogu.ee/tegevus/eelnoud/eelnou/d10291ef-980a-4b1d-8852-bab30d7e25f3/Kriminaalmenetluse%20seadustiku%20muutmise%20ja%20sellega%20seonduvalt%20teiste%20seaduste%20muutmise%20seadus%20(kriminaalmenetluse%20seadustiku%20revisjon)) [Kasutatud 18.03.2022].
- Shepitko, V., 2019. The developments of scientific perceptions of tactics of criminalistics and modern trends. *Criminalistics and forensic expertology: science, studies, practice*. Kaunas, pp. 45–56.
- Шепитько, В. Ю., 2012. *Проблемные лекции по криминалистике прочитанные в Балтийском федеральном университете имени Иммануила Канта*. Харьков: „Апостіль“.
- Шнейкерт, Г., 1925. *Учение о приметах для опознавания: руководство для работников уголов. розыска: пер. с нем*. Москва: Гостехиздат.
- Терехович, В. Н., 2015. *Теория криминалистики. Общая часть*. Рига [s.n.].
- Вайнгарт, А., 1912. *Уголовная тактика: руководство к расследованию преступлений; перевод с немецкого под редакцией и с примечаниями В. И. Лебедева, дополненный фотографиями и рисунками из коллекций уголовно-сысской части Департамента полиции*. С.-Петербург: Издание „Вестника полиции“, (Тип. Министерства внутренних дел).
- Винберга, А. И., Митричева, С. П., Тарасова-Родионова, П. И., 1950. *Криминалистика: [учебник для юридических вузов]*. Под редакцией. Москва: Государственное издательство юридической литературы.
- Возгрин, И. А., Иванов, И. И., Кузьминых, К. С. и др., 2001. *Криминалистика. Схемы и терминология*. Учебное пособие. Санкт-Петербург: Фонд „Университет“.

- Возгрин, И. А., 2003. *Введение в криминалистику. История основы теории библиография*. Санкт-Петербург Юридический центр Пресс.
- Walder, H., 1996. *Kriminalistisches Denken*. Heidelberg: Kriminalistik Verlag.
- Õpik, R., 2009. Kriminialistika sisejulgeoleku valdkonna teaduse ja õppeaine. *Sisekaitseakadeemia toimetised*, 9, lk 70–87.

AVALIKU SEKTORI KRIISIOTSUSTAMIST MÕJUTAVAD TEGURID KOROONAKRIISI ALGFAASIS SAAREMAA VALLA JA TALLINNA LINNA KRIISIÜKSUSTE NÄITEL

HANNES NAGEL, ANNE-MAY NAGEL

Võtmesõnad: kriisijuhtimine, otsustamine, tegurid, VUCA, COVID-19

Ülevaade. Artikli eesmärk on kirjeldada 2020. aastal koroonaviiruse puhkemisel kohalike omavalitsuste kriisiüksustes (edaspidi *kriisiüksused*) otsustamist mõjutanud tegureid ja nende väljendusvorme. Valimisse kaasati Tallinna linna ja Saaremaa valla kriisiüksustes töötanud isikud. Artikkel on kohalike omavalitsuste kriisiotsustamist mõjutanud tegureid kaardistava uuringu¹ üks osa, mis vaatlus just eriolukorrale eelnenud perioodi. Uuritavate otsustusprotsesside keskmes olid koroonakriisi esimeses laines toimuma pidanud suursündmused, Kirkorovi kontsert Tallinnas ja Kuressaare võrkpallimängud. Kombineeritud uurimismeetodiga (dokumendianalüüs, küsimustik ja poolstruktureeritud intervjuud) kogutud andmed näitavad, et otsustajaid mõjutasid enim ajasurve, meedia- ja avalikkuse surve ning info puudumine. Saaremaal kui väiksemas kogukonnas tunnetati otsustamisele survet avaldanud tegurite mõju tugevamalt.

¹ Artikkel põhineb Tallinna Ülikoolis 2021. aastal tehtud uuringul „Kohaliku omavalitsuse kriisiüksustes otsustamist mõjutanud tegurid COVID-19 kriisis – juhtumiuuring Tallinna linna ja Saaremaa valla näitel“. Uuring on kättesaadav https://uuringud.tallinn.ee/file_download/1258.

SISSEJUHATUS

2020. aasta alguses Wuhanist (Hiina Rahvavabariik) alguse saanud koroonaviiruse puhang osutus avalikule sektorile murekohaks juba enne esimese nakatunu Eestis tuvastamist sama aasta 26. veebruaril. Muret tekitavad kaardrid ülerahvastatud haiglatest ja suletud linnadest Hiinas, veidi hiljem ka Itaalias ning asjaolu, et haigustekitaja oli tundmatu, tõstis globaliseerunud infoühiskonnas ohutaju kõrgele. Kuna piisknakkusena leviva viiruse tõkestamise üks olulisemaid põhimõtteid on läbikäimise vähendamine, oli just suurürituste toimumine ja sellega kaasnevad riskid kõrgendatud tähelepanu all.

Leidus ka määramatust: polnud teada, kas viirus üldse Eestisse jõuab ja kui ka jõuab, ei olnud aimu võimaliku kriisi tõsidusest. Meenutagem, et Ebola kriisi puhkedes Lääne-Aafrikas 2014. aastal tehti Eestis küll ettevalmistusi, aga viirus siia ei jõudnud. Koroonaviirusega kaasnenud määramatusele lisandus ebakindlus, nimelt polnud enne eriolukorra kehtestamist kohalikel omavalitsustel seaduslikku alust keelata erakorraldajate masšiüritused pelgalt ohutunnetuse alusel (Õiguskantsler, 2020). Keelamisega kaasnevale publiku pahameelele oleksid võinud lisanduda rahalised tagajärjed – korraldajad teevad juba enne üritusi teatud kulused ja suurürituste korral võivad summad ulatuda sadadesse tuhandettesse. Kui lisada sellele näiteks Saaremaa otsustajaid tabanud meediasurve (Meie Maa, 2020, lk 2) kohaliku kogukonna seest ning riigisektori segased sõnumid (Vedler & Vahter, 2020, lk 9–14), kangastub pilt ootamatult mitmetahulisest otsustuskeskkonnast.

Teisalt on kaalukausil inimeste tervis, tervisesüsteemi toimepidevus ja halvemal juhul inimesed. See on klassikaline VUCA-keskkond (Shufutinsky et al., 2020, p. 20), mille nimetajateks on kriisikeskkonna tegurid, nagu heitlikkus (ingl *volatility*), määramatus (ingl *uncertainty*), keerukus (ingl *complexity*) ja mitmetahulisus (ingl *ambiguity*). Heitlikkus loob pidevalt muutuvad tingimused, infopuudus määramatuse, läbipõimunud struktuurid keerukuse ning uudsus ja pretsedendi puudumine toonitab otsustuskeskkonna mitmetahulisust.

Avalikus sektoris tuleb kriisijuhtimises nii oma ülesannetelt, vastutuselt kui ka ressursidelt eristada riigi ja kohaliku omavalitsuse tasandit. Kaasatud osapooltena võib vaadelda ka erasektori või teadusasutuste rolli, aga vastutus otsuste eest langeb poliitikakujundajatele ja ametnikele. Lisaks avalduvad otsustamist mõjutavad tegurid spetsiifiliselt.

Conradi (2018, lk 137–139) järgi on kohapealne ajalooline reaalsus palju segasem ja kilustatum kui makroperspektiivis välja paistab. Kohaliku omavalitsuse tasandil ja keerulistes tingimustes toimunud otsustamise mõtestamiseks tuleb eelkõige uurida keskkonda, milles otsustajad tegutsesid, ning kaardistada nende otsustuskäitumist mõjutanud tegurid. See on ehk algpunkt tulevaste kriiside juhtimise kui avaliku teenuse mõtestatud disainimiseks ja seeläbi varasemate vigade vältimiseks. Ka VUCA-maatriks keskendub katusteterminena vaid heitlikkusele, määramatusele, mitmetahulisusele ja keerukusele,

aga mikrotasandil mõjuvad tegurid väiksemate tükkidena, mille uurimine oli selle artikli eesmärk.

Esmalt antakse artiklis ülevaade kriisieelse faasi ja probleemteema juhtimisest. Sellele järgneb VUCA-maatriksi kirjeldus ja otsustamist mõjutavate tegurite tutvustus. Kolmandas alapeatükis kirjeldatakse uuringu metoodikat ning seejärel tulemusi, millele järgneb arutelu ja kokkuvõte koos soovitusetega.

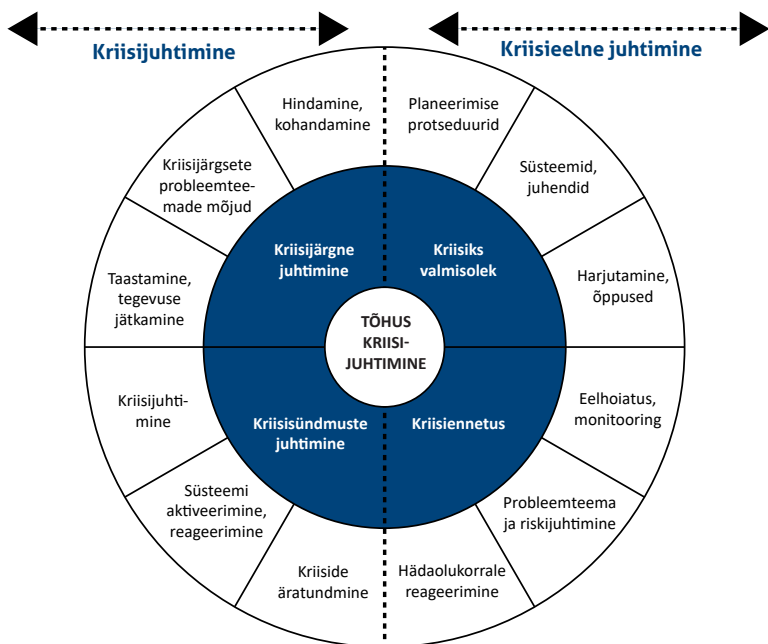
1. KRIIS, KRIISIEELNE FAAS JA PROBLEEMTEEMA JUHTIMINE

Kriis kui nähtus on eluga kaasuv paratamatus, kriiside eripalgelist lahendamist (või eskaleerumist) on teemana peetud niivõrd tähendusrikkaks, et neid on tulevastele põlvetele säilitamiseks täheldatud juba vähemalt antiikajast (Eckstein, 2003). Teaduspõhine huvi kriisijuhtimise kui valdkonna vastu kerkis siiski esile pärast II maailmasõda ning 1960.–1970. aastatel laienes teadushuvi organisatsioonikäitumise ja kriisidele reageerimise valdkonda (Milburn *et al.*, 1983).

Üpris pikalt keskenduti kriisi ja kriisijuhtimise kui nähtuse mõtestamisele (Jaques, 2009, p. 281) ja tasub märkida, et kriisi ammendava definitsioonini pole siiani jõutud. Kriisi võib mõtestada kui koondnimetust sündmuste ja olukordade kohta, mis on soovimatud, ootamatud, enneolematud ja kohati ka juhtimatud ning põhjustavad laialdast ebakindlust ja ohtu (Rosenthal *et al.*, 2001). Oluliseks peetakse ka kriisi võimet ohustada organisatsiooni või grupi põhiväärtusi (Boin *et al.*, 2018; Stern, 2003, p. 3). Kriise võib tõlgendada ka kui otsuste langetamise aega (Brecher, 1993; Janis, 1989). Kriisisituatsioonis käib kahju maandamiseks aktiivne tegevus, mida tunneme kriisijuhtimise nime all.

Vaatamata terminis *kriisijuhtimine* sisalduva osise *kriis* negatiivsele varjundile on kriisijuhtimise puhul tegu läbinisti positiivse tegevusega (Boin *et al.*, 2018, p. 24). Nimelt saadab seda usk ja lootus, et kui teatud toimijad võtavad õigel ajal ette teatud tegevusi, õnnestub maandada juba saabunud kriisi negatiivseid tagajärgi ja seeläbi tagada parem tulevik (*ibid.*). Kriisijuhtimine ei taotle kriisi vältimist (kriis on olemuselt paratamatu ja vaid aja küsimus), vaid on suunatud pideva süsteemse pingutusena (Ritchie *et al.*, 2011, p. 369) negatiivsete tagajärgede vähendamisele (Sahin *et al.*, 2015, p. 2299).

Kriise võib mõtestada sellele eelnevate, kriisiaegsete ja kriisile järgnevate tsüklite kirjeldamise kaudu. Jaques'i (2007, p. 150) kohaselt eristuvad protsessis nelja põhifaasina (vt joonis 1) kriisiks valmisolek, kriisiennetus, kriisisündmuste juhtimine ja kriisijärgne juhtimine. Siinkohal on oluline rõhutada, et esimese kahe puhul on tegemist ennetava kriisieelse juhtimisega (kriisiennetus ja kriisiks valmisolek), vaid üks tegeleb aktiivsete kriisisündmuste juhtimisega ning lisandub kriisijärgne juhtimine. Kriisijärgse juhtimise

Joonis 1. Probleemteema ja kriisijuhtimise suhestumise mudel (Jaques, 2007, p. 150, täiendanud Nagel, 2021, lk 18)

üks oluline osa on ka õppimine toimunu mõtestamise, hindamise ja vastavate kohanduste tegemise kaudu.

Kriisiennetuses etendab olulist rolli probleemteema (ingl *issue*) kui organisatsiooni sise- või väliste lahendamata asjade, seisundi või juhtumi tuvastamine, millel on märkimisväärne mõju organisatsiooni toimimisele või huvidele (Regester & Larkin, 2002, p. 31). Kuigi osa probleemteemasid tekivad organisatsiooni sees ja liiguvad seejärel ühiskonda, algavad need sageli avalikus sektoris ka organisatsiooniväliselt, mis võivad vallanduda poliitilise või aktivistide tegevuse tulemusena (King, 2015, p. 23). Samas ei arene igast probleemteemast veel kriisi, kuna enne kriisi puhkemist avalduvad teatud märgid, mille maandamist taotleb probleemteema juhtimine (ingl *issue management*) kriisieelse juhtimise (Boe, 1979, p. 4), süsteemse kriisiennetuse (Smith, 2005, p. 312) ja varajast strateegilist planeerimist toetava hoiatus- või kriisieelse mehhanismina (Fahey & King, 1977).

Tõhusas kriisijuhtimise protsessis eristub just kriisieelse juhtimise kaalukus – reaktiivse kriisisündmuste juhtimise kõrval on kriisijuhtimise õnnestumist tagav osa ka kogu aktiivsele sündmusfaasile eelnev. Ühe elulise näitena võib tuua koroonakriisi puhkedes 2020.

aasta kevadtalvel saabunud isikukaitsevahendite puuduse ja sellest lähtunud üleilmse ostupaanika. Kriisiks valmisoleku faasis isikukaitsevahendeid soetades on tegutsemine efektiivsem, kulutõhusam (väiksem nõudlus maailmaturul kriisivälisel ajal tagab soodsama hankimishinna) ja ka ametnike energiat säästev. Kõik, mis on tehtud kriisiks valmisoleku või kriisiennetuse faasis, on alati säästlikum nii otseste kui ka kaudsete kulude poolest. Paralleeli võib siinkohal tõmmata kaitsevaldkonnaga, kus valmistumine on üks olulisematest heidutusmeetmetest.

Boin *et al.* (2016, p. 15) toovad esile viis strateegilise kriisijuhtimise ülesannet: mõistmine (ingl *sense making*), otsustamine ja koordineerimine (ingl *decision-making and coordinating*), mõtestamine (ingl *meaning making*), vastutamine (ingl *accounting*) ja õppimine (ingl *learning*). Avaliku sektori kriisijuhtimises on nende ülesannete täitmise peamiseks väljundiks kriisiüksustes otsuste langetamine.

Baumann *et al.* (2014) kohaselt on otsus tegevussuuna määramiseks tehtud valik alternatiivide seast. Seejuures on oluline loovus. Sterni (2003, p. 216) kohaselt on loov mõtlemine oskus, mida ei saa asendada ükski käsiraamat ega kriisiplaan. Otsustamise kui protsessi käigus jõuavad nii inivid, rühm kui ka organisatsioon järelduseni selle kohta, milliseid tegevusi püstitatud eesmärkide saavutamiseks olemasolevate ressursside piires jätkata või ette võtta (Russo & Schoemaker, 2014, p. 1). Otsused tuginevad aga hinnanguitele, mille kujunemine eeldab Simoni (1997) järgi olukorra, tõenäosuse, tagajärgede ja põhjuste mõistmist. Seda mõjutavad aga mitmed tegurid (Shahsavarani & Adabi, 2015, p. 222). Tuleb arvestada, et kriisisituatsioonis kujunevad hinnangud olukorrast tavapärasest keerulisemas keskkonnas.

Wolfensteini (1967) kohaselt võivad kriisitingimused otsustamise asemel tuua kaasa ka mitteotsustamise, seda näiteks:

- otsusena, mida ei tehta;
- otsusena mitte otsustada;
- otsusena mitte reageerida.

‘t Hart *et al.* (2008, p. 237) järgi võib see viia ka nn halvatuseni, olukorrani, milles poliitikakujundajad ja teised kriisijuhid on sündmuste survega niivõrd ülekoormatud, et nad ei suuda tegutseda ja sündmused arenevad omatahtsi. Võimetus kriisikeskkonnast tulevate tingimustega, näiteks määramatusega ja olukorra pideva muutumisega toime tulla, võib mõjutada ka isikute info töötlemise suutlikkust – võib jääda tähelepanuta alternatiivsetest allikatest pärinev väärtuslik info, võidakse valesti tõlgendada COVID-19 puhangute faase (Berger *et al.*, 2020, p. 1). Selleks et tänapäeva kriise paremini mõista ja varasemaid vigu vältida, on kriisikeskkondade kirjeldamiseks kasutusel VUCA-matriks.

2. VUCA-MAATRIKS JA KRIISIKESKKOND

Kriisifaasidele lisaks on oluline kirjeldada kriisijuhtimise kui kriisi (probleemi) tüüpilist lahendamismustrit. Traditsioonilised kriisijuhtimise juured ulatuvad klassikalise insertehnolise mõtlemiseni, mis eeldab vigase väljundi (ingl *output*) kõrvaldamiseks tõrke tuvastamist ja parandamist sisendis (ingl *input*) (Kahn *et al.*, 2013, p. 377). Tänapäeva maailmas tuleb Jaques'i kriisijuhtimise käsitluse (vt joonis 1), aga ka probleemi lahendamise lihtsustatud mudeli kõrval arvestada ka teatud hulga kriisijuhtimist mõjutavate muutujatega ehk keskkonnast lähtuvate teguritega, mida kirjeldab VUCA-maatriks. Enam ei saa rääkida vaid ühest sisendist, vaid pigem on tegu võrgustunud tegurite sasipunt-raga, mida tingib VUCA-kriisikeskkond.

VUCA juured ulatuvad Warren Bennis ja Burt Nanuse (1985) välja töötatud juhtimis-teooriateni. Akronüümina võeti VUCA esimest korda kasutusele USA relvajõudude õppe-töös külma sõja ajal. VUCA iga täht tähistab kiiresti muutuvast maailmas kriise iseloomus-tavaid keskkonnategureid, nagu heitlikkus (ingl *volatility*), määramatus (ingl *uncertainty*), keerukus (ingl *complexity*) ja mitmetahulisus (ingl *ambiguity*) – kriisid, mille koosmõju kirjeldatakse kui VUCA keskkonda (nt Bennett & Lemoine, 2014a; Shufutinsky *et al.*, 2020) (vt joonis 2).

Joonis 2. VUCA-raamistiku maatriks (Bennett & Lemoine, 2014a, p. 27; täiendanud Nagel, 2021, lk 24)

VUCA-keskkonda asetuvad kriisid ei ole tavapärased, pigem on tegemist moodsate kriisidega, mis Boini (2004, p. 166) järgi ei tunnista riigipiire ning mille keerukus trotsib valitsuste püüdlusi mõista kriisi põhjusi, viise ja võimalikke lahendusi. Lisaks ei piirdu VUCA-kriisid ühegi konkreetse valdkonnaga (näiteks tervishoiud või energeetika), vaid need liiguvad ühest teise ning toovad esile eri valdkondade probleemteemad ja kombineerivad neid ettenägematuteks ohtudeks. VUCA-keskkond toob ka kaasa ka stressi. Mõõduka stressi juures on aga inimgrupid oma otsustes ettevaatlikumad (Shapiro & Gilbert, 1975).

Tänapäeva kriis pole piiritletud ühe kindla kuupäevaga, mis tähistaks selle selget algust ja lõppu, oht võib ka ajuti hääduda või hoopiski muteeruda, et uuesti rünnata ('t Hart & Boin, 2001). See on iseloomulik ka koroonakriisi lainetele ja nende vahepealsele ajale. Rochet *et al.* (2008, p. 63) järgi peetakse siiski just avalikku sektorit muutustele ja ka seda tüüpi kriisidele vastupidavaks. Koroonakriis on ideaalnäide tänapäevasest VUCA-keskkonda asetuvast kriisist (Nangia & Moshin, 2020, p. 639), mis tõstatab vaatamata avalikus sektoris toimivatele süsteemidele ja reeglitele küsimuse kriisijuhtimise kui avaliku teenuse säilenõtkusest.

2.1. Otsustamist mõjutavad tegurid

Otsustamist kui üht kõige lihtsamat, aga ka peamist kriisijuhtimise töövahendit mõjutavad väga erinevad tegurid. Sterni (2003) kohaselt mõjutavad otsustamist tugevalt institutsionaalsed reeglid ja asjakohasuse normid. Samas tuginevad otsused ka hinnangutele, mis eeldavad põhjuse ja tagajärje seoste mõistmist, reaalse keskkonna, aga ka kohapealset inimeste erinevate hinnangute tajumist (Simon, 1997, pp. 77–78, 108–109). Organisatsioonide puhul varieeruvad otsused ka nende keerukuses (Simon, 1960), kusjuures probleemide puhul, mille osas organisatsioonil varasem kogemus puudub, ei pruugi organisatsioonid osata reageerida (Lee & Stintsoni, 2014, p. 14).

Kuna VUCA-raamistik defineerib kriisikeskkonda, siis võeti uuringu tarbeks otsustamist mõjutavate tegurite valimisel aluseks Thompsoni (2014, p. 638) kontseptuaalse mudeli juhtumipõhised ja Thomase (2019, p. 29) uuringu¹ otsustusprotsesse mõjutavate tegurite tüübid ja näited (vt tabel 1). Need kohandati uuringu iseloomu ja valimiga. Tegurite kategoriseerimisel lähtuti varasemate uuringute praktikast (nt Boin *et al.*, 2004; Baumann *et al.*, 2013), milles eristatakse sisemisi ja väliseid tegureid, mis loovad otsuste tegemiseks süsteemse keskkonna erinevate kombinatsioonide näol (Baumann *et al.*, 2011, p. 5).

¹ Uuring põhines 2017. aasta USA Põhja-California hiidmaastikupõlengute kriisijuhtimises otsustusprotsesse ja kriisijuhtimise otsustajaid otsustamisel mõjutanud tegurite kaardistamise VUCA-mudeli abil.

Tabel 1. Otsustusprotsesse mõjutavate tegurite tüübid ja näited (Thomas, 2019, p. 29, täiendanud Nagel, 2021, lk 28)

TEGUR	TÜÜP
Stressireaktsioon	Sisemised
Eneseidentiteet	
Varasemad kogemused	
Kognitiivsed eelarvamused ja kalduvused	Välimised ja organisatsioonilised
Grupi ühtsus ja psühholoogiline turvalisus	
Sotsiaalsed ja ühiskondlikud faktorid	
Ajasurve	
Piiratud info	

Esialgne vaade sellele, mis mõjutab koroonakriisi puhul näiteks kohalikul tasandil suurürituste toimumise üle otsuste tegemist, on olemas. Nageli (2021) Tallinna Ülikoolis tehtud uurimistö² üks osa keskendus kahe kohaliku omavalitsuse (Tallinna linn ja Saaremaa vald) kriisijuhte suursündmuste toimumise üle otsustamisel mõjutanud tegurite uurimisele enne eriolukorra väljakuulutamist. Uuringu tulemustest lähtub, et otsustamist mõjutavad sarnaselt eespool mainitud uuringutele nii organisatsioonilised kui ka -välised tegurid.

3. METOODIKA

Uuringu ülesehitus lähtus kombineeritud meetodist (ingl *mixed method*), mille puhul kombineeritakse kvalitatiivse ja kvantitatiivse uurimisviisi elemente, et saavutada laiaulatuslikum ja sügavam mõistmine (Johnson *et al.* 2007, p. 123). Selline lähenemine võimaldas koguda juhtumiuuringus osalenud otsustajatel eritüübilist sisendit, kus kvalitatiivsed ja kvantitatiivsed andmed täiendasid üksteist, aga aitasid ka uuringu järeldusi laiendada ja tugevdada ning tulemuste kaudu panustada erialakirjandusse (Schoonenboom & Johnson, 2017, p. 110).

Kahes omavalitsuses (Saaremaa vallas ja Tallinna linnas) tehtud uuringu (Nagel, 2021) osana kaardistati ja uuriti mõlemas omavalitsuses ühe suursündmuse (vastavalt Kuresaare võrkpallimängud ja Tallinna Kirkorovi kontsert) toimumise otsustamisprotsessides osalenud inimesi mõjutanud tegureid. Baasandmete kogumiseks kasutati ankeetküsit-

² Uurimistö² pärvis 2021. aastal Tallinna Raestipendiumi ja Eesti Teadusagentuuri üliõpilaste teadustööde riiklikul konkursil Sotsiaalministeeriumi eripreemia.

lust (vt täpsemalt Nagel, 2021, lk 165–167), millest saadud andmete ja suursündmuste otsustusprotsessides osalenute täpsustamiseks tehti poolstruktureeritud intervjuud, mis Denscombe'i (2003, p. 165) kohaselt sobib meetodina nii tundmatu, tundliku kui ka keelulise ja personaalse teema uurimiseks. Suursündmuste otsustusprotsessides kohaliku omavalitsuse esindajana osalenud kümnest kaardistatud isikust osales ankeetküsitluses üheksa (vt tabel 2), kellest omakorda intervjuueeriti kuut otsustajat ja Tallinna puhul veel omakorda kolme otsustamisesse kaasatud tugistruktuuride teenistujat. Nii ankeetküsitlus kui ka intervjuud olid anonüümsed (Nagel, 2021, lk 52).

Tabel 2. Suursündmuste otsustusprotsessides osalenud otsustajate profiil (Nagel, 2021, lk 170, autorite täiendatud)

№	Organisatsioon	Otsustaja ametiprofiil
V1	Tallinna Linnavalitsus	KOV juhtorgani liige
V2	Saaremaa Vallavalitsus	KOV ametnik
V3	Saaremaa Vallavalitsus	KOV juhtorgani liige
V4	Tallinna Linnavalitsus	KOV juhtorgani liige
V5	Saaremaa Vallavalitsus	KOV juhtorgani liige
V6	Tallinna Linnavalitsus	KOV ametnik
V7	Tallinna Linnavalitsus	KOV juhtorgani liige
V8	Tallinna Linnavalitsus	KOV juhtorgani liige
V9	Tallinna Linnavalitsus	KOV juhtorgani liige

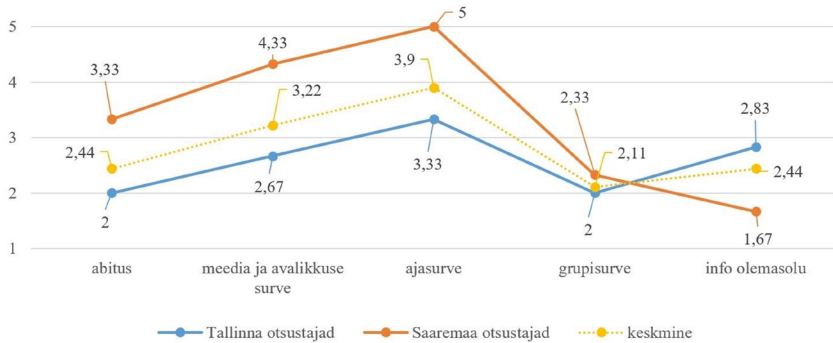
Kasutatud meetodika puudusena tuleb esile tuua seda, et ankeetküsitlus saadeti valimisse kuulunud isikutele päeval, kui Saaremaal oli möödunud 289 ja Tallinnas 310 päeva suursündmuse otsustusprotsesside uuritava perioodi lõpust (vastavalt 3. märts Saaremaal ja 13. märts Tallinnas), mistõttu võis toonaste sündmuste meenutamine olla raskendatud. Uuringu tegemise ajal oli Eestis koroonakriisi teine laine, mistõttu olid mõlema omavalitsuse otsustajad kriisijuhtimisega hõivatud.

4. UURINGU TULEMUSED

Uuringus osalejatel paluti täita ankeetküsimustik, et hinnata viie põhiteguri (abitus, aja-surve, meedia ja avalikkuse surve, info olemasolu, grupisurve) tunnetatud mõju suurürütuse toimumise üle otsustamisele. Hinnang anti viie palli skaalal (1 – minimaalne mõju, 5 – maksimaalne mõju). Seejuures täpsustavad autorid, et info olemasolu all hindasid vas-

tajad info olemasolu määra otsuse langetamise vajadusest lähtuvalt. Seejärel tehti vahe-
tute otsustajatega intervjuud, mille eesmärk oli saada aru, kuidas tegurite mõju avaldus.

Eriolukorrale eelnevatel nädalatel tunnetati enim otsustamist mõjutavate teguritena
ajasurvet (3,9), meedia ja avalikkuse survet (3,22) ning info olemasolu (2,44) ja abitust
(2,44), millele järgnes grupisurve (2,11) (vt joonis 3). Tegurite mõju avaldus tugevamini
Saaremaal, täpsem ülevaade mõjuteguritest omavalitsuste kaupa on leitav joonisel 3.

Joonis 3. Suursündmuste otsustusprotsesside ajal otsustamisel tunnetatud tegurite mõju omavalitsuste ja otsustajate keskmiste kaupa (Nagel, 2021, lk 115)

Enim mõjutasid otsustamist nii Tallinnas kui ka Saaremaal ajasurve ning meedia ja avalikkuse surve. Samas tunnetati otsustamisel enam abitust Saaremaal ja info olemasolu olulisust Tallinnas. Saaremaal avaldus tegurite mõju intensiivsemalt. Tabelis 3 on näha vastuste variatiivsus. Järgnevas kahes alapeatükis on analüüsitud otsustamist mõjutanud tegureid Saaremaa ja Tallinna otsustusprotsessi kujunemise kirjeldamise abil.

Tabel 3. Suursündmuste otsustusprotsesside ajal otsustamisel tunnetatud tegurite mõju vastajate kaupa³ (Nagel, 2021, lk 116 andmed, autorite koostatud)

↓ Hinnatav tegur / vastaja →	V1	V2	V3	V4	V5	V6	V7	V8	V9
Abitust	4	4	4	1	2	2	1	2	2
Meedia ja avalikkuse surve	3	5	4	1	4	3	3	2	4
Ajasurve	5	5	5	1	5	4	3	4	3
Grupisurve	2	3	3	1	1	3	1	3	2
Info olemasolu	4	1	2	1	2	2	4	2	4

³ Märkus: sinine tähistab Saaremaa ja oranž Tallinna vastajaid. Tegureid on hinnatud 5-palli skaalal, kus 1 tähistab minimaalselt ja 5 maksimaalset tunnetatud mõju.

4.1. Kuressaare võrkpallimängud

Eriolukorrale eelneva otsustuskeskkonna ja -protsesside kirjeldamiseks Saaremaal valiti Nageli (2021) uuringus Kuressaare võrkpallimängude juhtum. Toonaste sündmuste kirjeldus põhineb dokumendianalüüsil ja intervjueeritute ütlustel. Kogutud andmete abil rekonstrueeriti sündmuste käik otsustusprotsessi kirjeldamise jaoks olulises mahus.

Võrkpallimängude toimumise üle algas arutelu lähtuvalt viirusohust intervjuudest kogutud andmete põhjal jaanuaris 2020, intensiivsem otsustusprotsess käivitus 26. veebruarist (päevast, kui Eestis tuvastati esimene nakatunu). Otsustusprotsessi lõpuks on loetud päeva enne mängude algust, 3. märtsi 2020, kui Milano Allianz Powervolley võrkpalliklubi mängijad Tallinna lennujaamas maandusid. Selleks ajaks oli mängude Saaremaal toimumine kindel.

Oluline on märkida, et spordiürituste korraldamine lähtub spordiseadusest (SpS), mille kohaselt on vaja luba jalgpalli-, jäähoki- või korvpalliklubi sõpruskohtumisel välismaa klubi või koondisega, ent võrkpalli puhul mitte (SpS, 2020, § 20 lg 2).

Võrkpallimängude toimumise üle otsustamise rühma kuulusid Saaremaal 5–6 inimest, nende seas nii vallavalitsuse, vallavolikogu kui ka võrkpallimeeskonna juhtide esindajad.

„Tegelikult oli vallavanem kutsunud kokku siis väikese sellise meeskonna, et tuli siis võrkpallimeeskonna esindus seal, mitte meeskonna liikmed, vaid noh, juhid ja mänedžer, omanike mänedžer ja, ja siis oli, olin mina kui (vallavalitsuse liige – autorite märkus) ja, ja oli meil ka volikogu esimees oli siis või siis ka nii meditsiini poole pealt teadlik [---] neid (otsustajaid – autorite märkus) võis olla seal eee võib-olla viis äkki? Viis või kuus, et seal ei olnud, see ei olnud nii suur.“ (intervjueeritav S1, Nagel, 2021)

Valla ametlik, suurem ja rohkem osapooli kokku toov kriisikomisjon kogunes seejuures alles 10. märtsil ja sai dokumentatsioonis vormistatud 13. märtsil:

„6. märts, me otsustasime, et me kutsume sellise väikse kriisikomisjoni kokku, et arutada, mis ja kuidas [---] 10. märts toimus esimene esimene siis koosolek, kus siis olid kohal nii Muhu vallavanem, mina, abivallavanem meilt, siis haigla esindajad, Terviseameti esindaja, lisaks kutsusime sinna ka veel TS laevade esindaja noh ühesõnaga päris lai ring oli [---] ei jõudnud esimeseks kaheks päevaks seda ära vormistada ja see oli nagu teisejärguline sellal.“ (intervjueeritav S2, Nagel, 2021)

Ühe olulise tunnetusliku aspektina kirjeldati, et võrkpallimängude otsustusprotsessis ei olnud tegemist valla otsusega, vaid pigem kaasamõtlemise või ühiselt kokku leppimisega, kuna kohe alguses kaasati võrkpallimeeskonna juhte.

„Noh, selles suhtes oli muidugi see olukord, et ega ta niisugune klubiline tegevus, et ega ta seaduse mõttes ei vajanud eee avaliku ürituse luba [---]“ (intervjueeritav S1, Nagel, 2021)

„Sisespordiüritusi vallavalitsus tegelikult mitte kunagi kooskõlasta, ei pea andma luba nendele [---] sisespordiüritusi, kooskõlastatakse spordisaalide juhtidega ära, me tahame saali – tehakse ära.“ (intervjueeritav S2, Nagel, 2021)

Ühe ürituse toimumise üle otsustamist takistava tegurina nähti seda, et võrkpallimängud ei vajanud avaliku ürituse luba, mida oleks võimalik näiteks tühistada. Kuna mäng oli väga oluline, ei näinud klubi esindajad, kes olid ka otsustusrühma liikmed, võimalust üritust ära jätta.

„[---] võrkpalliklubi siis pidasin kõike silmas, et, et noh, nende jaoks olid need mängud ju väga olulised [---] nende jaoks olid asjas nagu ju väga-väga-väga selged ja nad ikkagi noh, mitte kuidagi ei näinud niisugust üldse nagu noh, võimalust see tol hetkel siis nagu ära jätta, et eee see oli nagu ilmvoimatu, mõnel moel, et üldse mõelda nii [---]“ (intervjueeritav S1, Nagel, 2021)

„[---] võrkpalli funktsionäärid nagu tegid ka väga tugevat tööd, et, et ikkagi see Saaremaal niioelda sajandi mäng saaks toimuma.“ (intervjueeritav S2, Nagel, 2021)

„See ei olnudki mingi nagu otsuse tegemine, vaid pigem nagu kaasamõtlemine, ka ühiselt kokkuleppe tegemine võib-olla, et me ei, me ei keela, et see oli see, millega nagu võrkpalliklubi meie poole pöördus too hetk [---] nende kindel tahe oli seda mängu korraldada ja valla poolt siis ka see niisugune teatavaks võtt tuli [---]“ (intervjueeritav S1, Nagel, 2021)

„[---] tundus nagu kuidagi ka kohatu seda vallavalitsusel nagu ära jätta seda enam, et sellisel juhul me oleks pidanud leidma väga selge õigusliku aluse, mis oleks olnud ... võinud tekitada nagu probleeme, sest me, keegi ei olnud sellise ... (paus – autorite märkus), noh eriolukorda ei olnud, siis me oleks pidanud midagi nakkustõrje seaduse alusel midagi nagu leiutama.“ (intervjueeritav S3, Nagel, 2021)

Saaremaa kriisijuhid märkisid, et vaatamata ajasurvele mõjutas mandrist eraldatus nende ohutunnet. Usk, et viirus saarele jõuaks, oli pigem väike:

„[---] ega meil ei olnudki sellel hetkel koroonaga kohta, see hetk ei olnud eee meil mingit, mingit niisugust infot ega hoiatust. [---] me ei saanud seda ei Terviseametilt ega, ega kuskilt [---] et nende olukord on niisugune, et see asi jõuab siia Saaremaale kuidagi mingisuguse tempoga jah.“ (intervjueeritav S1, Nagel, 2021)

Valla seisukoht oli, et ürituse toimumiseks oleks vaja valdkondlike riigiasutuste ehk ekspertide toetust (Terviseamet, Sotsiaalministeerium). See toetus ka saadi:

„Terviseametilt me saime pühapäeval ... tagasiside, et nemad ei näe probleemi ... öeldigi, et noh, kui järgitakse kõiki neid, et haiged inimesed ei tule ja nii edasi-edasi, et eee siis ei ole probleeme.“ (intervjueeritav S2, Nagel, 2021)

Keeruliseks muutis lõpliku otsustamise näiteks hilisem ministeeriumi kantsleri kõne ühele valla otsustajale, kus ta soovitas mängud ära jätta. Halbade asjaolude kokkulangemine tõi esile ka otsustuskeskkonna mitmetahulisuse.

„Näiteks kantsler eee ikkagi helistas mulle ja ütles, et ta on seda kirja näinud, et seal liiga leebe, et ikkagi tasub ära jätta [---]“ (intervjueeritav S2, Nagel, 2021)

Kuna kõne puhul oli tegu suulise soovitusena ja Terviseameti soovitus oli dokumenteeritud vastusena, oli viimane üliluslik:

„See kiri oli ka võrkpallikorraldajatel ja, ja kõigil oli see nagu teada see kirja sisu siis selles valguses mõtlesime noh, et seekord väga keeruline on ära jätta [---] Mis on meil need argumentid, kui Terviseamet ütleb üheselt ja selgelt?“ (intervjueeritav S2, Nagel, 2021)

Saaremaa otsustajateni jõudsid otsustamiseks tarvilikud andmed peamiselt kolmest allikast: korraldajatel (ka suhtlus Itaalia meeskonnaga käis mängude korraldaja, Eesti Võrkpalliliidu kaudu), Terviseametist ja Sotsiaalministeeriumist. Rõhutati infopuudust ja mainiti, et osa infot saabus otsustajateni meedia vahendusel. Informeeritust kriisi alguses kirjeldati järgmiselt:

„[---] mulle tundub, et sellepärast, et et noh, tõesti see ei olnud see hetk, kus me oleksime olnud informeeritud nendest ohtudest niisugusel määral [---]“ (intervjueeritav S1, Nagel, 2021)

Intervjueeritavad kirjeldasid, et peamiselt jäi vajaka alternatiivsete otsusevariantide tagajärgi või riske kirjeldavast ning meditsiinalasest infost.

„Noh, tegelikult oligi ju see, et Eestis ju ei olnud midagi, midagi ju sellist see hetk kogetud. Ei osanud Terviseamet nagu seda ohtlikuks pidada ei osanud noh, võrkpalliliit eee Sotsiaalministeerium ei osanud ka nagu meie, nagu arvata [---] Aga, aga muidugi noh, pigem võib öelda täna, et see (otsus – autorite märkus) oli, see oli see teadmatus, et et noh, kuidas see haigus noh, kui kiiresti levida võib.“ (intervjueeritav S1, Nagel, 2021)

„[---] kaks mängu, seal oli kaks päeva, need mängud olid, et teisel päeval ka ise osalesin, aga õnneks ei haigestunud.“ (intervjueeritav S1, Nagel, 2021)

Toonast arusaama mängude toimumise võimalikest tagajärgedest kirjeldab veel veebruaris-märtsis 2020 toimunud laste pallipoistena kasutamise arutelul ja korraldaja kindel soovi ikkagi üritusega edasi minna:

„[---] Muudkui arutasime veel veel laste pallipoistena kasutamist ja neid asju aga noh, nende kindel tahe oli seda mängu korraldada ja, ja valla poolt siis ka see niisugune teatavaks võtt tuli [---]“ (intervjueeritav S1, Nagel, 2021)

4.1.1. Ajasurve

Ajasurve all mainiti enim kiiresti otsustamise vajadust. Kuressaare otsustajate jaoks kerisid võrkpallimängud probleemse teemana üles kümme päeva enne mängude planeeritud toimumist. Võttes arvesse, et mängu puhul oli tegu euroliiga veerandfinaaliga, mille

toimumisele kohaldusid spetsiifilised tingimused, ja nii kõrgetasemeliste mängude puhul on kokkulepped tehtud pikalt ette, oli tegemist napi ajaraamiga.

Saaremaa otsustajad kirjeldasid võrkpallimängude üle otsustamisel tunnetatud ajasurve märkides „tohutut kiirust“ ja „viimast minutit“. Intervjueeritavad kirjeldasid, et ka vastasmeeskond ootas kohalike otsust kiiresti, Milano meeskonna Eestisse ja sealt Saaremaale jõudmine võttis samuti aega. Ka mängule pileti ostnud võrkpalliklubi fännid – üle tuhande inimese – soovisid mängu toimumise kohta selgust saada. Seejuures oli mängu toimumine kokku lepitud juba pikalt enne koroonaviiruse puhkemist Hiinas.

„Ma arvan, et eelkõige sellest, et mängude toimumise aeg oli, oli nii lähedal, et see oli see, mis ajasurve faktori nagu peale pani. Ja selles mõttes, kuna osales võistkond väljastpoolt Eestit, mis tähendab seda nagu reisimise aeg, siis see jääb siis nagu pani nagu sellise ajalise surve peale.“
(intervjueeritav S3, Nagel, 2021)

Samuti võttis oma aja Terviseametilt ja Sotsiaalministeeriumilt soovitus küsimine ning vastuse ootamine.

„Noh, selles suhtes, et me saatsime ju viimasel minutil tegelikult nendele noh, ütleme ka suurtele organisatsioonidele, need kirjad [---] saime isegi tegelikult vastuse minu meelest pühapäeval Sotsiaalministeeriumilt ja Terviseametilt, et, et ka see käis kõik niimoodi hästi-hästi kiiresti, kui idee tuli või mõte tuli, et siin võib-olla mingi asi, mida võiks nagu üldse rääkida. Ja siis ta läks nagu tohutult kiiresti.“ (intervjueeritav S1, Nagel, 2021)

4.1.2. Meedia ja avalikkuse surve

Sündmus ise oli Saaremaa ja spordikogukonna jaoks laiemalt ülioluline teetähis kodumaise võrkpalli arenguteel. Seetõttu oli Saaremaal CEV Challenge Cupi veerandfinaali vastu väga suur huvi, publikuhuvi suurusest kõneleb ka toonane arutelu spordihalli lisatribüünide paigaldamises üle, mis oleks võimaldanud mängu vaatama mahutada 1800 pealtvaatajat (ERR, 2020a).

Võrkpallimängude otsustusprotsessis avaldus ka meedia ja avalikkuse surve. Seejuures toodi eriliselt esile just kohalikku meediat, mis võttis selgelt seisukoha, et koroonaviirus pole „mingisugune tõsiseltvõetav haigus“ ning „mängu ära jätmine on tarbetu või ülereageerimine“, lisaks peeti mängu ära jätmist „halvaks tooniks“. Otsustajad kirjeldasid seda järgnevalt:

„Jah, et jällegi see on minu nagu subjektiivne tunnetus, aga mulle tundus, et kohalik meedia vähemalt leidis, et see mäng on väga oluline Saaremaa jaoks ja selle mängu ära jätmist peeti nagu väga halvaks tooniks.“ (intervjueeritav S3, Nagel, 2021)

„[---] Hiljem see juhtkiri („Terve mõistus võitis“, Meie Maa 3. märts 2020 – autorite märkus) küll eemaldati internetist, aga jah, selles mõttes selline ikkagi meediapoolne nagu surve sama

moodi, et tegemist ei ole mingisuguse tõsiseltvõetava haigusega ja, ja selles suhtes, et ja see mängu nagu ära jätmine on nagu tarbetu või ülereageerimine [---]" (intervjueeritav S3, Nagel, 2021)

Üks Saaremaa otsustaja viitas sellele, et meedia loob fooni, konkreetse näitena tuuakse esile pärast võrkpallimängude toimumise kinnitamist kohaliku meedia juhtkiri teemal „terve mõistus võitis“:

„[---] kui ka kohalikelt lehtedesse ilmusid pealkirjad, et terve mõistus võitis, kui me hakkasime nagu, ei keelanud ära, mis nii, [---]“ (intervjueeritav S2, Nagel, 2021)

„[---] pärast seda, kui, kui ma õigesti mäletan, pärast seda, kui selle mängu toetava otsuse me tegime pärast seda ilmus ka ühes kohalikus lehes nagu juhtkiri, mis kiitis vallavalitsust selle otsuse käigu eest [---]“ (intervjueeritav S3, Nagel, 2021)

Samas tõstasid mängude osas tõsised kahtlused pärast kodanike kirju vallavalitsusse:

„Kuskil kümme päeva enne mängu, siis juba tulid esimesed, kokku tuli mulle viis kirja siis kodanikelt, et et eee seda mängu ei tasuks lubada [---]“ (intervjueeritav S2, Nagel, 2021)

Meedia ja avalikkuse suuremat survet Saaremaa otsustajatele ilmestab ka väljavõtte meediamonitooringu andmebaasist Station, kus otsingusõnade *Kirkorov* (perioodil 26.02.–13.03.2020) ja *võrkpall + Saaremaa* (26.02.–03.03.2020) puhul laekus kontserdi kajastusi 12 korral ja võrkpallimängude kajastusi 26 korral (Nagel, 2021, lk 116).

4.1.3. Abitus

Abitust kirjeldati Saaremaa võrkpallimängude üle otsustamisel varakevadel 2020 kui mittemõistmist. Ei tuntud, et riik ega täpsemalt Terviseamet Saaremaa valda kui kohalikku kriisijuhti mõistaks:

„Aga ikkagi jah, ütleme riigi ja Terviseametiga, see suhe oli algul väga-väga keeruline. Et jah, meie taju oli see, et ei mõistetud seda hetke seisu, milles meie siis elasime, see, see tunne oli [---] tajusime seda, et meie probleemi esialgu siiski pisendati.“ (intervjueeritav S1, Nagel, 2021)

Samas toodi esile, et aja möödudes toimus selles murrang, aga riik jõudis appi siis, kui saarlastel endil olid käed-jalad kriisijuhtimisega tööd täis:

„Ja lõpupoole tuli meil ka pista rinda nagu sellega, kus siis ka riik noh, nii-öelda toibus [---] ütleme siis juba lõpuks tahtsid kõik nagu tükki sellest saada – nii Sotsiaalkindlustusamet ja, ja kõik tahtsid küll nõustajaid meile saata kui koolitajaid, aga meil ei olnud see hetk aega niisuguste asiadega tegeleda [---] meil oli seal töötempo nii pingeline [---]“ (intervjueeritav S1, Nagel, 2021)

Veidi hiljem hakkas Terviseamet Saaremaa valla kui kohaliku tervishoiuvõrgu hoidja tegevust kritiseerima, seejuures ilma konkreetsete ettepanekuteta ja abita olukorra parandamiseks:

„Esialgu see Terviseametiga nagu see, see pool oli tajutavalt sihuke, et nad ikkagi nagu noh, ei olnud ka väga rahul meie haiglas toimuvaga [---] aga samas oli see, et kellelgi mingeid ettepanekuid, et kuidas olukorda lahendada, noh meditsiinilisest küljest ei olnud.“ (intervjueeritav S1, Nagel, 2021)

„Terviseamet oli meil esimene kord kohal, oli ka vist teine kord kohal ja võib-olla paar korda veel, aga sisuliselt ma arvan kolme-nelja päevaga Terviseameti ressursid läksid lõhki.“ (intervjueeritav S2, Nagel, 2021)

Lisaks kirjeldati seda, et alguses ei olnud teada, kes järgmisel päeval kriisiüksuses kohapeal on, kuna haigestumisi tuli ette ka kriisiüksuse sees. Samas toodi esile, et ka kodukon-
torist tehti tööd edasi, ka haigena. Tõid juhtis alati inimene, kes oli füüsiliselt kohapeal:

„[---] esialgu olid laua ääres noh, kõik inimesed, siis jäi (valla – *autorite märkus*) valitsusliikmetest ainult kaks, et teised olid haiged, mõned kadusid ära. [---] Jah, iga päev oli, oli selles suhtes uus situatsioon, et ei teadnud kunagi, kas meil seal laua ümber siis täpselt on, et me pidime arvestama nende inimestega, kes on.“ (intervjueeritav S1, Nagel, 2021)

„Kõik teised, kes seal olid haiged, kõik said teha, kas kodus tööd ehk kogu see käsuahel nagu toimis samas süsteemis. [---] Aga jah see (juhtimine – *autorite märkus*) oli rotatsiooni korras ära jagatud, kes olid terved ja kes said kohal käia.“ (intervjueeritav S2, Nagel, 2021)

Välispartnerina toodi abituse leevendajana eelkõige esile Päästeameti rolli:

„Päästeameti punktid [---] nii kommunikatsiooni pool, kui selliste korralduste poolel, et, et oli meie jaoks nagu hästi-hästi hea partner.“ (intervjueeritav S1, Nagel, 2021)

„Päästeamet tuli meile väga suurte jõududega appi.“ (intervjueeritav S2, Nagel, 2021).

Olulisena toodi välja ka suutlikkust kiiresti reageerida ja rahulikuks jääda:

„Haigusega seotud asjad on väga-väga kiiret reageerimist vajavad [---] see osutus mu tugevuseks ka selles olukorras, et rahulikuks jäämine, kiire reageerimine, et sellest oli küll hästi-hästi palju nagu kasu, et ma seda kohe ise tundsin.“ (intervjueeritav S1, Nagel, 2021)

4.2. Kirkorovi kontsert Tallinnas

Teiseks eriolukorraeelset otsustuskeskkonda ja -protsesse iseloomustavaks otsustusolukorraks valiti Nageli (2021) uuringus Tallinna linna kui Eesti suurima omavalitsuse toona üks aktuaalsemaid probleemteemasid: Kirkorovi kontserdi küsimuse lahendamine nädal pärast Kuressaare võrkpallimänge.

Kirkorovi kontserdi otsustusprotsessi vahetult kaasatud ja selles osalenud isikud selgusid telefonikonsultatsioonide ja intervjuude käigus. Seetõttu oli võimalik tollase probleemi lahenduskäik rekonstrueerida tänu vahetute otsustajate ja otsustusprotsessi kaasatute kogemuse ülestähendamisele ja analüüsimisele.

Järgneb kirjeldus perioodist, mille algus paigutub 2020. aasta märtsikuu algusesse ja otsustusprotsessi kaardistamine lõpeb päev enne kontserdi toimumist, 12. märtsil 2020, kui kontserdi korraldaja teatas ürituse edasilükkamisest sügisesse. Sellele järgnes peagi peaministri poliitiline avaldus seoses eriolukorra väljakuulutamisega.

Kontsert, mis oli osa Kirkorovi Balti turneest, pidi toimuma Tondiraba jäähallis 13. märtsil 2020. Halli mahub ligi 7500 pealtvaatajat. Kuigi veel 12. märtsi hommikul Riigikogus peetud peaministri poliitilises avalduses (Riigikogu, 2020a) ei viidatud eriolukorra kehtestamisele, tegi Vabariigi Valitsus seda juba sama päeva jooksul. Veel enne peaministri poliitilist avaldust parlamendi ees jõudis kontserdikorraldaja ürituse edasilükkamisest sotsiaalmeedia vahendusel siiski ise teatada:

„Arvestades olukorda ja valitsuse ning Terviseameti soovitusi, otsustasime korraldada Filipp Kirkorovi kontserdi 3. oktoobri. Kõik ostetud piletid kehtivad ka uuel kuupäeval. Loodame publiku mõistvale suhtumisele ja suur tänu Filipp Kirkorovile, et ta hoolib Eesti kodanike tervise pärast.“ (Närep & Jazepov, 2020)

4.2.1. Info olemasolu

Tallinna otsustajad märkisid, et kriisi tõsidust tajuti juba aasta alguses:

„No ma arvan, et veel enne eriolukorda ehk tegelikult meil see kriisikomisjon sel teemal tuli kokku ja me kutsusime kohale ka Terviseameti esindaja, vot ma täpselt ei mäleta oli see jaanuari lõpp või mingi veebruari algus [---]“ (intervjueeritav T8, Nagel, 2021)

Hiinas puhkenud kriisist lähtuva ohu tunnetamine oli Tallinna kriisiüksuses mõne intervjueeritud isiku arvates ühtne:

„[---] Keegi ei kavatsenudki vait olla ja teha paremat nägu kui asi on. Pigem oli linn siin isegi natuke rohkem mures kui riik tervikuna.“ (intervjueeritav T1, Nagel, 2021)

Tallinna otsustajatel oli riskidest selgem arusaam ja seetõttu oli nende arusaam võimalike tagajärgede osas süngem: nakkusohu vaatest kirjeldati ürituse toimumist kui „pomm ehk miin“ ja „suur riskifaktor“. Saaremaal ja Tallinnas toimunud otsustamise vahe oli ajaliselt vaid üks nädal, kuid riskitaju väga erinev. Tallinna otsustajad kirjeldasid:

„[---] kuna see oli jällegi, nagu ma juba mainisin, mitu korda näeb täiesti uus ja uudne asi siis see teadmatuse, et mis võib juhtuda olukorras, kus nii palju rahvast on koos, aga no me võiksime

prognoosida, mis võib juhtuda, ja see prognoos loomulikult ei olnud väga positiivne pehmelt öeldes.“ (intervjueeritav T7, Nagel, 2021)

„[---] enam-vähem nii palju kui mul meeles on see, et korraga saime aru, et see on sisuliselt ju väljamüüdud suur saal ja et see on nüüd pomm ehk miin.“ (intervjueeritav T1, Nagel, 2021)

Samas meenutati, et ka Tallinna otsustajad pidasid ohtu esialgu „kuskil kaugel“ olevaks:

„See algas ilmselt ju tunnetusega, et see meid ei puuduta, see on kuskil kaugel.“ (intervjueeritav T5, Nagel, 2021)

„Algul oli ju tunnetus, et see on kuskil Saaremaal, eks ju. Et ta nagu meist kaugemal, aga ma arvan, et siis, kui see number jõudis sinna kümne surmani. [---] siis haarati, et tegelikult on asi ikkagi kurjast ja ka aga, et sellest tuleb nagu väga tõsiselt suhtuda, see teadmine tuli ikkagi üsna-üsna kiiresti.“ (intervjueeritav T5, Nagel, 2021)

Pealinna otsustajate riskitaju mõjutas tiheasustus ja teatud ressursside puuduse tunnetamine juba varajases faasis:

„[---] nagu, kui eriti, kui me hakkame Saaremaaga võrdlema, siis me peame nagu ütleva, et meil on olemas rida erinevusi – esiteks asustus, meil on väga tihe asustus, mis soodustab viiruse levikut.“ (intervjueeritav T4, Nagel, 2021)

„Siis kui ma ise hakkasin otsima isikukaitsevahendeid, eee helistasin kohalikule tarnijale eee ja noh kõik oli juba läbi müüdud. See oli 31. jaanuar, kusagilt ei olnud saada mitte midagi, noh juba sel see oli kuu aega enne kui koroona jõudis meile sisuliselt.“ (intervjueeritav T6, Nagel, 2021)

Olemasoleva info kohaselt ei olnud linnal aga ürituse toimumist võimalik keeluga reguleerida, sai kasutada vaid veenmist:

„See oli puhas erakontsert eks ole eee see ei olnud linna kontsert. Linn jämedas joones ei saa siin nii-öelda peale veenmise midagi teha [---] See tehti nii-öelda juriidiliselt klaariks step by step noh algusest peale [---]“ (intervjueeritav T1, Nagel, 2021)

4.2.2. Ajasurve

Ka Tallinnas oli vaja kiiresti tegutseda, sest nii korraldaja, esineja kui ka kontserdile pileti ostnud inimesed ootasid otsust. Ühe intervjueeritava sõnade kohaselt iseloomustas tol-last perioodi just viimase hetke otsuste rohkus:

„Kontsert hakkas ju kohe-kohe kätte jõudma ja piletid olid müüdud. Oli vaja otsustada.“ (intervjueeritav T1, Nagel, 2021)

„No ilmselt väga palju otsuseid olid siis toona viimase hetke otsused, arvestades sellega, kuidas kogu see olukord oli arenenud.“ (intervjueeritav T4, Nagel, 2021)

Kirkorovi kontserdi otsustusprotsessidega seonduvat käsitleti ka Tallinna linnavolikogu 2020. aasta 19. märtsi istungil (Tallinna Linnavolikogu, 2020), kus üks linnavolikogu liige uuris linnapealt, kuidas linn Kirkorovi kontserdi temaatikaga tegeles. Linnapea avalikust vastusest ilmneb, et kohalik omavalitsus püüdis riske ennetavalt maandada:

„[---] abilinnapea, kes vastutab kultuuri eest, oli pidevas kontaktis. Ja see ei olnud päris Kirkorovi otsus. No mina millepärast arvan, et päris seestpoolt seda olukorda [---] Vaatamata sellele, et ma tean, et ta Riigikogus oli väga tähtis teema Kirkorovi kontsert, meedias sellest väga palju räägiti. Aga ma arvan, et kuidas see seestpoolt kõik toimus, seda nagu keegi täpselt ei teadnud. Ja asjaga tegelikult me tegelesime ja lugupeetud abilinnapea oli pidevas kontaktis. See otsus tuli viimasel hetkel.“ – Mihhail Kõlvart, 19. märts 2020 (Tallinna Linnavolikogu, 2020).

Omamoodi ajasurve tekitajaks oli vajadus leida kiire vastus küsimusele, kuidas – nimelt oli ka oluline, kuidas ürituse toimumist piirata. Näiteks keelamine oleks toonud kaasa kulude hüvitamise korraldajale. Samas kirjeldas üks otsustaja, et linnal olid olemas kõik vajalikud hoovad ürituse reguleerimiseks. Märjiti ka seda, et lõppotsus kujunes siiski korraldaja vastutustundlikuks valikuks:

„[---] kõigile oli selge, et kui linn või riik hakkab seda ära keelama, siis tuleb see kinni maksta.“ (intervjueeritav T1, Nagel, 2021)

„Ja vaadake, kohalikul omavalitsusel, Tallinnal, olid kõik võimalused selle ürituse ära jätmiseks. [---] ilmselt seal tasemel eee ameti juhataja, abilinnapea, linnapea oleks olnud see otsus. Nii et nii et nagu kui see kontsert ei oleks ära jäänud, siis ilmselt suure tõenäosusega oleks seda ära jäetud [---]“ (intervjueeritav T4, Nagel, 2021)

4.2.3. Meedia ja avalikkuse surve

Surve ürituse toimumise üle otsustamisele tuli ka Riigikogust. 11. märtsi Riigikogu info-tunnis (Riigikogu, 2020b) viitas toonane peaminister Jüri Ratas soovitusel kõik üritused, kus osaleb rohkem kui sada inimest, ära jätta ning märkis ka võimalikku peatselt kehtestatavat ürituste keeldu (ERR, 2020b) ja mainis arutelu eriolukorra kehtestamise üle:

„Siit kõnetoolist kindlalt öelda, et see jääb ära või mitte, on ennatlik, aga sellesse tuleb tõesti tõsiselt suhtuda ja teha vastavad otsused täna pärast lõunat. Täna ütlen ausalt välja, et mina arvan, et teha selline kontsert sellises seisus pole õige. Arvan, et see on vale. Kui te küsite nüüd, kus see juriidiline alus on, siis see juriidiline alus on paljuski selles, mis me oleme siin viimase tunni jooksul arutanud, et kas Eesti peaks eriolukorra välja kuulutama või mitte.“ – Peaminister Jüri Ratas Riigikogus, 11. märtsil 2020 (ERR, 2020c).

Tallinnas mainiti ka meedia suurt huvi ja hirmu skandaali puhkemise ees. Seejuures oldi Kirkorovi kontserdi toimumise otsuse puhul meedias pigem arvamusel, et seda üritust ei tohiks lubada:

„Nad kirjutavad ju mingisuguse nii-öelda oma vaatest, missuguse seisukoha ja kuidas, kas te siis tõesti teetegi, lubate seda üritust teha, et sinna tuleb tuhandeid inimesi kokku ja nakatumisoht on väga suur. Et sealt seda survet kujundatakse, tekitatakse.“ (intervjueeritav T5, Nagel, 2021)

„Et noh, ütleme see me kõik teadsime, et see on niisugune paras miin, kui siin tuleb mingi nii-öelda skandaal selga. Ükskõik, kas ta toimub või ei toimu, kui ta toimub räpakalt, noh siis on skandaal teistpidi, et Kirkorov on piisavalt atraktiivne kuju, et kui me midagi kokku keerame siis saame, saab jama tol aja hetkel, tol ajal, saab seda palju olema.“ (intervjueeritav T1, Nagel, 2021)

5. ARUTELU

Uurides eriolukorrale eelnenud otsustamist mõjutanud tegureid Tallinna ja Saaremaa kohalikes omavalitsustes, avaldusid mitmed sarnasused. Mõlemas omavalitsuses oli eriolukorrale eelnevasse otsustamisse kaasatud oluliselt väiksem arv inimesi kui hilisemates kriisüksustes. Otsustajate grupp oli küll Tallinnas suurem kui Saaremaal, kuid pealinnas otsustamisega kaasnenud ettevaatlikkus võis tuleneda ka Saaremaal toimunu distantsilt jälgimisest – omavalitsuste otsustusprotsesside vahel oli nädalane ajalõtk.

Otsustusprotsessi mõjutasid nii Tallinnas kui ka Saaremaal enim sarnased tegurid: aja-surve ning meedia ja avalikkuse surve. Samas tunnetati abitust Saaremaal oluliselt enam kui Tallinnas. Eri osapoolte seisukohad, sekkumisvõimaluste ja suursündmustega seotud olulised asjaolud on esitatud kokkuvõtvalt tabelis 4.

Kui Saaremaal kaasati otsustamisesse otseselt ka sündmuse korraldaja, siis Tallinna otsustajad olid korraldajaga vaid kontaktis. Otsustamisse kaasamine tingis Saaremaal olukorra, kus omavalitsus asus otsustamisega kaasnevat vastutust võrkpalliklubi esindajatega jagama ning andmetest lähtub, et kaasatud huvigrupi surve oli üks ürituse toimumise määrajaid. Saaremaal ilmnis ka Terviseameti soovitusel tuginemisel Janise (1989) kirjeldatud nähtus, kus otsustajal on ühe (tugeva) eksperdi arvamus ning see loob eksperdimonopoli, kus otsustaja muutub eksperdiarusaama pantvangiks ja teisi alternatiive ei kaaluta.

VUCA-kriisidele iseloomulikud tegurid avaldusid otsustamise mõjutajana mõlemas grupis, need on esitatud tabelis 5.

Oluline on mainida, et klassikalises mõistes otsust ei teinud kumbki otsustajate grupp. See võib lähtuda nii olukorda ümbritsenud VUCA-keskkonnast kui ka asjaolust, et mõõduka stressi juures on grupp oma otsustes ettevaatlikum (Shapiro & Gilbert, 1975). Tallinnas lahenes olukord nii, et korraldaja lükkas ürituse edasi, ja Saaremaal oli tulemuseks mängu toimumine (seejuures ei olnud vaja eraldi ürituse toimumist kinnitavat otsust). Kuigi aktiivset, dokumenteeritud tulemusega lõppenud otsust ei tehtud, tegelesid mõlemad osapooled otsustusprotsessi kaudu kriisieelse juhtimisega.

Tabel 4. Suursündmuste võrdlustabel (Nagel, 2021, lk 131)

ASJAOLUD	SAAREMAA	TALLINN
Vaadeldav otsustusperiood	26.02.–03.03.2020	26.02.–13.03.2020
Küllastajate arv	ca 1400	ca 5000*
Ürituse tüüp / avaliku ürituse loa vajadus	rahvusvaheline / ei, tegemist on eraüritusega	
COVID-19 nakatunute arv riigis päev enne üritust	2	57
Toimumise aeg	04.–05.03.2020	13.03.2020*
Korraldaja algne reaktsioon	„sajandi mäng peab toimuma“	„ootame viimase hetkeni ja siis vaatame“
Kohaliku omavalitsuse algne reaktsioon	tuleb sekkuda	
Omavalitsuse tegevused otsustusprotsessis ja seaduslikud võimalused	<ul style="list-style-type: none"> • päringud soovitude ja juhiste saamiseks Terviseametile ja Sotsiaalministeeriumile • konsultatsioonid korraldajaga • organisatsioonised arutelud ürituse keelamise õigusliku aluse ja korraldaja argumentide osas 	<ul style="list-style-type: none"> • organisatsioonisesed arutelud ürituse keelamise õigusliku aluse osas • konsultatsioonid korraldajaga
Omavalitsuse seaduslikud sekkumisvõimalused	veenmine, palumine, konsulteerimine keelamiseks ettekäände leiutamine – näites ürituse ruumide lepingu ülesütlemine viimasel hetkel	
Korraldaja lõplik seisukoht	üritus peab toimuma	üritus lükkub edasi
Kohaliku omavalitsuse lõplik seisukoht ja grupisene hoiak otsuse suhtes	üritus võib toimuda, erinevad arvamused	üritus ei või toimuda, üksmeelne arvamus
Ürituse toimumine	jah	ei

* Kuigi üritust ei toimunud, oli selle toimumine ebaselge kuni eriolukorra väljakuulutamiseni.

Tabel 5. VUCA-raamistiku mõju avaldumine Tallinna ja Saaremaa suursündmuste otsustusprotsessides eriolukorraeelsel ajal (Bennett & Lemoine, 2014b, lk 313, autorite täiendustega)

	Mis see on?	Uuringu tulemustest lähtuvad teguri väljendused
Volatility (heitlikkus)	Suhteliselt ebastabiilne muutus; teave on olemas ja olukord on arusaadav, ent muutused on sagedased ja mõnikord ettearvamatud.	Kuna tegemist oli uudse kriisitüübiga ja tundmatu viirusega, oli prognooside tegemine otsustamise mõju kohta puuduliku info tingimustes peaaegu võimatu. Infopuudus mõjutas ka riskitaju, mis mõjutas omakorda otsustuskäitumist.
Uncertainty (määramatus)	Puuduvad teadmised selle kohta, kas sündmusel on tähenduslikke tagajärgi; põhjus ja tagajärg on küll mõistetavad, kuid pole teada, kas sündmus tekitab olulisi muutusi.	Kriisi tagajärjed olid ennustamatud, see tõi enne eriolukorra väljakuulutamist kaasa ohu alahindamise ka laiema avalikkuse poolt. See tõlgendus omakorda meedia ja avalikkuse survesse (eriti Saaremaal) ürituse toimumise osas. Samas tingis globaliseerunud infoühiskond inforuumi pideva muutumise – iga päevaga muutuv situatsioon andis otsustajatele parema ülevaate nii teiste riikide praktikast kui ka otsustamise võimalikust mõjust.
Complexity (keerukus)	Paljud omavahel ühendatud osad moodustavad keeruka teabe- ja protseduurivõrgu, mis on sageli mitmevormilised ja keerdunud, aga ei pruugi tingimata kaasa tuua muutusi.	Osapoolte huvide põimumine komplitseeris otsustusprotsessi. Eriiselt avaldus see Saaremaal, kus korraldaja surve oli oluline mõjur lõpliku otsuse kujundamisel.
Ambiguity (mitmetahulisus)	Puuduvad teadmised peamiste mängureeglite kohta; põhjust ja tagajärge ei mõisteta ning puudub pretsedent prognooside tegemiseks.	Uudne olukord oli keeruline ka seetõttu, et kohalikel omavalitsustel ja avalikul sektoril laiemalt puudus pandeemiakriisi lahendamise kogemus. Seetõttu ei saanud lähtuda plaanidest, rutiinidest ja reeglitest.

Mitu otsustajat märkis, et seadusandlikul tasandil ürituse keelamiseks oleks pidanud midagi *leitudama*. Sterni (2003, p. 216) järgi on loov mõtlemine aga üks kriisis tegutsemise olulisimaid oskusi, mida ei suuda asendada ükski käsiraamat ega detailne kriisiplaan. Omavalitsused ei läinud siiski seaduste loomingulise tõlgendamise teed, et keelata üritused. Saaremaa otsustajad märkisid, et otsustamist ümbritsenud infovälja mõjutasid ka keskvalitsuse (sh ministeeriumide, riigiametite) segased sõnumid.

Viimasel kahel aastal on pingutanud kõik, aga paratamatult langeb suurem koormus eesliinile. Seda, kui kaua koroonakriis eelkõige tervishoiusüsteemilt, aga ka julgeolekuvaldkonnalt ja avalikult sektorilt laiemas tähenduses pingutamist nõuab, ei tea paraku keegi. Koroonakriisistarnase VUCA-tüüpi kriisikeskkonnas kulgeva olukorra juhtimine pole ainuüksi keeruline olukord, vaid ka üks parimaid võimalusi juhtunu mõtestamiseks ja analüüsimiseks nii teadusele kui ka riigisektorile laiemalt. Ometi on see vähemalt praegu avalikus sektoris keeruline, sest kestvad kriisisündmused vajavad endiselt juhtimist. Lisaks on VUCA-keskkonnale tüüpiliselt lisandunud teisi avalikku sektorit survestavaid stressoreid, nagu näiteks energia- ja julgeolekukriis.

Tõsi, tagasivaateks koroonakriisi juhtimisele on veel veidi liiga vara, aga see tasub olukorra lahenedes ette võtta. Juhtunu uurimine, selle kohta küsimine ja selle analüüsimine on ainus tee lünkade avastamiseks ja seeläbi kriisijuhtimise kui avaliku teenuse tõhustamiseks. Olgu see kohalikul, keskvalitsuse, mõne väiksema organisatsiooni või valdkonna tasandil. Nii õpime vigadest, tugevdame oma häid külgi, tagame arengu ning õpime oma kõige väärtuslikumat ressursi – inimesi, eriti eesliinilistajaid – kriisides paremini toetama, hoidma ja mõistma.

Toimunust õppimine on oluline, sest detailides erinevad kriisilukorrad kipuvad siiski oma tüübilt korduma. Näiteks on Nageli (2021) uuringu Tallinna juhtumi puhul tegemist sama Kirkorovi kontserdiga, mis tipnes toona ürituse korraldaja otsusega üritus edasi lükata ning mida on tulnud nüüdseks mitu korda edasi lükata. Artikli kirjutamise hetkel on 27. mail 2022 samuti Tallinna Tondiraba jäähallis toimuma pidanud kontsert 15. märtsi seisuga taas edasi lükkunud (Reimand, 2022a) ning 4. aprillil seisuga on peatatud sellele piletite müük (Reinhold & Mugra, 2022) seoses Venemaa sissetungiga Ukrainasse. Samas ei ole Kirkorovi kontserdi mittetoimumine jätkuvalt üheselt selgel, kuna osapooled on andnud erinevaid signaale (Reimand, 2022b). 26. märtsil algatati Rahvaalgatus.ee portaalis Kirkorovi kontserdi keelamist taotlev Tallinna Linnavalitsuse suunatud petitsoon, mis kogus viie päevaga ligemale 6700 digiallkirja (Rahvaalgatus, 2022). Seega avalduvad taas suursündmuste uuringu tulemustest lähtunud probleemteemad nii vastutuse ja seisukohtade võtmise, infopuuduse, selgete juhiste ja otsuste puudumise näol. Need ja mitmed teised asjaolud asetavad (siduva) otsuseta osapooled segaste signaalide edastaja rolli ning teevad omakorda omavalitsuses otsustamise veel keerulisemaks.

KOKKUVÕTE JA SOOVITUSED

Artikli lähtekohaks oleva Nageli (2021) uuringu ühe osana kaardistati kahes omavalitsuses, Saaremaa vallas ja Tallinna linnas kriisi juhtinud isikute otsustamist mõjutanud tegurid ja nende väljendused eriolukorraeelsel ajal, vahemikus 26.02.–13.03.2020. Lisaks selgusid uuritud omavalitsuste kriisijuhtide hinnangute erinevused mõju omanud tegurite kohta.

Teoreetilises raamistikus kirjeldati kriisi ja kriisijuhtimise teoreetilisi aluseid, erilist tähelepanu pöörati kriisieelsele juhtimisele. Raamistikus kasutatud teoreetiliste aluste peamised autorid olid Jaques (2007, 2009), Boin *et al.* (2016, 2018) ja Stern (2003). Koroonapandeemia on üleilmne ja mitmetahuline kriis, seega kasutati teoreetilise allikana ka Bennise ja Nanuse (1985) kriiside määratlemise VUCA-maatriksit, mis kirjeldab kriisikeskkonda läbi heitlikkuse (V), määramatuse (U), keerukuse (C) ja mitmetahulisuse (A).

Valimi moodustasid Tallinna linnas ja Saaremaa vallas perioodil 26.02.–13.03.2020 suursündmuste toimumise üle otsustamisse kaasatud kümme isikut. Ankeetküsitlus saadeti kümnele otsustajale, neist vastas üheksa isikut (kuus Tallinnast ja kolm Saaremaalt). Uurimismeetodina rakendati kombineeritud meetodit, mis koosnes dokumendianalüüsist, ankeetküsitlusest ja poolstruktureeritud intervjuudest.

Peamiste tulemustena selgus järgnev:

1. Mõlemas omavalitsuses avaldus VUCA-kriisikeskkonnast lähtuv mõju. Kohalike omavalitsuste suursündmuste toimumise otsustusprotsesse eriolukorraeelsel ajal mõjutasid enim ajasurve, meedia ja avalikkuse surve ning info olemasolu.
2. Tegurite mõju tunnetati tugevamalt väiksemas kogukonnas, Saaremaal.
3. Mõlemas omavalitsuses tegeleti aktiivselt kriisieelse juhtimisega, aga formuleeritud ja dokumenteeritud otsust suursündmuse lubamise või keelamise kohta ei tehtud. Tallinnas lahenes olukord sellega, et korraldaja lükkas Kirkorovi kontserdi edasi, Saaremaal võrkpallimängud toimusid.
4. Omavalitsused kasutasid olukorra lahendamiseks veenmist, läbirääkimisi ja konsulteerimist, sest õiguslikult oli eriolukorraeelsel ajal eraürituste, mis ei eelda avaliku ürituse luba, keelamine keeruline ja võimalik, et ka kuluka pretsedendi loomine (võimalikud kahjunõuded, kohtukulud jms).

Lõpetuseks mõned uuringu tulemustest lähtuvad soovitusid tulevaste kriisijuhtide ja -meeskondade koolitusteks.

- Tuleks edasi liikuda etteaimatavate lauaõppuste formaadist VUCA-kriisikeskkonda matkivate õppuste poole. Mitmetahuliste kriisisituatsioonide simuleerimine annab tulevastele kriisiüksuste liikmetele ja juhtidele parema arusaama

VUCA-kriisidega kaasnevast keskkonnast ja sellega toimetulekust. Viimased aastad on näidanud, et kriis võib osutada keeruliseks ülesandeks ka kogenud kriisijuhtide jaoks, seega aitab olukordade läbimängimine reageerimist ja otsustamist harjutada.

- Õppustele tuleb kaasata olulised partnerid, et harjutada koostööd õppuste ajal. See tähendab, et kohaliku omaavalitsuse kriisiõppuse ajal peaks harjutuse osaks olema ka koostöö keskvalitsuse tasandi ja valitsusasutustega.
- Avalikud teenistusastmed tuleks siduda kriisijuhtimist ja -kommunikatsiooni käsitleva mikrokraadi omandamisega. See võimaldaks kriisi eri faasides mobiiliseeritud personali kiiremini ja efektiivsemalt rakendada, ilma et oleks vaja tutvustada põhitõdesid. See eeldab senisest tihedamat ja süsteemsemat koostööd omaavalitsuste, sisejulgeolekuinstitutsioonide ning haridus- ja teadusasutustega.
- Arvata riigiteaduse ja politoloogia õppekavade hulka kriisijuhtimise alustõdesid käsitlev õppeaine. Tulevastel riigiametnikel on sellisel juhul vähemalt esmane ettekujutus kriisijuhtimisest. Õppeaine on soovitatav koostada koostöös Sisekaitseakadeemia, aga ka Päästeametiga.

HANNES NAGEL

MTÜ Kriisiuuringute Keskus

E-post: hannes.nagel@kruk.ee

Hannes Nagel sai 2021. aastal Tallinna Ülikoolis riigiteaduste magistrikraadi. Hannes Nagel on MTÜ Kriisiuuringute Keskuse asutajaliige, tema peamine uurimisvaldkond on kriisides otsustamine ja kriisijuhtimine. Lisaks on ta Rahandusministeeriumi esindaja Eesti-Läti valitsuskomisjonis ja Eesti-Läti piiriülese koostöö programmis.

ANNE-MAY NAGEL

MTÜ Kriisiuuringute Keskus

E-post: annemay.nagel@kruk.ee

Anne-May Nagel sai 2018. aastal Tallinna Ülikoolis kommunikatsiooni magistrikraadi. Tema peamine uurimisala on tervise- ja kriisikommunikatsioon. Praegu on ta TalTechi Ragnar Nurkse innovatsiooni ja valitsemise instituudis CENTRINNO (Horizon2020) projekti Tallinna kommunikatsioonijuht. CENTRINNO eesmärk on muuta vanad töösutalad uuteks kestlikeks loovklastriteks, tootmislaboriteks ja kogukonnakeskusteks.

- Baumann, D. J., Dalglish, L., Fluke, J. & Kern, H., 2011. *The Decision-Making Ecology*. Washington, DC: American Humane Association, p. 5.
- Baumann, D. J., Fluke, J. D., Dalglish, L. & Kern, H., 2013. The decision-making ecology, Rmt: Shlonsky, A. & Benbenishty, R. (toim-d) *From Evidence to Outcomes in Child Welfare: An International Reader*. Oxford: Oxford University Press, pp. 24–40.
- Bennett, N. & Lemoine, J., 2014a. What VUCA Really Means for You. *Harvard Business Review*, 92 (1/2), p. 27.
- Bennett, N. & Lemoine, J., 2014b. What a difference a word makes: Understanding threats to performance in a VUCA world. *Business Horizons*, 57(3), pp. 311–317.
- Bennis, W. & Nanus, B., 1985. *Leaders: The strategies for taking charge*. New York: Harper & Row.
- Berger, L., Berger, N., Bosetti, V., Gilboa, I., Hansen, L. P., Jarvis, C. et al., 2020. Uncertainty and decision-making during a crisis: How to make policy decisions in the COVID-19 context? *Becker Friedman Institute for Research in Economics*, 95, pp. 2–6.
- Boe, A., 1979. Fitting the corporation to the future. *Public Relations Quarterly*, 24(4), pp. 4–6.
- Boin, A., 2004. Lessons From Crisis Research. *International Studies Review*, 6 (1), pp. 165–174.
- Boin, A., 't Hart, P. & Kuipers, S., 2018. The Crisis Approach. Rmt: Rodríguez, H., Donner, W. & Trainor, J. E., toim-d *Handbook of Disaster Research. Handbooks of Sociology and Social Research*, Springer: Cham, pp. 23–38.
- Boin, A., 't Hart, P., Stern, E. & Sundelius, B., 2016. *The Politics of Crisis Management. Public Leadership under Pressure*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 15.
- Boin, A., Kofman-Bos, C. & Overdijk, W. 2004. Crisis Simulations: Exploring Tomorrow's Vulnerabilities and Threats. *Simulation & Gaming*, 35(3), pp. 378–392.
- Brecher, M., 1993. *Crises in World Politics: Theory and reality*. Oxford: Pergamon Press.
- Conrad, S., 2018. *Mis on globaalne ajalugu?* Tõlkinud Olavi Teppan. Tallinn: TLÜ Kirjastus, lk 137–139.
- Denscombe, M., 2003. *The Good Research Guide: For Small-scale Research Projects, (second edition)*. Maidenhead: Open University Press, p. 165.
- Eckstein, A. M., 2003. Thucydides, the Outbreak of the Peloponnesian War, and the Foundation of International Systems Theory. *The International History Review*, 25 (4), pp. 757–774.

- ERR, 2020a. Saaremaa mängib mõlemad eurosarja veerandfinaalid kodus. *Eesti Rahvusringhääling*, 26. veebruar 2020. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://sport.err.ee/1057041/saaremaa-mangib-molemad-eurosarja-veerandfinaalid-kodus> [Kasutatud 15.03.2022].
- ERR, 2020b. Peaminister Ratas teeb neljapäeval poliitilise avalduse. *Eesti Rahvusringhääling*, 11. märts 2020. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.err.ee/1062367/peaminister-ratas-teeb-neljapaeval-poliitilise-avalduse> [Kasutatud 15.03.2022].
- ERR, 2020c. Filipp Kirkorovi kontsert Tondiraba jäähallis jääb ära. *Eesti Rahvusringhääling*, 12. märts 2020. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://menu.err.ee/1062625/filipp-kirkorovi-kontsert-tondiraba-jaahallis-jaab-ara> [kasutatud 15.03.2022].
- Fahey, L. & King, W. R., 1977. Environmental scanning for corporate planning. *Business Horizons*, 20(4), pp. 61–71.
- ’t Hart, P., Heyse, L. & Boin, A., 2001. New Trends in Crisis Management Practise and Crisis Management Research: Setting the Agenda. *Journal of Contingencies and Crisis Management*, 9(4), pp. 181–188.
- ’t Hart, P., Rosenthal, U. & Kouzmin, A., 2008. Crisis Decision Making: The Centralization Thesis Revisited, Rmt Boin, A., (toim). *Crisis Management*, SAGE: Los Angeles, pp. 225–249.
- Janis, I. L., 1989. *Crucial Decisions: Leadership in Policymaking and Crisis Management*. New York: Free Press.
- Jaques, T., 2000. *Don’t just stand there: The do-it plan for effective issue management*. Melbourne, Victoria, Australia: Issue Outcomes, p. 93.
- Jaques, T., 2007. Issue Management and Crisis Management: An Integrated, Non-linear, Relational Construct. *Public Relations Review*, 33 (2), pp. 147–157.
- Jaques, T., 2009. Issue and crisis management: Quicksand in the definitional landscape. *Public Relations Review*, 35 (3), pp. 280–286.
- Johnson, R. B., Onwuegbuzie, A. J., & Turner, L. A., 2007. Toward a Definition of Mixed Methods Research. *Journal of Mixed Methods Research*, 1(2), pp. 112–133.
- Kahn, W. A., Barton, M. A. & Fellows, S., 2013. Organizational crises and the disturbance of relational systems. *Academy of Management Review*, 38, pp. 377–396.
- Lee, A. M. & Stintson, D. D., 2014. Organizational decision making models: comparing and contrasting to the stinson wellness model. *The European Journal of Management*, 14(3), p. 14
- Meie Maa, 2020. Terve mõistuse võit. *Meie Maa*, 3. märts 2020, 50, lk 2.
- Milburn, T. W., Schuler, R. S. & Watman, K. H., 1983. Organizational crisis. Part I: Definition and conceptualization. *Human Relations*, 36 (12), pp. 1141–1160.

- Nagel, H., 2021. *Kohaliku omavalitsuse kriisiüksustes otsustamist mõjutanud tegurid COVID-19 kriisis – juhtumiuuring Tallinna linna ja Saaremaa valla näitel*. Tallinn: Tallinna Ülikool, lk 1, 18, 24, 52, 115–116, 131, 165–167, 170. [Võrgumaterjal] Leitav: https://uuringud.tallinn.ee/file_download/1258 [Kasutatud 15.03.2022].
- Nangia, M. & Moshin, F., 2020. Identifying VUCA Factors in a Pandemic Era – A Framework Focused on Indian IT Industry. *Journal of Critical Reviews*, 7 (7), pp. 931–936.
- Närep, M. & Jazepov, T., 2020. Oktoobrisse lükatud Filipp Kirkorovi kontsert jääb taas ära. *Õhtuleht*, 20. september 2020. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://elu.ohhtuleht.ee/995056/oktoobrisse-lukatud-filipp-kirkorovi-kontsert-jaab-taas-ara> [Kasutatud 04.04.2022].
- Rahvaalgatus, 2022. Filipp Kirkorovi Tallinna kontserdi keelamine, 23. märts 2022. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://kohalik.rahvaalgatus.ee/initiatives/6627ddd-0b22-49fc-b394-d8fed77af633> [Kasutatud 04.04.2022].
- Riigikogu, 2020a. Peaminister Jüri Ratase poliitiline avaldus seoses kujunenud olukorraga Eestis. XIV Riigikogu, III Istungjärg, täiskogu korraline istung, 12. märtsi 2020 stenogramm. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://stenogrammid.riigikogu.ee/et/202003121000#PKP-25424> [Kasutatud 15.03.2022].
- Riigikogu, 2020b. Koroonaviirusega seotud ettevalmistused. XIV Riigikogu, III Istungjärg, infotund, 11. märtsi 2020 stenogramm. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://stenogrammid.riigikogu.ee/et/202003111200#PKP-25409> [Kasutatud 15.03.2022].
- Ritchie, B. W., Bentley, G., Koruth, T. & Wang, J., 2011. Proactive Crisis Planning: Lessons for the Accommodation Industry. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 11 (3), pp. 367–386.
- Reimand, K., 2022a. Kas Kirkorov tuleb või mitte? Kultuuriministeerium lükkab vastutuse korraldajale, Piletilevi ootab vastust ministeeriumist. *Postimees*, 15. märts 2022. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://elu24.postimees.ee/7477102/kas-kirkorov-tuleb-voi-mitte-kultuuriministeerium-lukkab-vastutuse-korraldajale-piletilevi-ootab-vastust-ministeeriumist> [Kasutatud 15.03.2022].
- Reimand, K. 2022b. Jääb ära või mitte? Meedia kirjutab, et Kirkorov ei tule, korraldaja räägib aga muud. *Postimees*, 28. märts 2022. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://elu24.postimees.ee/7487787/jaab-ara-voi-mitte-meedia-kirjutab-et-kirkorov-ei-tule-korraldaja-raagib-aga-muud> [Kasutatud 31.03.2022].
- Reinhold, H. & Mugra, L., 2022. TOIMUB, EI TOIMU? Piletimüük Venemaa megastaari Filipp Kirkorovi Tallinna kontserdile on peatatud! Korraldaja: kultuur ei tohiks isegi praegustes keerulistes tingimustes kannatada. *Õhtuleht*, 17. märts 2022. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://elu.ohhtuleht.ee/1057889/toimub-ei-toimu-piletimuuk-venemaa-megastaari-filipp-kirkorovi-tallinna-kontserdile-on-peatatud-korraldaja-kul>

- tuur-ei-tohiks-isegi-praegustes-keerulistes-tingimustes-kannatada [Kasutatud 31.03.2022].
- Rochet, C., Keramidas, O., & Bout, L., 2008. Crisis as change strategy in public organizations. *International Review of Administrative Sciences*, 74 (1), p. 63.
- Rosenthal, U., Boin, A. & Comfort, L. K., 2001. *Managing crises: Threats, dilemmas, opportunities*. Springfield: Charles C. Thomas.
- Russo, J. E. & Schoemaker, P. J. H., 2014. *Decision-making*. London: Palgrave Macmillan.
- Sahin, S., Ulubeyli, S. & Kazaza, A., 2015. Innovative Crisis Management in Construction: Approaches and the Process. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 195, pp. 2298–2305.
- Shahsavarani, A. M. & Adabi, E. A. M., 2015. The Bases, Principles, and Methods of Decision-Making: A Review of Literature. *International Journal of Medical Reviews*, 2 (1), p. 222.
- Schoonenboom, J. & Johnson, R. B., 2017. How to Construct a Mixed Methods Research Design. *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, 2(69), p. 110.
- Shufutinsky, A., DePorres, D., Long, B. & Sibel, J. R., 2020. Shock Leadership Development for the Modern Era of Pandemic Management and Preparedness. *International Journal of Organizational Innovation*, 13 (1), p. 20.
- Simon, H. A. 1960. *The New Science of Management Decision*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Simon, H. A., 1997. *Administrative Behavior. A Study of Decision-Making Processes in Administrative Organizations*, (fourth edition). New York: The Free Press, pp. 77–78, 108–109.
- Shapiro, H. B. & Gilbert, M. A., 1975. *Crisis Management: Psychological and Sociological Factors in Decision-Making*. Washington, DC: McLean Human Sciences Research, p. 36.
- Smith, D., 2005. Business (not) as usual: crisis management, service recovery and the vulnerability of organizations. *Journal of Services Marketing*, 19(5), pp. 309–320.
- Sporidiseadus* (Sps) (2020) RT I, 28.02.2020, 3.
- Stern, E., 2003. *Crisis Decision-making: A Cognitive Institutional Approach*. Stockholm: University of Stockholm, p. 3, 216.
- Tallinna Linnavolikogu, 2020. Ülevaade Tallinna Linnavalitsuse poolt rakendatavatest meetmetest koroonaviiruse (COVID-19 viirus) leviku tõkestamiseks, 19. märtsi linnavolikogu istung. [Võrgumaterjal] Leitav: https://aktal.tallinnlv.ee/main?action=steno_data&steno_id=225 [Kasutatud 15.03.2022].

- Thomas, C., 2019. *An examination of decision-making during organizational crises: a case study of the 2017 Northern California firestorm*. Fort Collins: Colorado State University.
- Thompson, M. P., 2014. Social, Institutional, and Psychological Factors Affecting Wildfire Incident Decision Making. *Society and Natural Resources*, 27 (6), pp. 636–644.
- Vedler, S. & Vahter, T., 2020. Täiuslik koroonakolle: kuidas viirus Saaremaa menuüritustelt valla pääses, *Eesti Ekspress*, 12, lk 9–14.
- Õiguskantsler, 2020. Õiguskantsleri aastaülevaade 2019/2020 – Õigusriik eriolukorras. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.oiguskantsler.ee/ylevaade2020/oigusriik-eriolukorras> [Kasutatud 04.04.2022].
- Wolfenstein, E. V., 1967. Some psychological aspects of crises leadership. Rmt: Edinger, L. J., toim-d *Political leadership in industrialized societies*. New York: Wiley, pp. 155–181.

KUIDAS MÕISTA JA VÄHENDADA ÜHISKONNA HAAVATAVUST KRIISIDES?

KATI ORRU, STEN HANSSON, MARGO KLAOS, KRISTI NERO, STEN TORPAN, INGELIIS SIIMSEN

Võtmesõnad: hädaolukord, haavatavus, infokäitumine, infokorratus, riskianalüüs, marginaliseerunud inimrühmad, COVID-19

Ülevaade. Tartu Ülikooli ühiskonnateaduste instituudi kriisiuuringute rühm koostöös Päästametiga osalevad Euroopa Liidu „Horisont 2020“ teadus- ja arendusprojektis Builders (Building European Communities’ Resilience and Social Capital, 2019–2022), et välja uurida, kes on haavatavad ja kuidas saaks kriisihalduses paremini arvestada nende inimeste vajadusi. Artikkel tutvustab uurimisrühma tähtsamaid tulemusi inimeste haavatavuse dünaamilisusest ja infokäitumise rollist. Uudne haavatavuse analüüsivahend annab süstemaatilisema pildi haavatavuse sotsiaalsetest teguritest ning pakub olulise sisendi riskianalüüsidesse ja hädaolukordade lahendamisse. Haavatavuse allikatest on kõige suurema mõjuga ühiskondlik-struktuursed tegurid: riigi ja kohaliku omavalitsuse asutustel on läbimõeldud poliitikatega võimalik süsteemselt vähendada individuaalsetest ja olukorraspetsiifilistest põhjustest tulenevat haavatavust.

SISSEJUHATUS

Koroonakriis, maailma eri nurki laastavad üleujutused, metsatulekahjud ja tõrked tehnovõrkude töös näitavad ühiskondade haavatavust ja kriisihalduse tähtsust, et nende mõjuga toime tulla. Tartu Ülikooli ühiskonnateaduste instituudi kriisiuuringute rühm, TÜ geograafia osakond, Päästeamet ning OÜ Positium osalevad Euroopa Liidu „Horisont 2020“ teadus- ja arendusprojekti BuildERS (Building European Communities' Resilience and Social Capital, 2019–2022), et välja uurida, kes on haavatavad ja kuidas saaks kriisihalduses paremini arvestada nende inimeste vajadusi. Lisaks teadlastele Eestist, Soomest, Rootsist, Norrast, Ungarist, Belgiast, Saksamaalt ja Itaaliast on projekti kaasatud kriisihalduse ja sotsiaalkaitseasutused, et loodavad lahendused oleksid rakendatavad.

Praktilised kriisikogemused, aga ka rahvusvahelised lepingud, nagu ÜRO Sendai raamistik katastroofiohu vähendamiseks (ÜRO, 2015), osutavad vajadusele paremini mõista, mis takistab eri ühiskonnarühmade toimetulekut kriiside ajal. Selleks et ära hoida negatiivne mõju inimeste elule, tervisele ja varale, on vaja selgust, kes ja millistes oludes võivad haavatavaks muutuda ja millised on parimad viisid selle leevendamiseks. Kuna seni on peaaegu uurimata ühiskonnas kõige tõrjutumate ja kodutute kriisikogemused, kesken- dusime COVID-19 kriisi näitel haavatavuse allikate uurimisel just neile. Tegime küsitlusuuringu kodutute ja tõrjutute seas ning intervjuud abiasutuste esindajatega (vt ptk 2). Pandeemiaga seotud kommunikatsioonist tulenev haavatavus Euroopa riikides on eraldi tähelepanu all peatükis 3.

Seni on puudunud ülevaade, kuidas eri riigid hädaolukordades haavatavust mõtestavad ja vähendavad ning milliseid õppetunde on saanud varasematest kriisidest. See teadmine on ülivajalik, et parandada nii inimeste kui ka asutuste valmisolekut ja hakkamasaa- mist. Meie uurimisprojekti lähtekohaks oli, et paljudest riikidest ja piirkondadest riski- ja kriisihalduse kogemuste kogumine ja süsteemne läbitöötamine aitab paremini mõista ja mõtestada inimeste haavatavuse laiemaid põhjusi ning selle vähendamise võimalusi erisugustes hädaolukordades. Nii vaatasime projektis haavatavust, mille on vallandanud nii looduslikud kui ka inimtegevusest tingitud ohud: maavärin (Itaalia, 2009); torm suurü- ritusel (Belgia, 2011); liikluskaos lumetormis (Ungari, 2013); elutähtsate teenuste katke- mine tormis (Eesti, 2019); üleujutus (Saksamaa, 2013); varjupaigataotlejate tulv Rootsis (2015); terrorirünnakud (Norras, 2011; Belgias, 2016; Saksamaal, 2016); joogivee saas- tumine (Soome, 2017). Kriisihalduse praktikate ja kogemuste analüüsi kriisireguleerimise sidusrühmadega intervjuude ja dokumendianalüüsi põhjal võtab kokku peatükk 4.

Eeltoodud materjali põhjal selgus, et enamikus uuritud riikides (v.a Rootsis, Norras ja Belgias) puuduvad suuniseid, kuidas tuvastada ja millist abi osutada kriisid haavatavatele kohalikul ja riiklikul tasandil (Orru *et al.*, 2021). Analüüsisime erinevaid haavatavuse kju- nemise teid ning seniseid haavatavuse tuvastamise praktikaid ja võimalikke infoallikaid

Eesti ja teiste riikide näitel ning töötasime välja uudse haavatavuse hindamise vahendi. Sellest, kuidas vahend võiks toetada riskianalüüsi sotsiaalse haavatavuse aspektist, räägib peatükk 5.

Järgnevalt tutvustame oma rühma tähtsamaid uuringuid ja tulemusi, mis näitavad haavatavuse dünaamilisust, selle seoseid riski- ja kriisikommunikatsiooniga, kuidas haavatavust hinnata ja kuidas sellega arvestada inimeste elu, tervise ja vara säästmisel.

1. HAAVATAVUS, KERKSUS JA KOMMUNIKATSIOON

Kriisitsotsioloogia teaduskirjandus osutab, et just ühiskondlik haavatavus kujundab ohusolukorrast kriisi (Blaikie *et al.*, 1994; Wisner *et al.*, 2004). Enamasti võimendavad kriisid juba olemasolevat vaesust ja marginaliseeritust (Tierney, 2019). Varasematest kriisidest on teada, et inimesi, kes toimetavad ka igapäevaelus vaesuspiiril või kellel on kroonilised tervisehäädad, võivad kriisid rohkem negatiivselt mõjutada (Bui *et al.*, 2014; Bavel *et al.*, 2020). Sageli käsitletaksegi haavatavust kui teatud ühiskonnagruppide seisundit, mis on tingitud inimese omadustest (nt elu vaesuses, liikumispuue, +65 eluaastat) (Sparf, 2016; Tierney, 2019). See vaatenurk on aga liialt üldistav, jätab tähelepanuta mitmekesise toimevõime haavatavate rühmade seas ega paku praktilisi juhiseid haavatavuse vähendamiseks.

Tegelikult viib erinevate puuduste koosmõju selleni, et igaüks (ka need, keda peetakse enamasti hästi toimetulevateks, näiteks hea sissetuleku ja tugivõrgustikuga inimene) võib muutuda haavatavaks ning haavatavuse tegurid võivad olla dünaamilised ja ajas muutuda (Tierney, 2019; ÜRO, 2015). Näiteks kui koroonakriisi algul oli fookus akuutsel tervisemõjul, siis kriisi kulgedes ilmnesid ja süvenesid laiem ühiskondlik, majanduslik, aga ka psühholoogiline haavatavus. Haavatavus hõlmab tegurite kombinatsiooni, mis määravad, millisel määral on kellegi elu, heaolu või vara ohus mingi sündmuse (või sündmus-teahela) kontekstis (Wisner *et al.*, 2004, p. 11). Seepärast tuleks haavatavust tõlgendada ristuvate ja vastastikmõjus tegurite tulemina, mis põhjustab ühiskonnaliikmete seas eristuvat mõju (Kuran *et al.*, 2020). Haavatavuse dünaamilise olemuse mõistmiseks tuleks keskenduda individuaalsete, sotsiaal-struktuuriliste ja oluspetsiifiliste tegurite vastasmõjule, mis võib aja jooksul muutuda (Gabel, 2019; Hansson *et al.*, 2020; Wisner, 2016).

Haavatavuse üks oluline osa on olukorrast tingitud võimetus pääseda ligi enese kaitseks, toimetulekuks ja taastumiseks vajalikele isiklikele või ühiskondlikele ressursidele või vahenditele (Morsut *et al.*, 2021; ÜRO, 2015). Kerksus – säilienõtkus, sitkus ja võime kiirelt kohaneda ohuga või hädaolukorras – tähendab seevastu võimet neid ressursse kasutada, et toime tulla muutlike või erakordsete tingimustega meie ümber (Morsut *et al.*, 2021). Kerksust loob inimeste ettevalmistatus ja ühiskondlike struktuuride tugi,

sealhulgas ametlik kriisikommunikatsioon ja -haldus, mis arvestab inimeste erinevate vajadustega.

Kriisihalduses räägitakse kommunikatsioonist sageli kui tööriistast, millega saab suurendada inimeste riskiteadlikkust ja valmidust hädaolukordadeks (riskikommunikatsioon) ning hädaolukorra tekkides anda inimestele hoiatusi ja käitumisjuhiseid (kriisikommunikatsioon) (Coombs, 2019). Meie soovime tõlgendada kommunikatsiooni palju laiemalt: kuidas mitmesugused kommunikatsiooniga seotud tegurid võivad muuta inimesi hädaolukordade kontekstis nii haavatavamaks kui ka vastupidavamaks. Meie analüüs näitab, et inimesed võivad muutuda haavatavamaks, kui neil (1) puudub või on piiratud ligipääs infoallikatele ja teistele inimestele, et paluda abi või saada hoiatusi, (2) on raske saada infot mõista (nt sobimatu keel) või osata hinnata selle usaldusväärsust (nt eristada väärinfot), või (3) ei ole võimalik riske või hädaolukordi puudutavale infole adekvaatselt reageerida (Hansson *et al.*, 2020).

2. KÕIGE HAAVATAVAMAD

Võrreldes teiste ühiskonnaliikmetega peetakse sotsiaalselt tõrjutuid ja kodutuid kriisi ajal eriti haavatavaks. Seepärast seadsime töö üheks eesmärgiks selgitada välja selle vähe uuritud ühiskonnarühma kriisikogemuse. Uurisime COVID-19 pandeemia mõju inimeste seas, keda peetakse sageli haavatavaks: supiköökide, päevakeskuste, kodutute öömajade ja sotsiaalmajutusüksuste ja teiste abiasutuste kliendid. Ühelt poolt selgitasime, millised on nende asutuste klientide kogemused, ja teiselt poolt, kuidas on asutused ise kriisi ajal toime tulnud. Eestis ja 12 teises Euroopa riigis 313 abiasutuste kliendiga tehtud küsitlusuuringust ja 10 Euroopa riigis abiasutuste töötajatega tehtud 32 intervjuust ja viiest fookusrühma intervjuust selgusid varem vähe käsitletud tendentsid haavatavuse kujunemisest (Orru *et al.*, 2021).

Küsimustikule vastanud klientidest 7% olid olnud nakatunud COVID-19 viirusega, sama paljud olid viiruse tõttu kaotanud lähedase. Uurisime, kuidas on pandeemia mõjutanud klientide materiaalsel ja vaimset heaolu. 43% vastanuist hindas, et pandeemia on negatiivselt mõjutanud sissetulekut, ligipääsu elukohale ja toidule. Sama palju vastajaist tunnistas pandeemia negatiivset mõju vaimsele tervisele. Üsna erinevate pandeemiakogemustega tulid esile kolm abisaajate rühma:

- oma kodus elavad inimesed;
- tänaval ja ajutises varjupaigas elavad inimesed;

- pikaajaliselt resotsialiseerumis- ja rehabilitatsiooniüksuses või muus abiasutuses elavad inimesed.

Pandeemia on kõige negatiivsema materiaalse mõju kaasa toonud oma kodus elavatele abivajajatele. Võib eeldada, et tänaval või ajutises varjupaigas elavad inimesed ei tunne-
tanud negatiivset mõju, kuna kriisi sisenedes ei olnud neil palju varaliselt kaotada ja var-
jupaigategenuseid püüti alal hoida ka isolatsioonipiirangute ajal. Pikaajaliselt abiasutuses
elavatele inimestele tagati püsiv peavari ja toit (või toidutegemise võimalus) abiasutuse
poolt. Ka sisserännanutel ja keeleliselt või kultuuriliselt vähemusgruppi kuuluvatel põh-
justas pandeemia sagedamini materiaalseid probleeme. Vastupidi ootustele oli võrreldes
noorematega kõrgemas eas abisaajate materiaalne heaolu vähem löögi all. Võib arvata,
et stabiilne sotsiaaltoetus või pension aitasid vanemaealistel hakkama saada, samas kui
paljud nooremad abivajajad kaotasid oma (ajutise) sissetuleku (Siimsen *et al.*, ilmumas).

Kodus elavatele inimestele oli pandeemial märkimisväärselt suurem negatiivne psühho-
loogiline mõju, samas kui kõige vähem tajusid negatiivseid tagajärgi tänaval või ajutises
öömajas elajad (Nævestad *et al.*, ilmumas). Need tulemused kummutavad mõneti tava-
arusaamad haavatavusest. Näiteks ei kaitse koduseinad psühholoogiliselt rusuva kriisi
eest, samas kui oma võrgustiku ja peavarju säilitanud sotsiaalmaja kliendid olid vähem
haavatavad.

Sotsiaalselt tõrjutute ja kodutute küsitlusuuring osutab ka, et inimesed, kellel oli suu-
rem usaldus politsei, sotsiaaltöötajate jt riigitöötajate suhtes, rakendasid sagedamini
ennetusmeetmeid, nagu näiteks eneseisolatsioon või hügieen. Võrreldes pikaajaliselt
resotsialiseerimisüksuses elavate inimestega on tänaval või ajutises öömajas elava-
tel inimestel usaldus valitsuse jagatavasse infosse väiksem ja nad rakendasid vähem
ennetusmeetmeid.

Ülaltoodu osutab, kuivõrd olulist rolli mängivad abiasutused turvalise keskkonna, toe ja
info pakkujana, et vähendada marginaliseeritute haavatavust kriisi ajal. Ent meie interv-
juud ja fookusrühmad abiasutuste töötajate ja juhtidega näitasid, et abiasutused ei ole
enamasti valmistunud sellisteks olukordadeks, kui nõudlus toidu-, majutus- ja (psühho-
loogilise) konsultatsiooniteenuse järele drastiliselt suureneb ning samas peab oma tege-
vust turvalisuse kaalutlustel piirama (Orru *et al.*, 2021). Enim mõjutas pandeemia päe-
vakeskusi, mis peatasid oma teenused kodututele, majandusraskustes või erivajadusega
inimestele. Supiköögid ja varjupaigad jätkasid küll tööd, aga suurte ümberkorraldustega.
Rehabilitatsiooni- või resotsialiseerimisüksuste tööd mõjutas pandeemia kõige vähem.

Kümnes Euroopa riigis tehtud intervjuud ja fookusrühmad abiasutuste töötajatega osu-
tasid, et enamasti ei saanud riigilt piisavalt infot ja tuge, hoolimata suurenenud nõud-
lusest teenuste järele ja suurenenud töömahust (sh kriisikommunikatsioon ja teenuste
digitaliseerimine). Suhteliselt paremini tulid toime nende maade abiasutused, millel on

tugev seos riikliku sotsiaalkaitseüsteemiga (nt Eesti). See soosis lisaressursside saamist ja ka infovahetust (Orru *et al.*, 2021). Intervjuudest tuli esile sotsiaaltöötajate roll usaldusväärse info edastajana ja väärinfo kummutajana (Nero *et al.*, ilmumas). Asutuste töötajad kohtasid klientidega suheldes uskumusi, et alkohol või suitsetamine aitab nii viirusest hoidumisel kui haiguse ravimisel ning vaktsiin on lihtsalt mürk. Usalduslik pikaajaline suhe klientidega annab sotsiaaltöötajatele võimaluse müüte ümber lükata, selgitada kaitsemeetmete vajalikkust ja soodustada nende rakendamist (*ibid.*).

3. INFOHAAVATAVUS KORONAPANDEEMIA AJAL

Uurisime ka lähemalt, kuidas pandeemiaga kaasnenud väärinfo levik, aga ka muu problemaatiline infokäitumine, näiteks vaenu õhutamine ja petuskeemide kasutamine, võib inimesi haavatavaks muuta. Seadsime eesmärgiks luua pandeemiaga seonduva infohaavatavuse (ingl *communication-related vulnerability*) tüpoloogia lugudest (Tabel 1) või infokäitumisest, mis ohustavad inimeste elu, tervist või vara (Hansson *et al.*, 2021).

Tabel 1. Kahjuliku info tüübid koroonaaaja lugude näitel

KAHJULIKU INFO TÜÜP	NÄITEID KORONAAAJA LUGUDEST
Soovituslike või kohustuslike kaitsemeetmete kujutamine kahjulike või ebavajalikena	Üleskutsed keelduda maski kandmisest, kätepesemisest, kodus püsimisest või arsti poole pöördumisest
Üleskutsed kasutada teaduslikult kinnitamata või kahjulikke „kaitsemeetmeid“	Ekslik soovitus viiruse vastu suitsetada või juua puhastusvahendeid
Väärinfo ohu levikumehhanismi kohta	Ekslikud väited, et nakkusohu on väike, kui inimesel on teatud veregrupp või kui ta mediteerib
Ohu eitamine või väärennustused selle lõppemise kohta	Ekslikud väited, et koroonaviirust pole olemas või et pandeemia lõpeb mõne nädala jooksul
Segaduse ja hirmu ärakasutamine kelmuse eesmärkidel	Hirmujuttudega üritati leida ostjaid võltsravimitele ja võltskaitsevahenditele, „koroonafiltriite“ paigaldamise ettekäändel pääseda vargile inimese koju
Väidetavate süüdlaste ahistamine	Ekslikud süüdistused viiruse levitamises võisid seada inimesed alusetu tagakiusamise või ahistamise ohvriks

Kuna tegemist on rahvusvahelise haardega probleemiga, kaasasime uurimistöösse kolleegid Prantsusmaalt, Itaaliast, Norrast, Soomest ja Leedust, kellega koos otsisime ka neist riikidest pandeemiaga seotud kahjuliku info juhtumeid. Kogutud näiteid analüüsisdes eristasime kuut tüüpi lugusid või infokäitumist, mida võib lugeda kahjulikuks, kuna nende uskuma jäämine või nendega kokku puutumine võib inimesi ohustada (vt tabel 1).

Pandeemiakriisides pole probleemiks ainult tervisekäitumist puudutava väärinfo tahtmatu või pahatahtlik levik, vaid inimesed võivad kannatada ka pettuste ja tagakiusamise tõttu (Hansson *et al.*, 2021). Detailsem arusaam viisidest, kuidas inimesed võivad hädaolukorras leviva potentsiaalselt kahjuliku info või infokäitumise tõttu kannatada, võiks aidata riske paremini mõista ja täpsemalt maandada.

4. KUIDAS ASUTUSED INIMESTE KRIISHAAVATAVUST MAANDAVAD

Seni on puudunud ülevaade, kuidas eri riigid hädaolukorras haavatavust mõtestavad ja sellega toimetavad. Koondasime kriisihaldusega seotud asutuste 95 esindaja intervjuu ja dokumendianalüüsi põhjal ülevaate Eesti, Saksa, Itaalia, Belgia, Ungari, Rootsi, Norra ja Soome praktikatest haavatavuse määratlemisel ja sellega tegelemisel, sh konkreetsete kriiside näitel üleujutusest terroriaktideni, pikaajalisest elektrikatkestusest maavärinani (Orru *et al.*, 2021). Uuring näitab, et kriisahaavatavuse sotsiaalseid aspekte käsitletakse süstemaatiliselt vaid mõnes riigis ja domineerib ühiskonnagrupid põhine (nt 65+, puudega) haavatavuse tõlgendus, mis ei peegelda haavatavuse dünaamilisust. Üldiselt valitseb ebakõla selles, keda peetakse haavatavaks, mis põhjustel ja kes peaks haavatavuse leevendamise tegelema.

Haavatavuse vähendamise strateegiad kipuvad seadma ülesandeid üksikisikule, kuid jätavad tähelepanuta need struktuursed probleemid, mis muudavad mõned hädaolukordade tagajärgede suhtes vastuvõtlikumaks kui teised. Riski- ja kriisikommunikatsiooni kasutatakse laialdaselt, samas kui majandusliku ja sotsiaalse toe pakkumine kriisideks ettevalmistamiseks või neile reageerimiseks ei ole piisav. Enamikus uuritud riikidest eeldatakse, et abi osutavad omavalitsuse sotsiaalhoolekanne ja valitsusvälised organisatsioonid. Ent enamasti (v.a Rootsis, Norras ja Belgias) puuduvad suuniseid, kuidas tuusutada ja millist abi osutada kriis haavatavatele kohalikul tasandil (Orru *et al.*, 2021).

Sama kaheksa riigi võrdleva uuringu käigus selgitasime ka, kuidas vähendatakse haavatavust infokorratuse suhtes kriisi ajal. Euroopa riikide kriisihaldusega seotud dokumentidest ja eksperdiintervjuudest selgus, et puudub nii riikideülene kui ka riigisisene ühtne arusaam infokorratuse tüüpide sisust ja mõjust (Torpan *et al.*, 2021). Vähemasti kuni koroonaaaja alguseni, kui andmeid kogusime, ei eksisteerinud kriisikommunikatsiooni spetsialistidele mõeldud abimaterjale infohaavatavusega tegelemiseks. Samas olid

mõnes riigis (Rootsis, Soomes, Norras ja Eestis) juhised väärinfoga toimetulekuks muu hulgas hädaolukorra ajal. Töös analüüsitud kriisijuhtumid osutavad vajadusele selgemate juhiste järele, et tuvastada erinevaid infokorratuse tüüpe ja infohaavatavuse faktoreid erinevate kriiside puhul (Torpan *et al.*, 2021).

5. UUS ANALÜÜSIMAATRIKS HAAVATAVUSE HINDAMISEKS

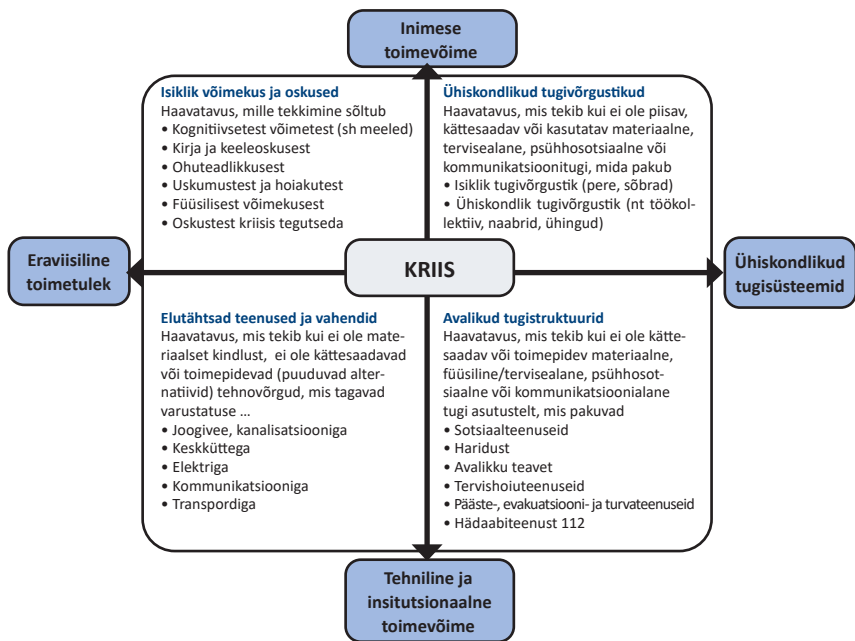
Eeltoodud uuringud näitavad vajadust murda riskianalüüsidest stereotüüpseid müüte haavatavatest ühiskonnarühmadest ning täpsustada ohuolukorras haavatavuse allikaid ja tegelikke abivajajaid. Lähtudes vajadusest tuua Eesti riskianalüüsisse sotsiaalse haavatavuse analüüs, lõime koostöös TÜ ühiskonnateaduste instituudi kriisiuurimiserühma, Päästeameti ja Eesti kriisihalduse peamiste sidusrühmadega (kokku üle 90 eksperdi) hädaolukordade sotsiaalse haavatavuse hindamise maatriksi (Orru *et al.*, ilmumas). Tööriist toob esile erinevad haavatavuse tegurid ja selle, kuidas need ristuvad teatud hädaolukordades, mõjutades teatud inimesi. Hindamismaatriks näeb ette järgmised olulised sammud:

(1) Haavatavuse tegurite ja nende omavaheliste seoste relevantsuse hindamine lähitult konkreetsest ohuolukorrast või stsenaariumist. Tööriist kasutab haavatavuse tegurite kategooriate jaotust, mis suunab haavatavuse hindamisel arvestama nii inimese toimijalikkust (agentsust) ja vajadusi kui ka sotsiaalse ja tehnoloogilise toetusvõrgustiku toimivust (Orru *et al.*, 2021). Vastavad haavatavuse allikad, mida analüüsil läbi mõtestada, on esitatud joonisel 1.

Analüüsimaatriks suunab tähelepanu infohaavatavuse mitmekesistele põhjustele: riski või kriisiga seotud infovahetust, mõistmist ja reageerimist võivad takistada nii individuaalsed tegurid (nt tajuhäired, keeleoskus), kriisihaldusametuste puudulik toetus- ja teavitustöö kui ka olukorraspetsiifilised komplikatsioonid, näiteks rohke väärinfo levik (Hansson *et al.*, 2020).

(2) Haavatavuse analüüsi maatriks suunab täpsustama haavatavuse tegureid, mis ristuvad teatud hädaolukorras ainulaadsel viisil ja mõjutavad teatud inimgruppe. Ristuvate haavatavuste analüüs võimaldab täpsustada isikute ringi, kes vajavad enim tähelepanu.

(3) Maatriks aitab seostada olulisemad haavatavuse tegurid haavatavuse näitajatega andmebaasides ja muudes teabeallikates. Selgus teabeallikates, mida haavatavuse hindamisel kasutatakse, teeb hindamisprotsessi läbipaistvamaks.

Joonis 1. Haavatavuse kategooriad analüüsimatriksis (kohandatud Orru *et al.*, 2021 järgi)

Haavatavuse analüüsi alusena saab kasutada alljärgnevat maatriksit, milles on lühidalt toodud Kagu-Eesti 2019. aasta tormi näitel elutähtsate teenuste mittetoimisega seotud haavatavus (vt tabel 2). Lisaks tormile katsetasime vahendi tööpõhimõtet ka COVID-19 pandeemia ja küberrünnaku näitel (vt täpsemalt Orru *et al.*, 2022). Intervjuudes ekspertidega (22 kriisihalduse spetsialisti) ja 2020. aastal tehtud lauaõppusel aitas maatriks välja selgitada peamised tormi põhjustatud haavatavuse tegurid, sealhulgas sidevõrkude ja elektrist sõltuva kommunaalkütte puudumine. Toimetuleku tase sõltus suuresti individuaalsest võimekusest ja sotsiaalhoolduse kättesaadavusest. Juurdepääs naabritele, sugulastele ja kogukonnale oli ülioluline abivajadusest teavitamisel. Stsenariumianalüüs osutas muu hulgas sellele, et külmal aastaajal muutuvad elektrist sõltuvad majapidamised elamiskõlbmatuks ja vajavad väga kiiresti tähelepanu. Võrreldes tormiga tulid COVID-19 puhul välja teistsugused haavatavuse tegurid. Üksi elamine või (vaimse) tervisega seotud probleemid mängisid olulist rolli individuaalses toimetulekus. Paljude inimeste jaoks tulenes haavatavus ühiskondlike tugivõrgustike kättesaamatusest või ligipääsmatusest ning riiklike tugistruktuuride (nt sotsiaalhooldus, hooldekodud, suhtlus) piiratud võimekusest. Suur töökoormus koos hirmuga haiguse ees või vastupidiselt töötuks jäämine ja majanduslik ebakindlus mõjutas paljusid inimesi.

Tabel 2. Haavatavuse analüüsimatriksi rakendamine Kagu-Eesti tormi näitel

Haavatavuse dimensioon	Haavatavuse tegur	Mõjutatud inimesed	Olulisimad ristuvad tegurid	Haavatavuse muutus stsenaariumi alusel		Andmestikud haavatavuse teguri kohta
				Külm ilm	Kauge kant	
Elutähtsate teenuste toimivus	Elektrist sõltuv küte	Keskkuüte kliendid	Kõrvalisest abist sõltuvad inimesed; väikelas- tega pered; evakueerimis- võimaluste puudumine	↑	↓	Teenuse- pakkuja kliendi- andmebaas
		Eraküte, elektrist sõltuv		↑	↑	Ehitisregister

Meie uus haavatavuse hindamise tööriist pakub mitmeid võimalusi sihipärasemaks kriisi juhtimiseks selle eri etappides. Hädao lukordade planeerimisel ja ettevalmistusfaasis aitab see selgitada haavatavuse tüüpe ja sellega seonduva toe vajadust. Kui seostada haavatavuse tegurid andmebaasides ja teistes teabeallikates, on võimalik hinnata mõju- tatud ja näiteks evakuatsioonil tuge vajavate inimeste arvu. Hindamine aitab paremini planeerida ja sihipäraselt eraldada ressursse abivajavate isikute päästmiseks või eva- kueerimiseks kriisi ajal või taastumisfaasis (Orru *et al.*, 2021).

Andmepõhine otsustusprotsess oleks suur edasiarendus, sest koroonaja, aga ka vara- semate kriisio lukordade üks raskuskohti on olnud riskigrupi kuuluvate inimeste kohta info leidmine. Meie analüüs haavatavust peegeldavatest andmestikest tormi, pandeemia ja küberrünnaku puhul näitas, et eri näitajate kombineerimine mitmest andmekogumist annaks üksikasjalikuma läbilõike võimalikest haavatavuse kombinatsioonidest teatud piirkondades ja olukordades (Orru *et al.*, ilmmas). Kuid andmete kättesaadavuse ja täpsusega seotud probleemide, aga ka asutustevaheliste kokkulepete puudumise tõttu ei saa kriisis toimetuleku hindamisel tugineda vaid andmekogudele. Oluspetsiifilise haa- vatavuse hindamisse tuleb kaasata eri huvirühmad (sh haavatavas olukorras olevate inimeste esindajad), kellel on teavet nii ruumilis-füüsiliste kui ka sotsiaalstruktuuriliste tingimuste kohta (Orru *et al.*, ilmmas).

Haavatavuse analüüsimatriksi peamine väärtus on, et see aitab mõelda süstemaatiliselt läbi erinevad haavatavuse allikad enne hädao lukordi. Seda eelanalüüsi tuleb täpsustada vastavalt tegelikule kriisio lukorrale kohapeal. Aastatel 2022–2023 aitab meie uurimis- rühm matriksit edasi arendada ja rakendada Päästeameti haldusalas olevate riskiana- lüüside käigus.

KOKKUVÕTE

Meie analüüs kinnitab, et on aeg ümber lükata senine ettekujutus haavatavusest kui üksnes teatud ühiskonnarühmi, näiteks vanureid või puuetega inimesi, iseloomustavast omadusest. Haavatavust ei maksa näha ühemõõtmelisena ega kivisse raiutud tunnusena. Inimese haavatavus on dünaamiline nähtus: igaüks võib teatud olukorras muutuda haavatavamaks, kui eri tegurid teatud moel kokku langevad. Infokäitumine võib olla üks olulisi haavatavuse allikaid: info kättesaadavus, mõistetavus ja usaldusväarsus mõjutavad iga inimese arusaamu ja otsuseid ohu tõsiduse ja võimalike kaitsemeetmete osas.

Haavatavuse allikatest on kõige suurema mõjuga ühiskondlik-struktuursed tegurid: riigi ja kohaliku omavalitsuse asutustel on läbimõeldud poliitikatega võimalik süsteemselt vähendada individuaalsetest ja olukorraspetsiifilistest põhjustest tulenevat haavatavust. Arvestades koroonapandeemia kogemust ja valmistudes tulevasteks (pikaajalisteks) kriisideks, on eriti oluline tõhusamalt lõimida kriisideks valmistumine sotsiaalvaldkonnaga, et tagada sotsiaalselt haavatavatele inimestele vajalik tugi. Võtmeisikuteks on sotsiaaltöötajad, kellel on olnud COVID-19 ja varasemates kriisides tähtis roll nii info kui ka abi vahendajatena.

Riigi ja kohaliku omavalitsuse kriisiennetuse ja -halduse esmane pidepunkt on inimeste haavatavuse tuvastamine. Seni puudub nõue omavalitsustel või ka riiklikul tasandil hinnata hädaolukordades haavatavuse sotsiaalseid aspekte. Projektis väljatöötatud haavatavuse analüüsi maatriksi annab süstemaatilisema pildi haavatavusest kui omavalitsuse sotsiaaltöötaja tavateadmine ja harjumuspärane klientide ring. Täpsem analüüs haavatavuse teguritest ja mõjutatud inimestest on vajalik, et tegelikud abivajajad ei jääks tähelepanuta. Näiteks aitaks infohaavatavust vähendada eri inimrühmade ja ohtude puhul süsteemne selguse loomine, millised on individuaalsed, ühiskondlik-struktuursed ja olukorraspetsiifilised tegurid, mis võivad takistada inimeste ligipääsu riskiga või hädaolukorraga seotud infole, selle mõistmist ning sellele adekvaatset reageerimist. Sellest lähtudes on võimalik parandada poliitikaid ja tegevusplaane, et säästa inimeste elu, tervist ja vara.

Meie uurimistöo praktiline õppetund on, et paljudest riikidest ja piirkondadest riski- ja kriisihalduse kogemuste kogumine ja süsteemne läbitöötamine aitab paremini mõista ja mõtestada inimeste haavatavuse laiemaid põhjusi ning selle vähendamise võimalusi erisugustes hädaolukordades. Kriisahaavatavust on vaja detailsemalt uurida erinevate hädaolukorra tüüpide puhul (loodusõnnetused, pandeemiad, tehnoloogilised katastroofid ja pahatahtlikud rünnakud) ning tuvastada konkreetset haavatavuse faktoreid kriisihalduse eri faasides (ennetamine, valmistumine, lahendamine ja kriisist taastumine).

TÄNUSÕNAD

Artiklis esitatud uuringud on osa BuildERS projektist, mida on rahastatud Euroopa Komisjoni Horisont 2020 programmist, lepingu number 833496.

KATI ORRU

Tartu Ülikool, ühiskonnateaduste instituudi kestlikkuse sotsioloogia kaasprofessor

E-post: kati.orrut@ut.ee

Kati Orru on BuildERS-i projekti Eesti-poolne koordinaator ja juhib kriisihalduspraktikatele keskenduvat tööpakki. Tema uurimistöö keskendub kriisihalduse ja sotsiaalse heaolu ning haavatavuse seostele. Kati Orru uurimistööd riski- ja kriisihaldusest on ilmunud kõrgetasemelistes rahvusvahelistes teadusajakirjades Disasters, International Journal of Disaster Risk Reduction ja Journal of Risk Research.

STEN HANSSON

Tartu Ülikool, ühiskonnateaduste instituudi kommunikatsiooniuringute kaasprofessor, Marie Skłodowska-Curie külalisteadur Birminghami ülikoolis

E-post: sten.hansson@ut.ee

Sten Hanssoni uurimistööd riski-, kriisi-, ja valitsuskommunikatsioonist ning infokorruptusest on ilmunud tunnustatud teadusajakirjades nagu International Journal of Disaster Risk Reduction, Journal of Risk Research, Policy Sciences, The British Journal of Politics and International Relations, Journal of Language and Politics ja Discourse & Society.

MARGO KLAOS

Päästeamet, Lõuna päästkeskuse juht ja Lõuna-Eesti regionaalse kriisikomisjoni esimees

E-post: margo.klaos@rescue.ee

Margo Klaosil on suur kriisilahendamise kogemus. Ta on juhtinud elanikkonnakaitse kontseptsiooni väljatöötamist. Oma teadustöös on keskendunud siseturvalisuse valdkonna ennetustööle ja elanike riskikäitumisele.

KRISTI NERO

Tartu Ülikool, ühiskonnateaduste instituudi kriisisotsioloogia doktorant

E-post: kristi.nero@ut.ee

Kristi Nero uurimistöö keskendub ühiskonnas tõrjutute ja kodutute kogemustele COVID-19 pandeemias. Tal on magistr kraad Sisekaitseakadeemia sisejulgeoleku instituudist, kus tema peamine uurimisvaldkond oli kriisireguleerimine, täpsemalt Eesti tervishoiusüsteemi valmisolek hädaolukordadeks.

STEN TORPAN

Tartu Ülikool, ühiskonnateaduste instituudi kriisisotsioloogia doktorant

E-post: sten.torpan@ut.ee

Sten Torpani põhiline uurimisteema on ühiskondlikud müüdid, sealhulgas väärinfo kahjuliku mõju ennetamine kriisides. Ta on avaldanud artikli väärinfoga võitlemise praktikatest rahvusvahelises ajakirjas International Journal of Disaster Risk Reduction.

INGELIIS SIIMSEN

Tartu Ülikool, ühiskonnateaduste instituudi ühiskonna ja infoprotsesside analüüsi õppekava magistrant

E-post: ingeliis.siimsen@ut.ee

Ingeliis Siimseni uurimistöö keskendub kodutute ja sotsiaalselt vähem kindlustatud inimeste materiaalsele toimetulekule ja kriisimeetmete sotsiaalsele mõjule Euroopas.

KASUTATUD ALLIKAD

- Bavel, J. J. V., Baicker, K., Boggio, P. S., Capraro, V., Cichocka, A., Cikara, M., Crockett, M. J., Crum, A. J., Douglas, K. M., Druckman, J. N., Drury, J. Dube, O. Ellemers, N. Finkel, E. J. Fowler, J. H., Gelfand, M., Han, S., Haslam, S. A., Jetten, J. ... Willer, R., 2020. Using social and behavioural science to support COVID-19 pandemic response. *Nature Human Behaviour*, 4 (5), pp. 460–471.
- Blaikie, P., Cannon, T., Davis, I. & Wisner, B., 1994. *At risk. Natural hazards, people's vulnerability, and disasters*. Oxon; New York: Routledge.
- Bui, A. T., Dungey, M., Nguyen, C. V. & Pham, T. P., 2014. The Impact of Natural Disasters on Household Income, Expenditure, Poverty and Inequality: Evidence from Vietnam. *Applied Economics*, 46 (15), pp. 1751–1766.
- Coombs, W. T., 2019. *Ongoing Crisis Communication: Planning, Managing, and Responding*. California: Sage Publications, Inc.
- Gabel, F., 2019. Chancen dynamischer Konzeptionen von Vulnerabilität für den Katastrophenschutz. Rmt: *Resilienz im Katastrophenfall. Konzepte zur Stärkung von Pflege- und Hilfsbedürftigen im Bevölkerungsschutz*, pp. 77–96.
- Hansson, S., Orru, K., Siibak, A., Bäck, A., Krüger, M., Gabel, F. & Morsut, C., 2020. Communication-related vulnerability to disasters: A heuristic framework. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 51, 101931.
- Hansson, S., Orru, K., Torpan, S., Bäck, A., Kazemekaityte, A., Meyer, S.F., Ludvigsen, J., Savadori, L., Galvagni, A. & Pigrée, A. 2021. COVID-19 information disorder: six types of harmful information during the pandemic in Europe. *Journal of Risk Research*, 24 (3–4), pp. 380–393.
- Kuran, C. H. A., Torpan, S., Hansson, S., Morsut, C., Naevestad, T.-O., Gabel, F., Segnestam, L., Kruke, B. I., Airola, M., Keränen, J. & Orru, K., 2020. Vulnerability and vulnerable groups from an intersectionality perspective. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 50, 101826.
- Morsut, C. Kuran, C. Kruke, B. I. Orru, K. & Hansson, S., 2021. Linking resilience, vulnerability, social capital and risk awareness for crisis and disaster research. *Journal of Contingencies and Crisis Management*, 1468-5973.12375.
- Nævestad, T.-O., Orru K., Nero K. & Olson K., (ilmumas). Psychological impacts for socially marginalized groups in the COVID-19 Pandemic: A Study from European countries. *Disasters*.
- Nævestad, T.-O., Orru K., Nero K. & Olson K., (ilmumas). Self-inflicted social isolation among clients of social care organisations in the COVID-19 Pandemic, *International Journal of Disaster Risk Reduction*.

- Nero, K, Orru, K, Nævestad, T.-O, & Olson, K., (ilmumas). Mechanisms behind COVID-19 scepticism among socially marginalised groups in Europe. *Journal of Risk Research*.
- Orru, K., Hansson, S., Gabel, F., Tammpuu, P., Krüger, M., Savadori, L., Meyer, S.F., Torpan, S., Jukarainen, P., Schieffellers, A., Lovasz, G., Rhinard, M., 2021. Approaches to 'vulnerability' in eight European disaster management systems. *Disasters*, 46 (3).
- Orru, K., Nero, K., Nævestad, T.-O., Schieffellers, A., Olson, A., Airola, M., Kazemekaityte, A., Lovasz, G. Scurci, G., Ludvigsen, J. & de los Rios Pérez, D. A., 2021. Resilience in care organisations: challenges in maintaining support for vulnerable people in Europe during the Covid-19 pandemic. *Disasters*, 45 (S1), S48-S75.
- Orru, K., Klaos, M., Nero, K., Gabel, F., Hansson, S. & Nævestad, T.-O. (ilmumas) Imagining and assessing future risks: A dynamic scenario-based social vulnerability analysis tool for disaster planning and response. *Journal of Contingencies and Crisis Management*.
- Siimsen, I., Orru, K., Nævestad, T.-O., Nero, K. & Olson, K., (ilmumas). Material impacts of the pandemic on the marginalised: COVID-19 as the final push to health-poverty trap? *International Journal of Disaster Risk Reduction*.
- Sparf, J. 2016. Disability and Vulnerability: Interpretations of Risk in Everyday Life. *Journal of Contingencies and Crisis Management*, 24 (4), pp. 244–252.
- Tierney, K. J., 2019. *Disasters: A Sociological Approach*. Cambridge: Polity Press.
- Torpan, S., Hansson, S., Rhinard, M., Kazemekaityte, A., Jukarainen, P., Meyer, S. F., Schieffellers, A., Lovasz, G. & Orru, K., 2021. Handling false information in emergency management: A cross-national comparative study of European practices. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 57, 102151.
- Wisner, B., 2016. Vulnerability as Concept, Model, Metric, and Tool. *Oxford Research Encyclopedias*. [Võrgumaterjal] Leitav: <http://naturalhazardscience.oxfordre.com/> [Kasutatud: 5.04.2022].
- Wisner, B., Blaikie, P. Cannon, T. & Davis, I., 2004. *At risk: Natural hazards, people's vulnerability, and disasters*, (2nd ed). Oxon; New York: Routledge.
- ÜRO, 2015. Sendai raamistik katastroofiohu vähendamiseks 2015–2030. ÜRO.

OLUKORRATEADLIKKUSE, OLUKORRAMÕISTMISE JA KALLUTATUSE MÕÕTMINE SISETURVALISUSE VALDKONNAS

STELLA POLIKARPUS, KADY DANILAS

Võtmesõnad: FireFront, tegelik ja tajutud olukorrateadlikkus, tegelik ja tajutud olukorramõistmine, tõesuskallutatatus, olulisuskallutatatus, visiõppe

Ülevaade. Varasemad uuringud kinnitavad, et hea olukorrateadlikkus on tulemuslikuks otsustamise aluseks ajakriitilistes ja suure riskiga situatsioonides. Olukorrateadlikkust mõõdetakse päästetöö juhtidel Sisekaitseakadeemias *Effective Command* meetodika alusel. Olukorramõistmist ja kallutatust kui juhi otsuste mõjutajaid pole varem Eestis mõõdetud ega uuritud. FireFronti projekti käigus arendati välja tööriist, mis mõõdab lisaks olukorrateadlikkusele ka olukorramõistmist ja kallutatust. Visiõppe ehk virtuaalseid simulatsioone kasutava õppe põhine tööriist võimaldab kvantitatiivselt mõõta juhi tegelikku ja tajutud olukorrateadlikkust ja -mõistmist ning kallutatust. Artiklis tutvustatakse projekti, loodud arvuti- ja veebipõhist tööriista ning võrreldakse päästeteenistujate ja mittepäästeteenistujate mõõtmistulemusi virtuaalselt simuleeritud õnnetusel. Selgus, et päästeteenistujad ja mittepäästeteenistujad võivad teha otsustamisel eri tüüpi vigu, kuna keskmiselt oli päästeteenistujate tõesuskallutatatus positiivne, kuid suhteliselt madal, samas kui mittepäästeteenistujate tõesuskallutatatus oli keskmiselt negatiivsem. Päästeteenistujad on keskmiselt enesekindlamad võrreldes mittepäästeteenistujatega olukorrateadlikkuse ja -mõistmise kujundamisel. Artiklis tehakse ettepanekuid edasisteks uurimusteks ja projekti tulemuste kasutamiseks väljääppes.

SISSEJUHATUS

Päästetöö juhte on Sisekaitseakadeemias virtuaalsimulatsioonipõhises õppes ehk visiõppes koolitatud ja hinnatud juba üle viie aasta (Polikarpus & Danilas, 2021). Uuringud on näidanud, et päästemeeskonna juhid soovivad senisest enam visiõppepõhiseid harjutamisvõimalusi (Tammik, 2019). Senine visiõppepõhine olukorrateadlikkuse kolme faasi hindamine on olnud hindamiskriteeriumitele tuginev punktisummast tulenev värvus, mille otsustavad kaks hindajat pärast intervjuud hinnatavaga (Polikarpus *et al.*, 2020). *Effective Command*'i hindamismetoodika põhine uurimus näitas, et päästetöö juhtide olukorrateadlikkuse teine ja kolmas faas on keskmiselt madalamad kui esimene, infokogumise faas (Polikarpus *et al.*, 2020). Kahjuks on senine visiõpe ja olukorrateadlikkuse hindamine asutustele ressursikulukas kahe hindaja hõivatuse, individuaalse õppe ja litsentseeritud tarkvara tõttu (Polikarpus & Danilas, 2021).

FireFronti projektis otsiti võimalusi päästetöö juhtide olukorrateadlikkuse mõõtmiseks ja treenimiseks, mis ei vajaks ühe juhi kohta kahte hindajat. Seniajani puudus Eesti päästetöö juhtide väljaõppes ja Euroopas võimalus mõõta automatiseeritult juhtide olukorramõistmist, kallutatust ja enesekindlust. Samas on päästetöö juhi olukorrateadlikkus olulise tähtsusega, et otsustada inim-, vara- ja keskkonnakahjude üle (Polikarpus, 2021). Visiõppepõhiste päästesündmuste lahendamine aitab mõista oma tugevusi ja nõrkusi, millega teadlikult tegeleda reaalsel päästesündmustel (Thoelen *et al.*, 2020). FireFronti projektis loodi innovatiivne arvuti- ja veebipõhine tööriist, mis mõõdab juhi olukorrateadlikkust, -mõistmist, juhi enesekindlust ja kallutatust. Visiõppepõhine tööriist võimaldab igal päästetöö juhil individuaalselt harjutada ja mõõta oma olukorrateadlikkust ja olukorramõistmist. Uute stsenaariumite loomisel saaksid seda mõõta ka teised siseturvalisuse valdkondade juhid.

Päästetöö juhtide tajutud olukorrateadlikkuse uurimisel kasutati kaht stsenaariumi ning leiti, et nende tajutud olukorrateadlikkus on püsiv erinevaid sündmusi lahendades (Graham *et al.*, 2012). Eestis ei ole selliseid uuringuid päästetöötajate seas tehtud, kuna tajutud olukorrateadlikkust ega tajutud olukorramõistmist ei ole varem Eestis mõõdetud. Autoritele pakkus huvi, kas päästeteenistujate väljaõppe läbinud isikute tajutud olukorrateadlikkus ja -mõistmine on parem võrreldes mittepäästeteenistujatega ning kuidas päästeteenistujate olukorrateadlikkus erineb mittepäästeteenistujate omast. Nende siht-rühmade erinevused võimaldaksid kaudselt hinnata juhtimisväljaõppe tulemuslikkust.

Sisekaitseakadeemial kui Eesti siseturvalisuse valdkonna ainsal haridusasutusel ei ole selget seisukohta, millised on FireFronti tööriista rakendamisevõimalused olukorrateadlikkuse, -mõistmise ja kallutatuse ning juhtide enesekindluse mõõtmisel. Seepärast on selle ülevaateartikli uurimisprobleemiks, millised on FireFronti võimalused olukorrateadlikkuse, -mõistmise ja kallutatuse kui siseturvalisuse valdkonna juhtimisotsuseid mõjutavate tegurite mõõtmisel. Artiklis otsitakse vastust järgmistele uurimisküsimustele:

1. Millised olid FireFronti projektis loodud visiõppe stsenaariumid ja tööriistad olukorrateadlikkuse, -mõistmise ja kallutatuse mõõtmiseks?
2. Millised olid päästeteenistujate ja mittepäästeteenistujate eestikeelse veebi-põhise stsenaariumi lahendamise tulemused?

Artikli eesmärk on selgitada välja FireFronti projekti käigus läbi viidud tegeliku ja tajutud olukorrateadlikkuse ja -mõistmise ja kallutatuse mõõtmistulemused Eestis ning teha järeldused ja ettepanekud tööriista edasiseks kasutamiseks.

Esimeses peatükis tutvustatakse FireFronti projekti ja selle teoreetilisi aluseid, teises peatükis selgitatakse uuringu meetodikat ja andmeanalüüsi. Kolmandas peatükis esitatakse tulemused ning neljandas osas tehakse järeldused ja ettepanekud FireFronti tööriista kohta.

1. FIREFRONTI PROJEKT JA SELLE TEOREETILISED ALUSED

Peatükis tutvustatakse projekti ja selle teoreetilisi aluseid tegeliku ja tajutud olukorrateadlikkuse, olukorramõistmise ja kallutatuse hindamisel. FireFront kui Erasmus+ teadusprojekt kestis 01.09.2018–31.08.2021. Projekti taotluses planeeriti neli intellektuaalset tulemit (FireFront, 2018):

1. FireFronti tööriist (tarkvara pakett) – tööriista nõuete kirjeldamine, tööriista loomine, stsenaariumite loomine ja katsetamine ning tööriista tõlkimine ja rakendamine väljaõppes.
2. FireFronti tööriista kasutusjuhend – juhendi sisu loomine ja tõlkimine projekti partnerriikide keeltesse.
3. Õppe ja hindamismetoodika FireFronti rakendamiseks eri treeningplatvormidel – hinnata tööriista sobivust eri treeningplatvormidel ja stsenaariumite puhul.
4. FireFronti teaduskommunikatsioon – artikli kirjutamine ja konverentsiettekannete tegemine.

Projekti eelarve oli 365 830 eurot, projekti lõppraporti andmetel kulutati 297 599,35 eurot (FireFront, 2021). Peamiselt oli kolm põhjust, miks projekt ei kulgenud planeeritult ja kõiki taotluses eesmärgiks seatud tulemusi ei saavutatud. Nendeks põhjusteks olid Brexit, mis raskendas administratiivküsimuste lahendamist, Covid-19 pandeemia, mistõttu ei saanud meeskond reisida kohtumisteks, ja asjaolu, et projektis oli vaid üks programmeerija arvutipõhisele tööriistale.

Eesti oli üks kahest riigist, kus korraldati 24.08.2021 ehk vahetult enne projekti lõppemist tulemusi tutvustav seminar. Holland korraldas projekti lõppseminari 31.08.2021. Mõlema seminari salvestused on leitavad projekti kodulehelt (FireFront Project, 2021). Projekti lõppraporti andmetel oli tööriista võimalik katsetada 1750 päästetöötajal ja 160 mittepäästetöötajal viiest riigist (Eesti, Taani, Belgia, Hispaania ja Suurbritannia) (FireFront, 2021). Artikli tulemuste peatükis (ptk 3) on kirjeldatud, milliste tulemusteni projekti käigus jõuti. Projekti kajastavate kirjandusallikate ülevaade on esitatud lisas 1.

1.1. FireFronti projekti teoreetilised lähtekohad

Olukorrateadlikkus (ingl *situation awareness*, SA) on meid ümbritsevate tegurite meeltega tajumine ajas ja ruumis, nende tegurite tähenduse mõistmine ja prognoos, mis juhtub edasi (Polikarpus, 2021; Endsley, 1995a). Olukorrateadlikkus on seotud inimese identiteedi, kogemuste, tähelepanu, mälu, emotsioonide ja palju muuga. Endsley väidab, et olukorrateadlikkus koosneb kolmest faasist: info kogumine, infost arusaamine ja prognoos (Endsley, 1995b). Endsley on olukorrateadlikkuse termini kasutuselevõtjana andnud ülevaate erinevatest võimalustest olukorrateadlikkuse mõõtmiseks, keskendudes olukorrateadlikkuse globaalse hindamise tehnikale (ingl *situation awareness global assessment technique*, SAGAT) (Endsley, 1995a). FireFronti projektis kasutati selle tehnika edasiarendust ehk kvantitatiivset olukorrateadlikkuse analüüsi (ingl *quantitative analysis of situation awareness*, QASA), mis tugineb signaali tuvastamise teooriale (Edgar *et al.*, 2018).

Signaali tuvastamise teooria lähtub indiviidi võimekusest konkreetses olukorras eristada õiget informatsioon (signaal) valest informatsioonist (infomürast). QASA on soorituspõhine olukorrateadlikkuse mõõdik (ingl *a performance-based measure of SA*), kus ülesandeks on tuvastada vajalik või tõene informatsioon ehk signaal ja eristada see müra. Seda, kui palju informatsiooni võetakse vastu fenotüübi skeemi, sõltub isiku kallutatusest. (Edgar *et al.*, 2018)

Signaali tuvastamise teoorial põhinev QASA tehnika FireFrontis mõõdab kolme dimensiooni olukorrateadlikkusest (Edgar *et al.*, 2018):

1. Tegelik olukorrateadlikkus (ingl *actual situation awareness*, ASA) on indiviidi teadmine olukorrast võrrelduna tõese tegeliku situatsiooniga. See on hinnang fenotüübi skeemile.
2. Informatsiooni tõesuskallutatatus (IBias) näitab kallutatuses (Bias) seda, kas inimesel on kalduvus pidada infot õigeks või vaks. Neil, kes on pigem valmis võtma infot tõesena, on avar kallutatatus ja neil, kes peavad infot pigem vaks, on kitsas kallutatatus.

3. Tajutud olukorrateadlikkus (ingl *perceived situation awareness*, PSA) on kujutelm või ettekujutus sellest, kui heaks iniviid ise oma olukorrateadlikkust peab.

FireFronti projekt erines varem toimunud FireMindi projektist (Arendtsen *et al.*, 2016) selle poolest, et olukorrateadlikkusele lisandusid olukorramõistmise (ingl *situation understanding*, SU) mõõdikud. Olukorramõistmine näitab isiku arusaamist sündmusel kogutud informatsiooni olulisusest (Durso & Alexander, 2010). Olukorramõistmine on seotud võimega seostada praegust situatsiooni eelnevate kogemustega ja teadmistega, mis on salvestatud pikaajalises mälus, mistõttu on see seotud olukorrateadlikkuse teise ja kolmanda faasiga ehk infost arusaamise ja prognoosiga (Durso & Alexander, 2010). FireFront kasutab QASA-tehnikat olukorramõistmise mõõtmiseks ja kuvatakse kolme mõõdet:

1. Tegelik olukorramõistmine (ingl *actual situation understanding*, ASU) näitab indiviidi teadmist sellest, millist informatsiooni peetakse selles situatsioonist oluliseks.
2. Olulisuse kallutatus (RBias) näitab kallutatuses (Bias) seda, kas inimesel on kalduvus olulist infot eirata või võtta vastu. Neil, kes peavad infot pigem asjakohaseks ja oluliseks, on avar kallutatus ja neil, kes peavad infot pigem mittevajalikuks ja ebaoluliseks, on kitsas kallutatus.
3. Tajutud olukorramõistmine (ingl *perceived situation understanding*, PSU) on kujutelm sellest, kui heaks indiviidi ise oma olukorramõistmist peab.

Tabelis 1 on esitatud kõik kuus FireFronti tööriista mõõdikut. Kõikides mõõdikutes on võimalik saada tulemus skaalal –100 kuni +100. Tulemustele kuvatakse tagasiside vahemikes (reastatud suuremast väiksema poole) positiivne kõrge tulemus 100–67, positiivne keskmiselt kõrge tulemus 66–34, positiivne suhteliselt madal tulemus 33–1 ning 0. Samad vahemikud on miinusega tulemuste puhul ehk siis –1 kuni –33 on kergelt negatiivne tulemus, –34 kuni –66 on mõõdukalt negatiivne tulemus ja –67 kuni –100 on negatiivne tulemus.

Negatiivset kallutatuse tulemust loetakse avaraks kallutatuseks ja positiivset kallutatuse tulemust loetakse kitsaks kallutatuseks. Kallutatuse teadaaamine aitab hinnata, mis tüüpi vigu võib juht otsustamisel teha. Kuna kallutatus näitab pigem erinevaid viise info kasutamisel, siis kumbki pole tingimata hea või halb. Kitsas kallutatus viib enamasti mõõdavaatamise tüüpi eksimusteni, st juhul võib jääda oluline informatsioon märkamata. Avara kallutatuse puhul tekivad pigem valehäired, st juht püüab kasutada liiga suurt hulka infot, mis võib teda viia info ülekülluseni.

Erinevused tegeliku ja tajutud olukorrateadlikkuse ja -mõistmise vahel on riskikohad, mis võivad viia otsusteni, mis ei põhine õigel informatsioonil, või liigse kõhkluseni otsustamisel. Kooskõla korral tegeliku ja tajutud näitajate vahel on vea tekkimise tõenäosus väiksem. Näiteks madalate kooskõlas olevate ASA ja PSA väärtuste korral mõistab juht, et ta vajab rohkem õiget informatsiooni otsustamiseks.

Tabel 1. FireFronti mõõdikud, nende ingliskeelsed lühendid ja selgitused (autorite koostatud tuginedes FireFronti tööriista tõlgetele)

NIMETUS	SELGITUS JA OHUKOHAD	MÕÕDETAKSE
Tegelik olukorra-teadlikkus (ASA)	<p>Näitab, kui hästi märkab lahendaja olukorraga seotud ressursse või inimesi. Kõrge positiivne tulemus näitab paremat olukorrateadlikkust.</p> <p>Ohukohad: Negatiivne tulemus võib viia valede otsusteni, kuna ei suudeta eristada õiget informatsiooni valest.</p>	<p>Väidetega, millele vastatakse tõene/väär. Näiteks: „Väljasõiduteates oli info kolmest sõiduautost.“ või „Õnnetuses osales mootorratas.“</p>
Informatsiooni tõesuse-kallutatatus (IBias)	<p>Näitab, kas lahendaja on valmis võtma infot tõesena (avar kallutatatus) või valena (kitsas kallutatatus). Positiivne tulemus näitab kitsast kallutatust. Negatiivne tulemus näitab avarat kallutatust.</p> <p>Ohukohad: Kitsas kallutatatus võib viia „möödavaatamise“ tüüpi eksimusteni, mis tähendab, et oluline info võib jääda märkamata. Avar kallutatatus võib viib „volehäireteni“, mis tähendab, et lahendaja püüab ära kasutada liiga palju infot, ja see viib info ülekülluseni ning aja ja muude ressursside jagamise sinna, kus neil pole tähtsust.</p>	<p>Arvutatakse tõene/väär väidetele antud õigetest ja valedest vastustest</p>
Tajutud olukorra-teadlikkus (PSA)	<p>Näitab, kui heaks lahendaja ise enda olukorrateadlikkust hindab. Positiivne tulemus näitab, et olukorrateadlikkust hinnatakse kõrgeks.</p> <p>Ohukohad: Madal PSA võib viia liigse kõhklemise tõttu otsustamise viibimiseni. Kõrge PSA aga võib näidata liigset enesekindlust. PSA ja ASA erinevus viitab riskikohtadele. Kõrge PSA koos madala ASA-ga võib tähendada, et võetakse vastu otsuseid, mis ei põhine õigel arusaamal olukorrast. Madal PSA ja kõrge ASA võib viia otsustusprotsessis asjatu kõhklemiseni.</p>	<p>Arvutatakse, tuginedes iga tõene/väär väite juures küsitud küsimusele „Kui kindel te oma vastuse õigsuses olete?“, millele saab vastata skaalal väiksemast suuremaks:</p> <p>Oletan 1234 Olen kindel</p>

NIMETUS	SELGITUS JA OHUKOHAD	MÕÕDETAKSE
Tegelik olukorramõistmine (ASU)	<p>Näitab, kui teadlik on lahendaja olukorra erinevate nüansside olulisusest. Positiivsed punktid viitavad paremale olukorramõistmisele.</p> <p>Ohukohad: Negatiivne tulemus võib viia valede ostusteni, kuna tekib ekslik arusaam asjakohasest infost, või ei suudeta eristada asjakohast informatsiooni üleliigsest.</p>	<p>Väidetega, millele vastatakse „oluline/ebaoluline“. Näiteks: „Saabudes on info, kas on tekkinud tulekahju:“ või „Saabudes on teadmine, kes on teiste autode meeskonnavanemad:“</p>
Olulisuskallutatud (Rbias)	<p>Näitab, kas lahendaja on valmis pidama infot asjakohaseks ja oluliseks (avar kallutus) või pidama seda mittevajalikuks ja ebaoluliseks (kitsas kallutus). Kallutus näitab eri viise info kasutamisel. Kitsast kallutatust näitab positiivne tulemus. Avarat kallutatust näitab negatiivne tulemus.</p> <p>Ohukohad: Kitsas kallutus võib viia „möödavaatamise“ tüüpi eksimusteni, mis tähendab, et olulist infot ei peeta oluliseks. Avara kallutusega ehk kalduvusega vaadata suuremat pilti peab lahendaja oluliseks liiga palju infot, mis viib info ülekülluseni, ohuks on jagada aega ja muid ressursse sinna, kus neil pole üldse tähtsust.</p>	<p>Arvutatakse oluline/ebaoluline väidetele antud õigetest ja valedest vastustest</p>
Tajutud olukorramõistmine (PSU)	<p>Näitab, kui heaks lahendaja ise oma olukorramõistmist hindab. Positiivne tulemus näitab, et olukorramõistmist hinnatakse kõrgeks.</p> <p>Ohukohad: Madal PSU näitab ebakindlust, millist infot otsustamisel arvestada. PSU ja ASU erinevus viitab riskikohale. Kõrge PSU ja madal ASU võib tähendada, et võetakse vastu otsuseid, mis ei peegelda tegelikku olukorda. Madal PSU ja kõrgem ASU võib kaasa tuua asjatuid kõhkli.</p>	<p>Arvutatakse tuginedes iga oluline/ebaoluline väite juures küsitud küsimusele „Kui kindel te oma vastuse õigsuses olete?“, millele saab vastata skaalal väiksemast suuremaks: Oletan 1234 Olen kindel (vt lisa 2 joonis 3)</p>

2. UURIMISMETOODIKA JA ANDMEANALÜÜS

Selle uuringu esimeses peatükis käsitleti FireFronti projekti ning tegeliku ja tajatud olukorradeadlikkuse ja olukorramõistmise ning kallutatuse mõõtmise teoreetilisi lähtekehti. Selleks et vastata uurimisküsimusele, millised olid FireFronti projektis loodud tööriistad ja visiõppe stsenaariumid, anti induktiivne hinnang (st analüüsis liiguti üksikjuhtudest üldistuse poole), mis tugines projekti lõppraportile, projektis kogutud andmetele ja partnerite kogemusele. Vastamisel teisele uurimisküsimusele (millised olid päästetee-
nistujate ja mittepäästetee-
nistujate eestikeelse veebipõhise stsenaariumi lahendamise tulemused), tugineti empiirilistele andmetele. Andmete kogumiseks jagati veebipõhise tööriista linki FireFronti projekti Eesti seminaril ja päästeameti päästemeeskonna juhtide meililistis. Andmeanalüüs tehti MS Excelis, kirjeldava statistika mooduli abil leiti keskmised ja standardhälbed. Statistiliselt oluliste erinevuste tuvastamiseks kasutati MS Exceli T-testi, eeldades sõltumatute valimite puhul ühesugust jaotust (ingl *t-Test: Two-Sample Assuming Equal Variances*). Joonised ja tabelid koostati samuti MS Excelis.

Kirjeldava statistika aluseks olevad andmed laadis administraatori õigusi omav isik alla 11.10.2021 Labvancedi veebikeskkonna andmebaasist. MS Exceli failis kontrolliti andmed üle ja eemaldati puudulikud andmerekad, näiteks puudusid vastused kõigile stsenaariumi väidetele. Iga osaleja sai endale osalejanumbri automaatselt Labvancedi keskkonnas ja anonüümsuse tagamiseks olid andmefaili esimeses tulbas üksnes osalejate numbrid.

3. TULEMUSED

3.1. FireFronti arvuti- ja veebipõhine tööriist ja stsenaariumid

Peatükis antakse vastus küsimusele, millised olid FireFronti projektis loodud tööriistad ja visiõppe stsenaariumid. FireFronti projektis on visualiseeritud päästesündmuse stsenaarium loodud virtuaalse simulatsioonina, mida kuvatakse lahendajale etappide kaupa videois. Pärast simulatsiooni vaatamist peab lahendaja vastama erinevatele väidetele (vt tabel 1), mille tulemusel saab hinnata lahendaja olukorradeadlikkust ja -mõistmist ning kallutatust.

Projektis loodi üks rahvusvaheline stsenaarium, mille puhul leppisid kõik partnerriikide esindajad enne väidetes kokku. Rahvusvahelises stsenaariumis asetati tööriista kasutaja päästemeeskonna juhi rolli, kes reageerib põhiautoga liiklusõnnetusele sõiduautode vahel. Stsenaariumis on kolm videot, mis on eri pikkusega: 1 minut ja 47 sekundit, 2 minutit ja 36 sekundit ning 6 minutit ja 20 sekundit. Videotel on taustaks heli, ükski video ei sisalda dialoogi, mida oleks olnud vaja tõlkida. Kõikide videote loomisel kasutati visiõppe jaoks mõeldud tarkava XVR On-Scene.

Sama tarkvara kasutades loodi Sisekaitseakadeemias veel kaks stsenaariumi eesti keeles. Esimene oli tulekahju autoremonditöökojas, kus on 8 videot, millest lühim on 27 sekundit ning pikim 1 minut ja 20 sekundit. Teine stsenaarium oli ohtliku aine leke laohoones tööõnnetuse tõttu, selles on 12 videot, millest lühim on 24 sekundit ning pikim 1 minut ja 33 sekundit. Mõlemad stsenaariumid on mõeldud lahendajatele, kes on päästetöö juhi rollis.

FireFronti projektis kasutati nii arvuti- kui ka veebipõhist tööriista (vt kuvatõmmised lisa 2). Arvutipõhise tööriista kasutamiseks ei ole vaja litsentsi. Veebipõhise stsenaariumi lahendamiseks ei ole litsentsi vaja, aga uute stsenaariumite loomiseks peab olema Labvancedi litsentsi. Rahvusvaheliselt koostatud stsenaarium tehti kõigi partnerriikide keeltes kasutajatele tasuta kättesaadavaks. Lisaks loodi Eestis kaks stsenaariumi arvutipõhise tööriista abil. Kuvatõmmis arvutipõhise tööriista kasutajaliidesest on leitav lisa 2 jooniselt 4.

Mõlema tööriista kasutamiseks on vaja heli ja video mängimise võimekusega arvutit. Arvutipõhine tööriist tuleb installeerida kõvakettale. Veebipõhise tööriista rakendamisel puudub installimisvajadus, linki on lihtne jagada ning selle tööd testiti Google Chrome'i veebiraakenduses. Arvutipõhist tööriista saab kasutada internetiühendusega ja lahendajal ei teki andmesidekulu. Veebipõhine tööriist vajab internetiühendust, et stsenaarium eellaadida arvutisse, ja sellega tekib kasutajal andmesidekulu.

Tööriista eestikeelne kasutusjuhend (vt ptk 1 loendist punkt 2 FireFronti tööriista kasutusjuhend) eraldiseisva dokumendina puudub. Arvutipõhine ja veebipõhine tööriist on koostatud nii, et kasutajale antakse samm-sammult juhised, mida teha stsenaariumi lahendamiseks. Lisaks loodi eestikeelne õppevideo, mis laeti üles Harno Moodle'i keskkonda. Videos selgitatakse, kuidas arvutipõhist programmi avada ja täita isikuandmete leht.

FireFronti rakendamise meetodikat (vt ptk 1 loendist punkt 3 Meetodika FireFronti rakendamiseks eri treeningplatvormidel) testiti projekti käigus rahvusvahelise stsenaariumiga kolmel erineval treeningplatvormil. Projekti lõppraporti andmetel olid need (FireFront, 2021):

- 1) Moodle, mis osutus andmeanalüüsi jaoks kõige ajakulukamaks, kuna andmed koguti Moodle'is pärast iga videot testi vormis väidetele vastates. Andmeanalüüs tehti MS Excelis käsitsi iga vastaja kohta. Küsimus, kui kindel vastaja endas on, jäi küsimata iga väite kohta, mistõttu ei saanud tajutud olukorrateadlikkust ega -mõistmist hinnata. Suurim eelis oli Moodle'i platvormi puhul asjaolu, et kasutajatel oli varasem juurdepääs ja kasutuskogemus.
- 2) Veebipõhine tööriist Labvancedi keskkonnas. Labvanced on loodud litsentseeritud kasutajatega tarkvaraeksperimentide läbiviimiseks. Tarkvaral on koolituspakett,

mida sai kasutada üle veebi stsenaariumi esitamiseks. Treeningplatvorm on kasutaja jaoks tasuta juurdepääsetav¹ ja talle kuvatakse personaalne tagasiside lähtuvalt tema punktitemusest (vt ptk 1 punktitemuste vahemikke).

- 3) FireFronti arvutipõhine tööriist, mida saab installeerida soovitud hulga arvutitele. Tööriist kogub andmeid, annab kasutajale stsenaariumi lõpus tagasiside ja salvestab tulemused tunnistuse formaadis. Kuigi installaatoril on paigaldada programm arvuti kõvakettale, on võimalus vaikesätteid muuta ja tarkvara võib salvestada algandmed ja tunnistuse ka võrgukettale (vt lisa 2 joonis 4 vasak pool). Koolitajal on võimalus ise stsenaariume juurde luua, selleks kasutatakse administraatori vaadet programmis (vt lisa 2 joonis 4 parem pool).

Neljandat võimalikku meetodikat FireFronti kasutamiseks pandeemiaolukorras testiti Eestis. Selleks tehti kõne MS Teamsi keskkonnas. Esimese sammuna alustati kõne kasutajaga ja seejärel võttis kasutaja kontrolli üle arvuti, kuhu oli FireFronti arvutipõhine tarkvara installaatorid, ja vastas stsenaariumile. See tehniline lahendus võimaldas andmeid koguda veebipõhiselt, kasutaja ei pidanud oma arvutisse tarkvara installaatorima. Puuduseks oli, et kasutajad peavad olema sama organisatsiooni kontoga ja ebastabiilne internetiühendus võib põhjustada viivitusi väidetele vastamisel. (FireFront, 2021)

3.2. FireFronti mõõdikute tulemused

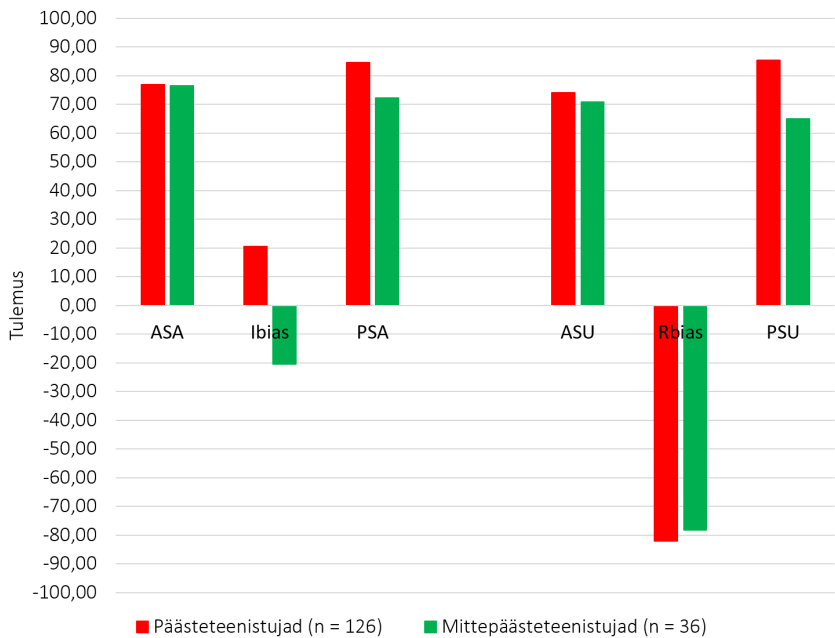
Peatükis vastatakse uurimisküsimusele, millised olid päästeteenistujate ja mittepäästeteenistujate eestikeelse veebipõhise stsenaariumi lahendamise tulemused. Eestikeelset liiklusõnnetuse stsenaariumi lahendati Labvancedi keskkonnas 11.10.2021 seisuga lõpuni 162 korral. Lahendustes märgiti 126 korral, et tegemist on päästeteenistujaga, ja 36 korral, et tegemist on mittepäästeteenistujaga. See tähendab, et veebipõhises tööriistas vastanute seas olid päästeteenistujaid üle kahe kolmandiku (77,8%).

Eestikeelse stsenaariumi lahendamise tulemused (vt joonis 1) näitavad, et keskmiselt on päästeteenistujate tegelik olukorradeadlikkus ASA ($M=77,01$; $SD=14,17$) sarnane mittepäästeteenistujate omale ($M=76,61$; $SD=13,93$) (vt joonis nr 1). T-test ei näidanud päästeteenistujate ja mittepäästeteenistujate tegeliku olukorradeadlikkuse puhul statistiliselt olulist erinevust ($t = 0,15$ ja $p = 0,88$). Kuna stsenaariumis oli tegemist üksnes visuaalse info esitlusega (videotel oli üksnes sõnadeta taustmüra ja väljasõiduteate tekst), on sarnased tulemused olukorradeadlikkuses ootuspärased. Väidetele vastamine eeldas eelkõige tähelepanelikkust. Visualiseerimisel kasutati teiste riikide päästetehnika animatsioone, mis võisid olla võõrad nii päästeteenistujatele kui ka mittepäästeteenistujatele.

¹ Eestikeelne veebipõhine FireFronti stsenaarium on leitav aadressilt <https://www.labvanced.com/player.html?id=27184>

Seetõttu ei tekkinud vastamisel olulist erinevust ka väidetest, mille puhul võiks muidu eeldada, et väljaõpe aitaks kaasa paremale tegelikule olukorrateadlikkusele.

Päästeteenistujate tegelik olukorramõistmine (vt joonis 1) ASU ($M = 74,05$; $SD = 12,34$) on keskmiselt natuke kõrgem kui mittepäästeteenistujate oma ($M = 70,98$; $SD = 13,98$). T-test ei näidanud päästeteenistujate ja mittepäästeteenistujate tegeliku olukorramõistmise puhul statistiliselt olulist erinevust ($t = 1,27$ ja $p = 0,21$). Olukorramõistmine on seotud olukorrateadlikkuse teise ja kolmanda faasiga. Võis eeldada, et väljaõpe aitab olulist infot ebaolulisest eristada. Selle stsenaariumi puhul näeme, et päästeteenistujate keskmine tulemus on kõrgem mittepäästeteenistujatega võrreldes, kuid see erinevus ei olnud statistiliselt oluline.

Joonis 1. Eestikeelse stsenaariumi lahendamise tulemused päästeteenistujate ja mittepäästeteenistujate kaupa

Tegelikult olukorradeadlikkuse ja olukorramõistmise puhul jäi standardhälve 12,34 ja 14,17 vahele, mis on 200-punktilist skaalat arvestades suhteliselt väike (vähem kui 7,1%).

Eesti keeles stsenaariumi lahendanud isikud peavad kogu infot oluliseks (tugev negatiivne olulisuskallutatatus RBias). Päästeteenistujate RBias keskmiselt oli $-82,07$ (SD = 30,89) ja mittepäästeteenistujatel $M = -78,28$ (SD = 34,74). Info olulisuskallutatust arvestades on standardhälbed kaks korda suuremad võrreldes ASA ja ASU standardhälvetega. Kontrollisime, kas päästeteenistujate ja mittepäästeteenistujate tulemused RBias osas erinevad ka statistiliselt oluliselt ja selgus, et erinevus puudub ($t = -0,62$; $p = 0,53$). Kuna keskmiselt on eestikeelset stsenaariumi lahendanud isikutel negatiivne tulemus (vt ptk 1), mida saab pidada avaraks kallutatuseks ehk kalduvuseks üldistada (ingl *zoom out*), on stsenaariumi lahendajatel suurem tõenäosus teha valehäire tüüpi vigu otsustamisel.

Informatsiooni tõesuskallutatatus IBias oli päästeteenistujatel positiivne ($M = 20,62$; SD = 70,86), mittepäästeteenistujatel negatiivne ($M = -20,37$; SD = 70,61) ehk nemad ei aktsepteeri infot tõesena. Päästeteenistujate IBias on madal kitsas (ingl *zoom in*) kallutatuse ehk keskmiselt on risk teha möödavaatamise tüüpi vigu. Mittepäästeteenistujate IBias oli keskmiselt $-20,37$, mis on madal avar tõesuskallutatuse ja risk teha valehäire tüüpi vigu. Standardhälbed tõesuskallutatuse puhul on omakorda kaks korda suuremad võrreldes olulisuskallutatusega, mis näitab, et valimi sees olid indiviidide tulemustes suuremad erinevused, kui seda olid tegeliku olukorradeadlikkuse ja mõistmise ning olulisuskallutatuse puhul. Kui võrdlesime päästeteenistujate ja mittepäästeteenistujate keskmisi, leidsime, et tulemused on statistiliselt oluliselt erinevad ($t = 3,03$; $p = 0,003$). Saab öelda, et tõesuskallutatuse puhul on päästeteenistujate tulemused keskmiselt erinevad võrreldes mittepäästeteenistujate tulemustega.

See, et päästeteenistujad on tajutud olukorradeadlikkuse (PSA $M = 84,68$; SD = 19,61) ja tajutud olukorramõistmise (PSU $M = 85,45$; SD = 18,79) puhul enesekindlamad võrreldes mittepäästeteenistujatega (PSA $M = 72,28$; SD = 23,07 ja PSU $M = 64,97$; SD = 23,64), on ootuspärane, kuna valdkonnas saadud väljaõpe peaks muutma spetsialisti eriala probleemi lahendamise enesekindlamaks võrreldes mittespetsialistiga. Standardhälbed mõlema valimi puhul on üsna sarnased. Kui võrdlesime päästeteenistujate ja mittepäästeteenistujate tajutud olukorradeadlikkuse keskmisi T-testi kasutades, leidsime statistiliselt olulise erinevuse ($t = 3,18$ ja $p = 0,002$). Samuti leidsime tajutud olukorramõistmise puhul statistiliselt olulise veel suurema erinevuse ($t = 5,38$ ja $p = 0,00$). Seega saame väita, et harjutamine ja töökogemus tõstavad juhtide enesekindlust ning seeläbi tajutud olukorradeadlikkust ja -mõistmist. Tajutud olukorradeadlikkus ja -mõistmine on päästeteenistujatel keskmiselt kõrgem kui tegelik olukorradeadlikkus ja -mõistmine, mistõttu võib liigne enesekindlus viia sündmusel vigadeni, kuna juhid ei teadvusta endale, et nad ei tõlgenda tegelikult olukorda õigesti.

4. JÄRELDUSED JA ETTEPANEKUD

Artikli eesmärk oli selgitada välja FireFronti tegeliku ja tajutud olukorratedadlikkuse ja -mõistmise ning kallutatuse mõõtmistulemused. FireFronti projekti tulemused näitavad, et nii arvutipõhine kui ka veebipõhine tööriist on kohe rakendatavad päästetöö juhtimise visiõppes. Veebipõhise stsenaariumi sisu on päästetöö juhile sobilik ja arvutipõhise tööriista jaoks on loodud kolm päästeteemalist stsenaariumi.

Arvutipõhise ja veebipõhise tööriista rakendamisel annab tagasisidet stsenaariumi läbimisel arvuti, seega pole tööriista kasutajate arv litsentsi ega õpiajaga piiratud, samuti puuduvad piirangud uute stsenaariumite loomiseks teiste ametkondade jaoks. Arvutipõhise tööriista puuduseks on see, et andmete kogumine on keerukam ja programm on vaja installeerida. Veebipõhise tööriista puhul on andmete kogumine ja analüüs lihtsam, aga uute stsenaariumite loomine eeldab Labvancedi litsentsi. Arvutipõhine FireFronti tööriist on vabavara ning seda saavad kasutada kõik asutused Eestist ja mujalt, kes soovivad oma juhtide olukorratedadlikust, -mõistmist ja kallutatust ajakriitilistes olukordades hinnata.

FireFronti projekti tulemused eestikeelse veebipõhise stsenaariumi puhul näitavad, et päästeteenistujate ja mittepäästeteenistujate vastused erinesid statistiliselt oluliselt kolmes mõõdikus: tajutud olukorratedadlikkus (PSA) ja tajutud olukorramõistmine (PSU) ning tõesuskallutatuse (IBias). Tõesuskallutatuse puhul on päästeteenistujate tulemused keskmiselt statistiliselt oluliselt erinevad võrreldes mittepäästeteenistujate tulemustega ja seda asjaolu saab selgitada väljaõppe mõjuga kallutatusele. Mõõtmistulemused aitavad päästetöö juhil teha eneseanalüüsi (Thoelen *et al.*, 2020). Kallutatuse ja enesekindluse väljaselgitamine aitab inimestel ennast otsustajana analüüsida. Neid erinevusi on võimalik edasi uurida teiste stsenaariumitega, lähtudes sellest, et standardhälbed tõesuskallutatuses olid suurimad, mis viitab individuaalsetele erinevustele.

Päästeteenistujate ja mittepäästeteenistujate tajutud olukorratedadlikkuse ja tajutud olukorramõistmise tulemuste statistiliselt oluline erinevus on selgitatav väljaõppega. Teooriast on teada, et juhi liigne enesekindlus, mis ei ole kooskõlas tegeliku olukorratedadlikkuse või -mõistmisega, võib viia juhtimisvigadeni (Graham *et al.*, 2012). Edasistes uuringutes tuleks mõõta päästetöö juhtide tajutud olukorratedadlikkust ja tajutud olukorramõistmist mitmel korral õppeaja jooksul. Individuaalne tagasiside aitaks juhtidel leida igale olukorrale sobilikku enesekindluse ja vältida liigest enesekindlusest tekkida võivad juhtimisvigu. Tööriista kasutamine aitaks tõenäoliselt vähendada madalast enesekindlusest tekkivaid viivitusi otsustamisel.

Kuna olulisuskallutatuse (RBias) puhul ei olnud päästeteenistujate ja mittepäästeteenistujate vahel statistiliselt olulist erinevust, on vaja luua uusi stsenaariume ja testida neid suuremate valimitega. Lisauuringud on vajalikud, sest teoreetiliste allikate põhjal aitab väljaõpe juhtidel õppida eristama olulist infot ebaolulisest iga sündmuse liigi puhul. Kui võrrelda spetsialisti tulemusi ilma väljaõppeta isikute tulemustega, saab teha järeldusi selle kohta, kui tulemuslik on Sisekaitseakadeemias dunaamilistes olukordades otsusta-

mise väljaõpe. Projekt tutvustas esimest korda olukorramõistmise mõistet Eesti päästeteenistujatele. Väljaõppes pole varem tähelepanu pööratud, millist infot on erinevate sündmuste ajal oluline koguda, et end liigse infoga mitte üle koormata. Vahest asjaolu, et väljaõppes on seniajani tähtsustatud igasugust info kogumist, on põhjuseks, miks ei erinenud päästeteenistujate ja mittepäästeteenistujate olukorramõistmise tulemused. Väljaõppe puudumise tõttu saame eeldada, et päästeteenistujate tulemused ei saanudki mittepäästeteenistujatest erineda. Edaspidi tuleks jätkata uuringutega, kas ja kuidas päästeteenistujate olulisuskallutatuse erineb mittepäästeteenistujate kallutatusest, et hinnata juhtimisväljaõppe tulemuslikkust.

Varasem uuring leidis, et olukorrateadlikkuse teine ja kolmas faas on Eesti päästetöö juhtidel madalam võrreldes esimese faasiga (Polikarpus *et al.*, 2020). Olukorramõistmine mõõdab eelkõige teist ja kolmandat faasi. Tulevikus saab kogutud, analüüsitud ja üldistatud stsenaariumite tulemusi kasutada tõendus põhise juhtimisväljaõppe planeerimiseks Sisekaitseakadeemias.

KOKKUVÕTE

Visiõppepõhine FireFronti tööriist võimaldab mõõta tegelikku ja tajutud olukorrateadlikkust ja -mõistmist ning kallutatust ja luua uusi stsenaariume. Tegelikku ja tajutud olukorrateadlikkuse ja olukorramõistmise korduv mõõtmine päästjate ja päästemeeskonna juhtide väljaõppes võimaldab hinnata väljaõppe mõju indiviidi olukorrateadlikkusele ja -mõistmisele. Kallutatuse mõõtmine lubab teha kindlaks, millist tüüpi vigu võib juht ajakriitilises olukorras teha, ning see teadmine omakorda võimaldab väljaõpet tõhustada.

Uuringust selgus, et päästeteenistujate tõesuskallutatuse erines keskmiselt mittepäästeteenistujate tõesuskallutatusest, samas kui olulisuskallutatuse statistiliselt oluliselt ei erinenud. Autorid teevad ettepaneku kasutada FireFronti tööriista taseme- ja täiendusõppes, et tõhustada päästetöö juhtide olukorrateadlikkuse teist ja kolmandat faasi. Tuleks kaaluda võimalust planeerida siseturvalisuse valdkonna erialade juhtimise väljaõppesse enesekindluse ja kallutatuse mõõtmine õppe alguses ja lõpus, et hinnata väljaõppe mõju indiviidile. Lisaks on vaja uurida erialaspetsialistide ja mittespetsialistide individuaalseid sooritusi erinevates juhtumites ja valdkondades, et hinnata omandatud siseturvalisuse hariduse mõju otsustamisele ajakriitilistes olukordades. FireFronti tööriist annab seeläbi võimaluse hinnata Sisekaitseakadeemia õppekavade juhtimisõppe tulemuslikkust.

TÄNUSÕNAD

Autorid avaldavad suurt tunnustust FireFronti projekti juhile professor Edgar Grahame Gloucestershire'i Ülikoolist Suurbritanniast, kes vaatamata keerukustele suutis leida lahendused projektimeeskonna koos hoidmiseks ja tulemuste saavutamiseks. Tunnustame projekti partnereid Frank Thoeleni ja Jacky Vastmansi Belgiast, Nina Blom Anderseni, Mikkel Bøhmi, Liban Holmi ja Max Anderseni Taanist, Rosanne Fikket, Thijs Greetsemad, Hans Hazebroeki, Clemon Tonnaeri ja Ricardo Weeweri Hollandist, Anna Figueras Masipit ja Robert Fuste Castellat Katalooniast (Hispaaniast), Edgar Grahmit, Dianne Catherwoodi, Steven Bakerit, David Brookesi, Cahterine Naughtie't ja Geoff Sallist Suurbritanniast ning Tambet Kütti ja Marju Taukarit Eestist projekti panustamast. Täname südamest kõiki, kes leidsid aja ja lahendasid stsenaariumid lõpuni ning andsid tagasisidet olukorradeadlikkuse, olukorramõistmise ja kallutatuse mõõtmise tööriista arendamiseks.

STELLA POLIKARPUS

Sisekaitseakadeemia, päästekolledž, kriisireguleerimise ja tuleohutuse õppetooli vanemlektor

E-post: stella.polikarpus@sisekaitse.ee

Stella Polikarpus on lõpetanud Sisekaitseakadeemia päästekolledžis päästeteenistuse eriala ja saanud magistrikraadi Tallinna Ülikoolis kutseõpetaja erialal. Aastast 2016 õpib Stella Polikarpus Tallinna Ülikooli haridusteaduste instituudis doktorantuuris, kus ta uurib olukorradeadlikkuse hindamist visiõppes. Sisekaitseakadeemias õpetab ta põlemiskeemiat, keemiapäästet ja koolitab instruktoreid. Stella Polikarpus on FireFronti projekti Eesti-poolne juht.

KADY DANILAS

Sisekaitseakadeemia, päästekolledž, päästetööde õppetooli juhataja-lektor

E-post: kady.danilas@sisekaitse.ee

Kady Danilas on Tallinna Tehnikaülikoolis omandanud loodusteaduste magistri kraadi. Ta töötab Sisekaitseakadeemias päästja ja päästemeeskonna juhi õppekavade juhina. Lisaks administratiivsetele ülesannetele, muu hulgas pääste valdkonna kutsete hindamiskomisjonides, on tema juhitavaks õppevaldkonnaks keemiapääste.

KASUTATUD ALLIKAD

- Arendtsen, B., Baker, S., Bertels, M., Brookes, D., Catherwood, D., Christiansen, K., Cuyper, W., Edgar, G. K., Krawczynska, S., Maes, V., Sallis, G., Stegienko, K., Thoelen, F., Van Craybex, G., Vastmans, J., Vorenkamp, F., Weewer, R. & Wenarski, G., 2016. Fire-Mind: Trialling a new Tool for Training. *International Fire Professional*, (18), pp. 14–17.
- Durso, F. T. & Alexander, A., 2010. Managing Workload, Performance, and Situation Awareness in Aviation Systems. *Human Factors in Aviation*, pp. 217–247.
- Edgar, G., Catherwood, D., Sallis, G., Brookes, D. & Medley, A., 2012. I always know what's going on. Assessing the Relationship between Perceived and Actual Situation Awareness across Different Scenarios. *World Academy of Science, Engineering and Technology*, 6 (11), pp. 1433–1434.
- Edgar, G. K., Catherwood, D., Baker, B., Sallis, G., Bertels, M., Edgar, H. E., Nikolla, D., Buckle, S., Goodwin, C. & Whelan, A., 2018. Quantitative Analysis of Situation Awareness (QASA): modelling and measuring situation awareness using signal detection theory. *Ergonomics*, 61 (6), pp. 762–777.
- Endsley, M. R., 1995a. Measurement of Situation Awareness in Dynamic Systems. *Human Factors The Journal of the Human Factors and Ergonomics Society*, 37 (1), pp. 65–84.
- Endsley, M. R., 1995b. Toward a Theory of Situation Awareness in Dynamic Systems. *Human Factors The Journal of the Human Factors and Ergonomics Society*, 37 (1), pp. 32–64.
- Firefont, 2018. *Väliskoostöö leping: FireFront, 2018. Sisekaitseakadeemia 21.09.2018 nr 7-3.1/986-1.*
- FireFront, 2021. *FireFront final report. Sisekaitseakadeemia 22.12.2021 nr 2.2-7/2930-1.*
- FireFront Project, 2021. FireFront Project – improving the training of firefighters. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://firefront.eu/> [Kasutatud: 21.12.2021].
- Polikarpus, S., 2021. Eesti päästetöö juhid näitavad tehistõelisuses kõrget taset, *ERR Novaator*, pp. 1–5. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://novaator.err.ee/1608080512/eesti-paastetoo-juhid-naitavad-tehisoelisuses-korget-taset> [Kasutatud: 04.12.2021].
- Polikarpus, S. & Danilas, K., 2021. Eesti päästemeeskonna juhtide visiõppepõhise hindamise rakendamine ja tulemused. *Turvalisuskompass*, 1, lk 31–54.
- Polikarpus, S., Ley, T. & Poom-Valickis, K., 2020. Developing the Situational Awareness of Incident Commanders: Evaluating a Training Programme using a Virtual Simulation. *Proceedings Estonian Academy of Security Sciences*, 19, pp. 195–226.
- Tammik, A., 2019. *Õpimotivatsiooni ja kaasaaharutuse tegurite kaardistus päästetöö juhtide arendamisel ja hindamisel. Magistritöö. Tallinn: Sisekaitseakadeemia.*

Thoelen, F., Vastmans, J., Blom, A. N., Bøhm, M., Holm, L.O.C.N., Arendtsen, B., Polikarpus, S., Taukar, M., Kütt, T., Fikke, R. C., Geertsema, T., Hazebroek, J. C., Tonnaer, C., Weewer, R., Figueras Masip, A., Fuste Castella, R., Catherwood, D., Baker, S., Brookes, D., Edgar, G. K., Naughtie, C., Sallis, G., Silcock, G. & Walker, S., 2020. FireFront: A new tool to support training in Fireground Situation Awareness, Situation Understanding and Bias. *International Fire Professional*, (34), pp. 34–39.

LISA 1. FIREFRONTI PROJEKTI INFOALLIKAD

Tabel 2. FireFronti projekti infoallikad

Allikas	Leitav
Polikarpus, S., 2019. Valikud ja otsused meie elus. <i>Verbis Aut Re</i> , nr 3(8), lk 28–20.	https://digiriul.sisekaitse.ee/handle/123456789/2287
Karuse, E., 2020. Libategelikkus aitab luua turvalisemat tegelikkust. <i>TeeLeht</i> , nr 101, lk 27–29.	https://www.mnt.ee/et/ametist/teeleht?numbrid=1
Thoelen, F., Vastmans, J., Blom Andersen, N., Bøhm, M., Holm, L. O. C. N., Arendtsen, B., Polikarpus, S., Taukar, M., Kütt, T., Fikke, R. C., Geertsema, T., Hazebroek, J. C., Tonnaer, C., Weewer, R., Figueras Masip, A., Fuste Castella, R., Catherwood, D., Baker, S., Brookes, D., Edgar, G. K., Naughtie, C., Sallis, G., Silcock, G. & Walker, S. FireFront: A new tool to support training in Fireground Situation Awareness, Situation Understanding and Bias. <i>International Fire Professional</i> , (34), pp. 34–39.	https://firefront.eu/new-firefront-article
Tau, J., 2021. Olukorratedadlikkus ja -mõistmine: Mis on FireFront? <i>Verbis Aut Re</i> , nr 3(14), lk 18–20.	https://digiriul.sisekaitse.ee/handle/123456789/2836
FireFronti projekti koduleht.	https://firefront.eu/
Eestikeelne veebipõhine FireFronti stsenaarium.	https://www.labvanced.com/player.html?id=27184

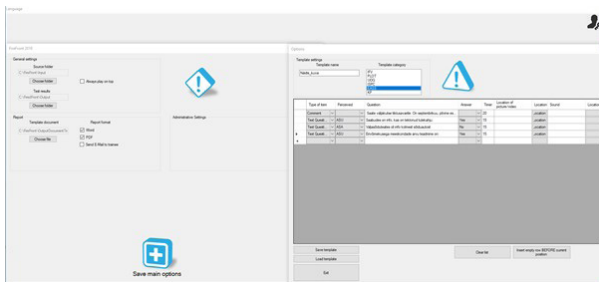
LISA 2. KUVATÖMMISED VEEBIPÕHISEST JA ARVUTIPÕHISEST FIREFRONTI TÖÖRIISTAST

Joonis 2. Kuvatõmmis veebipõhisest tööriistast (XVR-põhine video)

A screenshot of a web-based survey form. The text is in Estonian. It asks for the user's name and their level of certainty about a statement. The statement is: "Ühelt sõiduautolt eemaldati katus." (The roof was removed from one of the cars). The options are "Oige" (Correct) and "Vale" (Wrong). Below this, it asks "Kui kindel te oma vastuse õigsuses olete?" (How certain are you about the correctness of your answer?). There are five radio buttons labeled 1, 2, 3, 4, and 5, with "Olen kindel" (I am certain) next to the 5th button. A timer shows "Aega = 11 seconds." and a green "Järgmine" (Next) button is at the bottom.

Joonis 3. Kuvatõmmis veebipõhisest tööriistast (väited)

Joonis 4. Kuvatõmmis arvutipõhisest tööriistast

AFGANISTANI KRIIS: VÕÕRAS MURE VÕI VÕIMALUS ÕPPIDA LAIAPINDSET RIIGIKAITSET?

IVO PEETS

Võtmesõnad: Afganistan, riigikaitse lai käsitus, laiapindne riigikaitse, riigikaitse arengukava, DOTMPLFI

Ülevaade. Artikkel on koostatud Sisekaitseakadeemias 11.02.2021 toimunud veebikonverentsi „Afganistani kriis: võõras mure või terendav sisejulgeolekuoht Eestile?” ettekannete ja arutelude põhjal, mida on sügavamalt avatud riigikaitse laia käsitluse raamistikus. Artiklis antakse ülevaade peamistest sündmustest, mis viisid Afganistani sõja ja sellele järgnenud pika konflikti puhkemiseni aastatel 2001–2021. Kirjeldatakse konverentsil esinejate esiletõstetud probleeme ja analüüsitakse nende mõju laiapindse riigikaitse valdkondade kaupa. Veebikonverentsil esinesid ettekannetega Jaak Aaviksoo, Kyllike Sillaste-Elling, Diana Marnot, Tarmo Miilits, Georg-Tomek Triškin ja Jaanus Piirsalu.

SISSEJUHATUS

Kuigi Afganistan (alates 2021. aasta augustist ametlik riiginimetus taas Afganistani Islami-emiraat) on pindalalt alles neljakümnes riik maailmas, on ta seejuures siiski pisut suurem Euroopa suurimatest, Prantsusmaast või Ukrainast. Hinnangud rahvaarvu kohta varieeruvad märkimisväärselt, kuna Afganistanis pole kunagi olnud kõikehõlmavat üleriigilist rahvaloendust. Olemasolevatel andmetel on Afganistani elanikkond nüüdseks vähemalt 38 miljonit. ÜRO andmetel on Afganistani elanikkonna kasvumäär praegu 2,3% aastas, mis teeb Afganistanist ühe kiiremini kasvava elanikkonnaga riigi maailmas. Rohkem kui 40% riigi elanikkonnast on praegu alla viieteistkümne aastased (Ühinenud Rahvaste Organisatsioon, 2019).

Etniliselt pole Afganistan kunagi olnud ühtne ning riigi etnolingvistiliste rühmade mitmekesisus on pikka aega olnud tülide ja poliitilise manipuleerimise allikaks. Riigi suurim etniline rühm, afgaani ehk puštu keelt kõnelevad puštunid on olnud domineeriv poliitiline jõud tänapäeva Afganistanis, kuid isegi kõige optimistlikumate hinnangute kohaselt moodustavad nad vaid umbes kolmandiku Afganistani elanikkonnast (Lee, 2018, p. 13). Puštunid koosnevad kümnetest ajalooliselt peamiselt Iraani kiltmaa idaosas, tänapäevaste Afganistani ja Pakistani aladel elanud hõimudest (Lee, 2018, p. 13). Esimene naaberriikidest sõltumatu Afganistani riik (Durrani ehk Afganistani impeerium) tekkis 1747. aastal. Selle kõrgajal kuulusid riigi koosseisu enamik tänapäeva Afganistanist ja Pakistanist, osa Iraanist, lisaks Afganistaniga piirnevaid alasid Türkmenistanist, Usbekistanist ja Tadžikistanist ning Loode-India. 19. sajandi algupoolel killunes riik hõimutülide ja välis-sekkumise tõttu ning muutus terveks sajandiks Inglismaa ja Venemaa vahel India pärast peetud suure mängu (ingl *Great Game*) puhveralaks. Inglismaa korduvad katsed Afganistani sõjaliselt alistada ei kulgenud kõige edukamalt, kuid aastatel 1878–1880 toimunud sõjaga saavutasid nad oma eesmärgi ja hakkasid kontrollima maa välispoliitikat. (Barfield, 2010, pp. 97–99, 111–163) Afganistan iseseisvus täielikult 1919. aastal pärast järjekordset Briti–Afganistani sõda, millele järgnevad aastakümned olid Afganistani praeguse olukorraga võrreldes stabiilsed: riigis tehti välisriikide abiga uuendusi, arendati infrastruktuuri ning astuti samm-sammult demokraatia poole. Pikk rahuperiood lõppes aastal 1973, kui riiki valitsenud monarhia kukutati ja Afganistanist sai vabariik. Viis aastat hiljem korraldas Afganistani kommunistlik partei Kabulis verise riigipöörde, mille tulemusena puhkes kodusõda ja võitlus kommunistliku valitsuse kutsutud Nõukogude punavägedega. (Tanner, 2002, pp. 221–241)

Endise kaitseministri Jaak Aaviksoo sõnul on Afganistanil rahvusvahelise terrorismi ajaloos maa vaesust ja kõrvalisust arvestades ebaproportsionaalselt suur roll. Ometi ei ole selles eeltoodut arvestades midagi imelikku, sest suur mäng jätkus külma sõja aegses vastasseisus. Kummaline on see, et afgaanide kätte antud relvadega Nõukogude impeeriumi ambitsioone nurjates jäi suurriikidel märkamata, et mänguplatsile on vargsi ilmunud uus

mängija – islamiäärmuslik liikumine Taliban. Selle võimuletulek ja järgnenud traagilised sündmused olid ennetatavad, kuid paraku eskaleerusid sündmused 2001. aasta 11. septembri Afganistanis baseeruva terroriorganisatsioon Al-Qaeda (AQ) rünnakuga Ameerika Ühendriikide linnade ja elanikkonna vastu, tuues vinduvasse konflikti kaasa järjekordse suurriigi ja sellega liidulepingutega seotud riikide rahvusvahelise koalitsiooni sissetungi.

Ameerika Ühendriikide välja kuulutatud terrorivastase sõja rahvusvahelise koalitsiooni eesmärgiks pärast 2001. aasta edukat sõjalist kampaaniat ja Talibani võimult kukutamist oli Afganistani riiklike julgeolekujõudude ülesehitamine terrorismivastase võitluse põhiraskuse ülevõtmiseks ning Ameerika ja liitlaste vägede korrastatud väljaviimise hõlbusdamiseks (Walther-Puri, 2021). Paraku oli USA juhitud rahvusvahelise koalitsiooni maa haldamiseks kavandatud sõjalisest ülemvõimust lähtuv lähenemisviis algusest peale täisprobleeme. Eksiti, millist tüüpi ja millises ulatuses sõjalist ja humanitaarabi Afganistani reorganiseerimiseks tegelikult vajati, arvestades selle inimressursside, loodusolude, geograafilise paiknemise ja vastasega. Seetõttu ei õnnestunud koostada toimivat kava, mis looks tingimused valitsusele ustavate ja toimivate relvajõudude moodustamiseks, mis suudaksid esmalt iseseisvalt vastu pidada ja seejärel edu saavutada otseses tegevuses Talibani võitlejate vastu. Need analüüsi- ja tegevuslüngad tulid paratamatult esile siis, kui Afganistani julgeolekujõud Talibani võitlejate surve all kiiresti ja täielikult lagunesid, ja seda vaid neli kuud pärast president Joe Bideni avaldust, milles teatati, et USA ja tema liitlased lahkuvad lähiajal Afganistanist (Walther-Puri, 2021).

Afganistani sõja 20 aasta jooksul muutus julgeolekuolukord Eesti ja kogu maailma jaoks. Selle aja jooksul sai Eestist ametlikult NATO liikmesriik ja Euroopa Liidu liige. Osaledes NATO sõjalistes operatsioonides, tõestas Eesti ennast kindla partnerina, kogedes võite ja kandes kaotusekoormat (Eesti kaotused missioonil olid 9 langenut ja 102 haavatut) koos liidu kõige suuremate riikidega (Puusepp, 2021).

Eesti suursaadik NATO juures Kyllike Sillaste-Ellingu sõnade kohaselt katsetasid Afganistani konfliktis osalevad riigid pikaleveninud sõja lõpetamiseks erinevaid koostöövorme ja abistamisviise. Kuigi lääneriikide toetatud Afganistani valitsus ei jäänud püsima, parandas konfliktis osalemine koostööd Euroopa Liidu riikide vahel ja on nüüdseks algatanud arutelud, kuidas vältida tulevikus Afganistanis tehtud vigade kordumist.

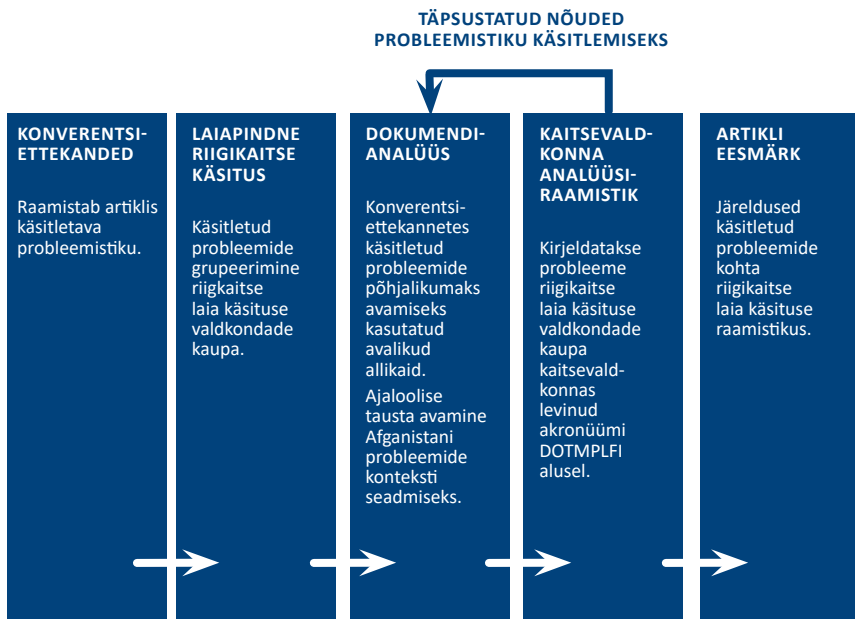
Paraku on Venemaa agressiooniga Ukraina vastu käivitud taas väga keeruline ja rohketeks eksimisevõimalustega protsess, milles igas otsuses võib peituda sõna otseses mõttes kogu maailma saatus. Võib-olla on just Afganistanis tehtud vigadest õpitud, sest Lääne demokraatlikud riigid ei ole kunagi varem olnud oma tegevuses nii ühtehoidvad ja otsusekindlad.

Kaitsepoliitika on Eesti jaoks nende 20 aasta jooksul toimunud avara julgeoleku lähenemisviisi ja riigikaitse laia käsituse omaksvõtmine, et lähtudes siseriiklikust laiapindsest

kaitsekontseptsioonis olla riigina valmis koos partneritega lahendama kõige erinõulise-
maid julgeolekuprobleeme, olgu need siis sõjalised ähvardused või looduskatastroofid.

Talibani võimule naasmisel oli viimast lihvi saamas praeguseks juba kinnitatud riigikaitse
arengukava aastateks 2022–2031. Valminud arengukava on oma olemuselt laiapindne
ning mõeldud väga erinevate julgeolekuohtude ennetamiseks ja tõrjeks valmistumisel.
Afganistanis toimunud sündmuste taustal on just nüüd asjakohane analüüsida saadud
kogemusi ja õppetunde, et hinnata nende sobivust järgmiste arengukavade koostami-
sel ja olemasoleva rakendamisel. Valede järelduste tegemise vältimiseks tuleb kindlasti
arvestada väga olulisi erinevusi Afganistani ja Eesti vahel.

Selle artikli laiem eesmärk on ergutada diskussiooni Afganistani kogemuse rakendamiseks
laiapindse riigikaitse raamistikus. Artikli piiratud mahu ja teema mitmekesisuse tõttu vaa-
deldakse selles vaid konverentsi ettekannetes esiletoodud Afganistaniga seotud problee-
mistikku, mis iseloomustab pigem teema nii-öelda jäämäe veepealset osa. Probleemide
valikud ja nende avamisel on eelkõige toetunud Sisekaitseakadeemia Afganistani-teemalise
veebiseminari „Afganistani kriis: võõras mure või terendav sisejulgeolekuoht Eestile?“ osa-
liste ettekannetele, mille tausta avamiseks on kasutatud asjakohaseid avalikult kättesaada-
vaid dokumente ning autori isiklikke teadmisi ja kogemust (vt joonis 1).

Joonis 1. Artikli koostamise kirjeldus (autori koostatud)

1. AFGANISTAN NSVL VÄGEDE LAHKUMISEST 1989. AASTAL KUNI TÄNAPÄEVANI

Aastatel 1993–1994 moodustasid Afganistani moslemivaimulikud ja üliõpilased, kes olid enamasti maalt pärit puštud, Talibani liikumise. Paljud olid endised nõukogudevastased võitlejad, keda tunti mudžahiididena ja kes olid pettunud kodusõjas eri mudžahiidide parteide vahel, mis puhkes pärast Nõukogude Liidu vägede lahkumist 1989. aastal ja sellele järgnenud postsovetliku valitsuse kokkuvarisemist 1992. aastal (CRS, 2021, p. 1).

Paljud liikumise liikmed olid õppinud Pakistani seminarides ja valisid mudžahiididest distantseerumiseks nimeks Taliban (puštu keeles „õpilane“). Pakistan toetas Talibani, kuna rühmitusel oli potentsiaali luua kord kaootilises Afganistanis ja muuta see Pakistani liitlaseks. Talibani konservatiivse ideoloogia tuginemine islami pärimuslikule seadusele ehk šariaadile ja tavad olid kooskõlas puštude hõimutraditsioonidega ja tulenesid osaliselt neist (CRS, 2021, p. 1). Ometi kaotas Taliban kiiresti rahvusvahelise ja siseriikliku toetuse, kuna rühmitus kehtestas oma kontrollitavates piirkondades ranged šariaadi reeglid ja seadused, lähtudes nendes oma tõlgendustest. Seaduste jõustamiseks rakendati karme karistusi, sealhulgas avalikke hukkamisi ja sandistamist. Televisioon, Lääne muusika ja tants olid keelatud. Naistel keelati koolis käimine ja väljaspool kodu töötamine, välja arvatud tervishoiu; abielurikkumise eest võis naist karistada hukkamisega.

Kuigi USA-l oli olnud suur roll Nõukogude Liidu vastaste mudžahiidide toetamisel, kahanes tema huvi Afganistani vastu oluliselt kohe pärast Liidu vägede väljaviimist. Jäi vaid vähene sõjaline abi rühmitustele ja sõjapealikele, kes jätkasid võitlust võimul oleva Afganistani valitsuse vastu. Kuna peaaegu kohe pärast selle langemist 1992. aastal algas kodusõda mudžahiidide rühmituste vahel, lõpetas USA igasuguse sõjalise ja majandusliku abi andmise Afganistani omavahel võitlevatele grupeeringutele ja sõjapealikele ning huvi piirkonna vastu kadus peaaegu täielikult (CRS, 2021, pp. 1–2).

1996. aastaks oli Kabul Talibani kontrolli all. Selleks ajaks olid suurt rahvusvahelist tähelepanu pälvinud laialdased inimõiguste rikkumised Afganistanis, sh naiste keeruline olukord. Keskseks probleemiks kujunes aga terroriorganisatsiooni Al-Qaeda (edaspidi AQ) baaside rajamine Afganistanis ja varjupaiga tagamine selle juhile Osama bin Ladenile, mis mõjutas oluliselt USA seisukohta Talibani suhtes (The 9/11 Commission, 2002, pp. 63–64). Bin Laden sõlmis liidu Talibaniga, andis rühmitusele miljoneid dollareid rahalist abi ja ka sõjalist toetust ning aitas Talibanil peaaegu kogu riiki vallutada. Vastutasuks pakkus Taliban turvalist varjupaika AQ terroristidele ja nende treeninglaagritele (The 9/11 Commission, 2002, p. 111).

1.1. Talibani sõjaline purustamine – vinduva konflikti algus

11. septembril 2001 korraldasid AQ terroristid USA-s terrorirünnakute seeria, milles hukkus ligi 3000 inimest. Pärast seda nõudis USA, et Taliban annaks üle AQ juhid ja sulgeks lõplikult terroristide väljaõppelaagrid. Talibani juhid keeldusid, viidates puštude traditsioonile ja Osama bin Ladeni külalise staatusele. 2001. aasta 7. oktoobril alustas NATO Ameerika Ühendriikide juhtimisel õhurünnakutega Talibani militaarstruktuuride vastu sõjategevust. Kaks nädalat hiljem alustati koos Talibani vastu võitleva usbekkidest, tadžikkidest ja hasaaridest koosneva Põhjaliiduga maismaaoperatsioone ning vallutas 13. novembriks Kabuli. Kui USA toetatud Afganistani väed lähenesid maa lõunaosas asuvalle Kandahāri linnale, Talibani liikumise sünnikohale, siis nõustusid selle juhid väidetava allaandmisega tingimusel, et tagatakse amnestia neile Talibani võitlejatele, kes panevad relvad maha. USA ametnikud lükkasid selle ettepaneku tagasi. (CRS, 2021, p. 3) See oli viga, sest amnestianõude tagasilükkamine ja läbirääkimiste katkestamine pigem aitas Talibanil ellu jääda, kuna paljud Talibani võitlejad leidsid peavarju Afganistani kaugetes maapiirkondades või põgenesid Pakistanis.

2001. aasta detsembris valisid Afganistani delegaadid Hamid Karzai riigi ajutise valitsuse juhiks, mis tähistas Talibani-järgse valitsemise algust. Afganistani hõimuvanemate suurokogul (*loya jirgas*), mis valis Karzai presidendiks, ei osalenud ükski Talibani esindaja, mis tähendas Talibani leppimatu vastuseisu algust vast loodud valitsusega (Field & Ahmed, 2011, pp. 5–8). Afganistani uue valitsuse loomine tähistas NATO vägede ja nende rahvusvaheliste partnerite jaoks uue suure missiooni algust – kohustus kaitsta ja arendada kohalike tavade kohaselt võimule seatud valitsust ning luua selle toetuseks lojaalsed ja võitlusvõimelised julgeolekujõud.

Kõigest hoolimata suutis aga Taliban juba 2005. aastaks oma hajutatud väed puštude aladel Ida- ja Lõuna-Afganistanis, samuti piiri taga Pakistanis uuesti koondada. Taliban tõlgendas NATO jätkuvaid sõjalisi operatsioone Afganistanis sõjalise okupatsioonina ja iseloomustas Afganistani valitsust kui võõrvõimude marionetti. Talibani kasvava mõjuvõimu ja aktiivse sõjalise tegevuse tõttu suurendati järk-järgult Afganistanis paiknevat NATO vägesid, mille hulk aastatel 2010–2011 ulatus ajutiselt üle 130 000 sõduri. Vägede arvukuse suurendamisega loodeti tagada Talibani kiire alistamine ja võitluse lõpetamine 2014. aasta lõpuks. Kuigi vägede arvukuse järsu tõusuga kaasnes vaieldamatu sõjaline edu ja Talibani mõjuvõimu nõrgenemine, oli 2010. aastaks selge, et sõjalised vahendid üksi ei suuda seda konflikti lahendada. Ometi nurjusid rahvusvahelise koalitsiooni katsed relvarahu sõlmimiseks, sest Talbian keeldus Afganistani valitsusega läbirääkimistest. (CRS, 2021, p. 4)

2011. aastast alates alustati julgeolekukohustuste järkjärgulist üleandmist Afganistani relvajõududele, mille eesmärk oli NATO vägede hulga vähendamine ja sõjaliste ope-

ratsioonide lõpetamine 2014. aasta lõpuks. See tähendas rahvusvahelise sõjalise operatsiooni International Security Assistance Force (ISAF) lõppemist. Liitlaste kohalolek Afganistanis jätkus alates 2015. aastast mittelahingulise rahvusvahelise operatsiooniga Resolute Support Mission (RSM), mille ülesanne oli Afganistani julgeolekujõudude toetamine oma ülesannete iseseisval täitmisel (CRS, 2021, pp. 4–5).

1.2. Afganistanist lahkumine

2016. aasta keskpaigal valiti USA presidendiks välismissioonidesse skeptiliselt suhtuv Donald Trump (presidendi ametiaeg 2017–2021), kes oli Talibani-vastaste sõjaliste edusammude puudumise tõttu pettunud ning andis käsu pidada ametlikke ja otseseid USA ja Talibani kõnelusi Afganistani valitsuse osaluseta (CRS, 2021, p. 6). 2020. aasta veebruaris allkirjastasid Ameerika Ühendriigid ja Taliban ametliku kokkuleppe, millega Ühendriigid kohustusid viima Afganistanist välja kõik oma väed, töötajad ja mittediplomaatilised tsiviilised, vähendades sõjalisi jõude 2020. aasta jooksul kuni täieliku lahkumiseni 2021. aasta aprilli lõpuks. Vastutasuks võttis Taliban kohustuse takistada mis tahes rühmitusi, sealhulgas Al Qaeda, ähvardamast USA-d või selle liitlasi. See kohustus ei laienenud aga Afganistani valitsusvägede ja valitsusasutuste vastu suunatud rünnakutele ja vägivalle, mille arv ja jõhkru perioodi jooksul hoopis märgatavalt kasvas. (CRS, 2021, pp. 6–7)

Tehtud otsustega varises aga täielikult kokku kaardimajake, mille ehitamiseks oli kulunud paarkümmend aastat. Katastroofi põhjusteks olid süstemaatilised ebaõnnestumised nii tsiviil- kui ka sõjalises valdkonnas (SIGAR, 2021, pp. 1–7). Tegemist oli koguni kahepoolse läbikukkumisega, mille põhjustas USA ja rahvusvahelise koalitsiooni suutmatuse anda objektiivne ja adekvaatne hinnang nii Afganistani valitsuse ja kaitsejõudude tegelikule suutlikkusele kui ka Talibanist lähtuva ohu kohta.

Enamik NATO liitlasi ja teisi USA partnereid viisid oma väed 2021. aasta juuliks riigist välja. 2021. aasta mais alanud Talibani kiire edasitung kulmineerus Kabuli vallutamisega augustis ja USA jaoks erakorralise evakatsiooniga Afganistanist (CRS, 2021, p. 8). Sai selgeks, et USA Afganistani strateegia ei suutnud kampaania lõpul koondada piisaval määral vahendeid ega loonud tingimusi sõja kaootiliseks kujuneva lõpu vältimiseks, mis kulmineerus Afganistani relvajõudude täieliku hävingu ja kahe aastakümne vältel toetatud valitsuse kokkuvarisemisega (Kissinger, 2021).

Mõne analüütiku arvates oleks USA võinud lepingut eirata ja jätta riiki siiski väikese, kuni paarist tuhandest sõdurist koosneva väe, et hõlbustada Afganistani-sisese rahulepingu sõlmimist. Selle seisukoha kohaselt oleksid selliste jõudude säilitamise kulud, võrreldes Afganistani valitsuse kokkuvarisemisega seotud julgeolekuriskidega, olnud tühised (CRS, 2021, p. 8).

2. AFGANISTANI MURDNUD JULGEOLEKUPROBLEEMID

Traditsiooniliselt on julgeolekut seostatud eelkõige riigiga ja mõistetud seisundina, milles selle elanikud võivad end tunda turvaliselt ja kaitstult. Kaitstud olla tähendab, et riiki ei ähvarda väline surve ja sisemist elu iseloomustab poliitilise süsteemi autonoomsus ja stabiilsus.

Afganistani ülesehitamise visioonis, mis on kirjeldatud riigi esimeses kinnitatud arengustrateegias, kirjeldati riigikorraldust lähtudes *daira-yi' idalat'* ist ehk islami õiguskorralduse ja kohaliku tavaõiguse põhimõtetest (GIRA, 2005, p. 14). Sellise lähenemisviisi kohaselt sõltub riigi julgeoleku tagamine relvajõududest, kuid neid ressursse, mida valitsus vajab, saab hankida ainult koos kogu Afganistani heaolu ja arenguga. Jõukus ja areng sõltuvad omakorda õiglusest ja heast valitsemistavast. Islami õpetused seovad õigluse õigusriigiga, mis tähendab head valitsemist koos teede ehitamisega ja hooldamisega, hoides need reisisjate ja kaubanduse jaoks ohutuna, ning melioratsioonirajatiste ehitamisega, et muuta põllumehed tootlikumaks. Sellele lisanduksid ausate kaalude ja mõõtude tagamine, vaidluste õiglane lahendamine ning vaeste ja nõrkade kaitsmine (GIRA, 2005, pp. 14–15).

Ülesehitamist aitas korraldada rahvusvaheline koalitsioon, mille ametlik eesmärk oli Afganistani julgeoleku tagamisele läheneda ülaltoodud põhimõtetest lähtudes laiapindsel ja komplekselt (Stavridis, 2011; Gross, 2009, pp. 9–11). Paraku keskenduti tegelikult üksnes maa sotsiaalse arendamisega tegelevate suundadega võrreldes eeliseisundi pärvinud valdkondadele. Erilist rõhku pandi seejuures riigi julgeolekujõude arendamisele, et viia need tasemele, mis tagaks valitsusele võimu kogu riigis ja eduka iseseisva võitluse Talibaniga. Selle tagajärjel tekkisid aga paratamatult raskused maa sotsiaalseks arenguks vajaliku Afganistani ülesehitamise strateegia kujundamisel ja kavandatu elluviimisel. Selle lisandus kesine arusaam kohalikest oludest ja riigis üldlevinud korrupsiooni mõjust, mis põhjustas sageli muutuvaid või ainult osaliselt elluviidud plaane ning pärssis koostööd Afganistani valitsusega (SIGAR, 2021, pp. 1–7; Kissinger 2021).

Afganistani olukorda kirjeldavatest ametlikest dokumentidest ja konverentsi ettekanne-dest selgus, et võrreldes arengutega Eestis ilmnesid Afganistanis väga tõsised probleemid kõikides riigikaitsevaldkondades, mistõttu see ei olnud viimase 20 aasta jooksul kunagi riik, kus elanikud oleksid võinud ennast turvaliselt ja kaitstult tunda. Tagajärjeks oli Afganistani valitsuse isoleerumine rahvast ja kokkuvarisemine, mis toimus just nimelt nende samade riigi julgeolekujõudude täieliku hävingu tõttu, hoolimata sellest, et nende rahastamine ja ülesehitamine oli rahvusvahelise koalitsiooni põhieesmärk.

2.1. Afganistani probleemide kirjeldamine laiapidse riigikaitse raamistikus

Kuigi rahvusvahelise koalitsiooni algne eesmärk oli kogu Afganistani riikliku infrastruktuuri ja maa majanduse uuendamine, keskenduti tegelikkuses eelkõige julgeolekujõudude väljaarendamisele, milles nähti peamist jõudu maa julgeoleku tagamisel. Selle tulemuseks oli kaugenemine riigikaitse laiapidse käsituse printsiipidest koos kõigi tagajärgedega.

Erinevalt Afganistanist püsib Eesti oma julgeolekupoliitikas riigikaitse laia käsituse printsiipidel, mis koondab sõjalised ja mittesõjalised võimed, tegevused ja ressursid nii avalikust, era- kui ka kolmandast sektorist (Riigikantselei, 2017, lk 3). Riigikaitse laia käsituse kohaselt jaguneb riigikaitse erinevate ohtude vastu võitlemiseks valmistumisel viieks tegevusvaldkonnaks (joonis 2), mis moodustavad kokkuvõtvalt riigikaitse terviku (Riigikantselei, 2021, 9).

Sõjaline kaitse

Tegevussuund hõlmab iseseisva kaitsevõime arendamist ja tagamist ning NATO kollektiivkaitse rakendamise võimaldamist. Sõjalise kaitsega tagatakse piisavad võimed riigi suveräänsuse kindlustamiseks ning sõjalise rünnaku ennetamiseks, tõkestamiseks ja tõrjumiseks.

Sisekaitse

Tegevussuund hõlmab avaliku korra ja põhiseadusliku korra kaitse tagamist, vastuluuret, piiri valvamist, elanike ja oluliste objektide kaitset. Sisekaitse tegevussuuna fookus on Eesti põhiseadusliku korra ja iseseisvust ähvardavate ohtude ennetamisel ja lahendamisel, seejuures on eesmärgiks kriisi lahendamine nii, et sündmused eeskaleeruks sõjaliste tegevusteni.

Riigi ja ühiskonna kerksus

Tegevussuund hõlmab riigikaitse juhtimist, riigi ja ühiskonna toimimist, sealhulgas elutähtsate teenuste või muude oluliste teenuste toimepidevuse tagamist kriisis, kus riigi julgeolek on ohustatud. Samuti kuuluvad tegevussuuna alla elanike kaitse riigikaitse kriisi korral, tsiviilsektori toetus sõjalisele kaitsele ja tsiviilrariistu sõjalise liigipäasetavusega (sõjalise mobiilsusega) seotud tegevused.

Strateegiline kommunikatsioon

Tegevussuund hõlmab Eesti ühiskonna ja liitlaste toetuse hoidmist Eesti põhiseaduslikule korrale. See tähendab selliste ühiskondlike konfliktide ärahoidmist ja maandamist, mis aitaksid kaasa vaenlase eesmärkide saavutamisele, ohustaksid Eesti põhiseadusliku korra kaitset ning õõnestaksid Eesti kuvandit nii riigisiselt kui ka rahvusvaheliselt.

Rahvusvaheline tegevus

Tegevussuund hõlmab Eestile riigikaitse kriisi korral igakülgse rahvusvahelise toetuse tagamist.

Joonis 2. Riigikaitse laia käsituse tegevusvaldkonnad (Riigikantselei 2021, lk 9)

Järgnevalt on kirjeldatud laiapindse riigikaitse viie tegevusvaldkonna alusel valik probleeme, mis võisid põhjustada Afganistani riigi kokkuvarisemise. Probleemid on valitud seminaril toimunud ettekannete ja arutelude põhjal ning neid on täiendatud USA juhitud Afganistani ülesehituse inspektoriteenistuse (Special Inspector General for Afghanistan Reconstruction (SIGAR, 2021)) ja Kongressi teadus- ja uurimisteenistuse (Congressional Research Service (CRS, 2021)) kokkuvõtete alusel. Sõjalise kaitse, sisekaitse, riigi ja ühiskonna kerksuse valdkonda on kirjeldatud kokkuvõtva tabelina akronüümi DOTMPLFI alusel. Strateegilise kommunikatsiooni ja rahvusvahelise tegevuse kohta tabelit ei koostatud, sest konverentsi ettekannete käigus ei käsitletud neid valdkondi piisavalt detailselt, autoril ei ole nendes valdkondades sügavaid erialateadmisi ja need on artikli piiratud mahu tõttu sobivad pigem detailsemaks avamiseks edasipidistes uuringutes.

2.1.1. Sõjaline kaitse

Sõjalise kaitse tegevusvaldkonna peamine eesmärk on arendada iseseisvat kaitsevõimet, hoida kaitsevalmidust ja tagada heidutus ning fikseerida riigi sõjalise kaitse toetuseks kasutatavad tsiviilressursid; täiendada ja kontrollida nende kasutamise protseduure ja reegleid (Riigikantselei, 2021, lk 11).

Oma ettekandes „Talibani ilmutus ja strateegiline vaade julgeoleku olukorrale“ kirjeldas Jaak Aaviksoo, et suurte mässudega silmitsi seisvate valitsuste ja sõjaliste jõudude ootamatut kokkuvarisemist on juhtunud ka varem. Sellised kollapsid on harva olnud selgelt etteaimatavad ja lõpp saabub ootamatult. Tegelik kokkuvarisemisprotsess on sageli olnud pigem järskudes muutustes juhtide, komandöride ja julgeolekujõudude arusaamades ja hoiakutes, mitte mõõdetavates põhjustes või lahingute otseses tagajärjes. Äkiline kollaps on ettenägematus, mis on sageli võimalik, kuid mitte tingimata realiseeruv. See on tegurite kombinatsioon, mis muudab tõenäolise tegelikuks ega ole midagi, mida asjaosalised saaksid ette näha, enne kui teatud sündmus aset leiab.

Tarmo Miilits kirjeldas, kuidas Afganistani julgeolekujõudude ülesehitamine algas varsti pärast Talibani võimult kukutamist äärmiselt keerulistes tingimustes, peaaegu nullist. Samas olid ootused relvajõududest ja politseist koosnevatele Afganistani julgeolekujõududele tohutud ja nende ees seisvad ülesanded väga suured. Seati eesmärgiks, et Afganistani julgeolekujõud võtavad järk-järgult üle kõik rahvusvahelise koalitsiooni ülesanded. Eeldati, et nad hakkavad oma ülesandeid täitma järjepidevamalt ja efektiivsemalt juba sel põhjusel, et see on nende riik ja kaitset vajavad nende endi kaasmaalased. Ometi see nii ei juhtunud.

Afganistani arengud olid aeglased, sest riigis oli pidev sõjaline konflikt. Julgeolekusektori ülesehitamine toimus samal ajal aktiivse võitlusega valitsusvastaste jõudude ja rahvusvahelise terrorismiga. Ehkki ajuti olid julgeoleku makrostruktuurid enam-vähem paika

saanud ja saavutanud esmase stabiilsuse, ei olnud Afganistanis võimalik leida rahulikku aega, mis oleks võimaldanud süsteemselt ja põhjalikult tegeleda relvajõudude või poliitsei värbamise ja väljaõppega.

Afganistani armee ja õhuvägi tegi liiga vähe edusamme vägede loomisel, mis saaksid tegutseda ilma USA ja välismaiste töövõtjateta nii lahingutegevuses kui ka varustuse hooldamisel. Afganistani armee oli varustatud süsteemide ja relvadega, mis olid liiga keerulised personali jaoks, kellel puudus tehniline haridus, kokkupuude moodsate seadmete ja tööriistadega ning sageli ka funktsionaalne kirjaoskus (Cordersman, 2021, pp. 8–9). Nii Nõukogude liit kui ka NATO ehtasid Afganistani jaoks armeesid, mis olid liiga suured ja tehniliselt keerukad. Nõukogude võim püüdis luua vähemalt 220 000- ja NATO 195 000-mehelise koosseisuga relvajõude. Suurte arvuliste näitajate poole püüeldes halvenes paratamatult üksiku sõduri ja allüksuste kvaliteet, kokkuvõttes aga kogu armee võitlusvõime (Willasey-Wilsey, 2021).

Seega võivad lühiajalised ja suured investeeringud, mis lähtuvad liiga ambitsioonikatest plaanidest ega võta arvesse kohalikke olusid ja traditsioone, tekitada pahatihti vaid lisaprobleeme. Afganistani julgeolekujõudude varustus, relvastus ja tehnika ületas Talibani oma nii kvantiteedilt kui ka kvaliteedilt mitu korda, kuid võitlusmoraal ja -oskused jäid endiselt kesiseks, sest püstitatud ambitsioonikate ülesannete täitmiseks nappis alaliselt piisavalt väljaõpetatud koosseisu.

Tabel 1. Sõjalise kaitse DOTMPLFI analüüs (autori koostatud)

TEGUR	KIRJELDUS	TULEMUS
Doktriin (<i>doctrine</i>)	Afganistani relvajõudude ülesehitus ja nõuded kujundati rahvusvahelise koalitsiooni nõuandjate poolt ja lähtus NATO riikide standarditest. Relvajõudude rolli Afganistanis nähti eelkõige mässutõrje operatsioonide läbiviimiseks.	Doktriin tulemusena kujundati Afganistani relvajõud sarnaselt NATO liikmesriikides olevatele. Tulemuseks loodi Afganistani valitsusele üle jõu käiv relvajõudude mudel, mis oli alaliselt tugevas sõltuvuses rahvusvahelisest koalitsioonist.
Organisatsioon (<i>organization</i>)	Relvajõudude organisatsioon ja ettenähtud võimed lähtusid NATO standarditest ja püstitasid väga kõrged nõuded Afganistani relvajõududele nende loomisel ja mehitamisel.	Relvajõud koosnesid tehniliselt keerukatest süsteemidest ja seadsid kõrged nõuded logistikale. Relvajõudude organisatsiooni mehitamiseks puudus kvalifitseeritud isikkoosseis ja abi korras saadud tehnika ülalpidamiseks vajalik ressurss.

TEGUR	KIRJELDUS	TULEMUS
Väljaõpe (<i>training</i>)	Väljaõppe nõuded tänapäevaste relvasüsteemide ja tehniliste vahendite ning nende koostoimes kasutamiseks üksuse koosseisus seadsid kõrged nõuded. Väljaõppe läbiviimisega samal ajal pidid Afganistani relvjõud korraldama sõjalisi operatsioone Talibani vastu.	Individaal- ja kollektiivse väljaõppe nõuded olid Afganistani armeele liiga kõrged. Kuna üksused olid alaliselt seotud sõjaliste operatsioonidega, oli keeruline korraldada nõuetekohast väljaõpet. Väljaõppe tõhusust pärssis isikkoosiseu halb kvaliteet, sh Afganistani madal haridustase ja puuduv koostöökuatuur.
Varustus (<i>material</i>)	Relvajõudude relvastus, tehnika ja varustus koosnes peamiselt rahvusvahelise koalitsiooni poolt abi korras eraldatud vahenditest.	Vahendite mitmekesisus muutis nende kasutamise vähetõhusaks, sh muutus nende vahendite alalhoidmine ja logistika korraldamine Afganistani relvajõududele iseseisvalt üle jõu käivaks.
Personal (<i>personnel</i>)	Relvajõudude isikkoosesis oli mitmekesine, üldine haridustase madal. Isikkooseseu voolavus oli alaliselt suur, planeeritud struktuuride täitmine nõudis pidevat ja ulatuslikku värbamist.	Struktuurid olid pidevalt alamehitatud, mille tõttu värvati üksustesse isikuid, kes ei vastanud füüsiliselt ja vaimselt püstitatud nõutele. Halvimatel juhtudel sattusid üksustesse ka valitsusele mitteloajalsed isikud, kes korraldasid Talibani toetuseks veriseid siserünnakuid, lõhkudes tugevalt üksuste moraali. Etniliste gruppide vahel püsisid vastuolud ja see võis lisaks pärssida üksuste sidususe kujunemist.
Juhtimine (<i>leadership</i>)	Juhtide valikul domineerisid hõimusuhted. Korruptsioon oli juhtivate ametikohtade jagamisel üldlevinud.	Juhtideks said isikud, kellel puudus vajalik ettevalmistus ja iseloomuomadused. Korruptsiooni tõttu oli ametikohti võimalik osta, probleemiks võis kujuneda ka palkadeks või varustuse soetuseks mõeldud raha vargused juhtide poolt. Pärssis oluliselt võitlusvõimeliste üksuste kujunemist, nõrgestas valitsuse autoriteeti.
Taristu (<i>facilities</i>)	Afganistanis puudus sobiv taristu planeeritud sõjaliste võimete loomiseks ja alalhoidmiseks. Rahvusvahelise koalitsiooni loodud taristu oli kõrgete ülalpidamiskuludega ja lähtus sageli eelkõige koalitsioonivägede vajadustest.	Taristu ülalpidamiseks ja nõuetekohaseks rakendamiseks puudusid Afganistani valitsusel vahendid või need kadusid korruptsiooni tõttu. Rahvusvahelise koalitsiooni lahkumisel koormas üle antud taristu Afganistani relvajõudusid, sundides neid hulgaliste sõjaliste objektide vahel oma piiratud jõude hajutama. See muutis Afganistani relvjõud passiivseks ja haavatavaks sihtmärgiks Talibani rünnakutele.

TEGUR	KIRJELDUS	TULEMUS
Koostöö-võimelisus (<i>interoperability</i>)	Koostegevusvõime Afganistani relvajõududes sõltus rahvusvahelise koalitsiooni sõjaliste nõuandjate ja koalitsiooni sõjaliste üksuste tegevusest.	Afganistani üksuste omavaheline koostöö oli läbivalt kehv. Eelkõige kõrgemal taktikalisel ja operatsioonide tasandil ilmnes pärast rahvusvahelise koalitsiooni lahkumist, et just nemad sidusid Afganistani relvajõud tervikuks. Nende üksuste ja toetuse kadumisel kannatas väga ulatuslikult Afganistani üksuste koostegevusvõime.

2.1.2. Sisekaitse

Valdkond hõlmab avaliku korra ja põhiseadusliku korra kaitse tagamist, vastuluuret, piirivalvet, elanike ja oluliste objektide kaitset. Sisekaitse keskendub põhiseaduslikku korda ja iseseisvust ähvardavate ohtude ennetamisele ja lahendamisele, seejuures on eesmärk kriisi lahendamine nii, et sündmused ei eskaleeruks sõjalise tegevuseni. (Riigikantselei, 2021, lk 9)

Afganistani näitel oli sisekaitseülesannete täitmine läbivalt keerukas, sest enamiku rahvusvahelise koalitsiooni toetatud valitsuse valitsemisperioodist toimus riigis väikese intensiivsusega Talibani korraldatud sõjaline tegevus.

Käsitledes Afganistani valitsust, valitsusvägesid, sh politseid, nentisid Tarmo Miilits ja Georg-Tomek Triškin, et Talibani võitu ning valitsuse ja selle vägede äkilist kokkuvarisemist põhjustanud faktoritest ei olnud puudust. Kollapsi põhjusi tuleb vaadelda kahe aastakümne pikkuse perioodi perspektiivis, mis ulatuvad tagasi USA jõupingutuste algusesse Afganistanis tõhusa valitsussüsteemi ja julgeolekujõudude loomiseks ning need ei olnud kindlasti mitte hiljutiste arengute, lahingute või poliitiliste otsuste tulemus.

Näiteks dokumentides kasvas Afganistani julgeolekujõudude arv pärast 2020. aasta veebruari rahulepingut. Selleks ajaks koosnesid Afganistani julgeolekujõud ligikaudu 40% ulatuses Afganistani riiklikust politseist, mille liikmete väljaõppe kvaliteet oli ebahütlane. Koosnedes suures osas tavapolitseist, ei olnud nad ettevalmistatud täitma poolsõjalist rolli ega kaitsma neile määratud piirkondi parema sõjalise kogemusega Talibani grupeeringute eest (CSR, 2021; Cordersman, 2021, p. 7). Riiklik politsei võitles vapralt kuni USA vägede väljaviimise alguseni. Moraalne varing toimus koos Talibani tegevuse hoogustumisega, mille tulemusena suurenes nii deserteerumine kui ka poolte vahetamine.

Tarmo Miilitsa hinnangul oli kohalike elanike toetus politseile üldiselt väike, kuna korruptsiooni tõttu langesid politsei väljapressimise ja repressioonide ohvriteks need samad inimesed, keda politsei pidi kaitsma.

Tabel 2. Sisekaitse (autori koostatud)

TEGUR	KIRJELDUS	TULEMUS
Doktriin (<i>doctrine</i>)	Politseijõud moodustati riigi põhiseadusliku korra tagamiseks, millele lisandusid sõjalised ülesanded Talibani mõjutatud piirkondades korra taastamiseks.	Politseijõudude mudeli väljaarendamiseks puudus sobiv keskkond, kuna politseijõud pidid alaliselt täitma sõjalisi ülesandeid. Väga vähestes Afganistani piirkondades olid tingimused täidetud, mis oleks politseil võimaldanud ennetada olukordade eskaleerumist sõjalise tegevuseni.
Organisatsioon (<i>organization</i>)	Politseijõud olid korraldatud poolsõjaväelisel. Organisatsioon oli kujundatud sisekaitse-ülesannete täitmiseks, milleks moodustati mitu autonoomset tegutsevat struktuuri.	Politseijõud olid alaliselt alamehitatud ja ebapiisavalt rahastatud, mida süvendas eri struktuuride omavaheline nõrk koostöö või isegi konkurents. See süvendas korrupsiooni vohamist, mistõttu muutus politsei kohalike jaoks äärmiselt ebausaldusväärseks ja kohati ka vihatuks.
Väljaõpe (<i>training</i>)	Politseijõudude omandamisel olid lisaks vajalikud sõjaväelised oskused. Politseijõudude suure nõudluse ja kiire kasvu tõttu oli järeleandmised väljaõppes pigem reegel kui erand.	Politseinike väljaõpe oli alaliselt väga vahelduva ja halva kvaliteediga, mis ei valmistanud neid piisavalt ette ülesannete täitmiseks. Selle tulemusena oli politsei oma ülesannete täitmisel vähetõhus ja ebaprofessionaalne, eelkõige suhtluses kohalike elanikega. Vähesed sõjaväelise väljaõppe tõttu olid eksemplid surmava jõu kasutamisel tavalised.
Varustus (<i>material</i>)	Masinad ja sõidukid olid peamiselt kerged ja soomustamata. Relvastus ja varustus oli võrdväärne näiteks kergejalaväes kasutatavaga.	Logistiline toetus oli läbivalt probleemne, puudus kütus ja varuosad masinate käigus hoidmiseks. Probleemid politseinike isikliku ja erialase varustusega. Vahendite nappus sundis politseinikke sageli kohalikke inimesi rõõvima.
Personal (<i>personnel</i>)	Organisatsioonis ettenähtud maht sundis politseinikke värbama kiirendatud tempos.	Struktuurid olid alaliselt alamehitatud, mille tõttu värvati üksustesse isikuid, kes ei vastanud füüsiliselt ja vaimselt püstitatud nõutele. Probleemid olid sarnased relvajõududes esinevatega.
Juhtimine (<i>leadership</i>)	Kõrged nõuded eri tasandite juhtidele. Juhtivate ametikohade määramisel lähtuti etnilistest teguritest.	Keskmine juhtide tase oli väga kõikuv. Domineerisid isiklikud suhted ja korrupsioon. Pidurdas oluliselt terviklike üksuse tekkimist. Politsei autoriteet elanikkonna hulgas oli madal, politseijuhtide korruptiivne tegevus võõrandas neid elanikkonnast ja pärssis ülesannete täitmist.

TEGUR	KIRJELDUS	TULEMUS
Taristu (<i>facilities</i>)	Politseile rajati vajaminev taristu rahvusvahelise koalitsiooni vahenditega, lähtudes eelkõige planeeritud, mitte organisatsiooni reaalsest vajadusest ja Afganistani politsei võimekusest taristut rakendada.	Taristu haldus muutus politseile koormavaks. Politseile rajatud objektide hulk ületas reaalse kasutamisevõimekuse.
Koostöö- võimelisus (<i>interoperability</i>)	Politseijõudude organisatsioon oli killustunud mitme ametkonna vahel.	Koostöö eri politseiorganisatsioonide vahel oli puudulik, keeruline oli koostöö ka teiste julgeolekujõududega. Sagedased olid vastuolud ja omavaheline konkurents.

2.1.3. Riigi ja ühiskonna kerksus

Mida ühtsem ja ühiseid väärtusi järgiv on ühiskond, seda vähem mõjutatav see on ja seda vähem on vastuvõtlik julgeolekuohtudele. Mida suurem on elanike usaldus riigi vastu, seda kerksem on ühiskond. Usaldus suureneb sedamööda, kuidas riik oma elanike käekäigu eest vastutust võtab ning julgeolekuohtude ja riskidega toimetulekuks valmistub. Ühiskonna väärtushinnangute ja ühiskonda panustamise valmisoleku kinnistamisel on tähtis strateegiline kommunikatsioon (Riigikantselei, 2017, lk 18–19).

Mõju paigutamisel Eesti konteksti tuleb hinnata, kuivõrd sidus oli Afganistani riik ning millised kombid ja teguviisid leidsid heakskiitu. Diana Marnot kirjeldas oma ettekandes puštunite traditsioonilist elulaadi ja kombestikku ning selle mõju Afganistani valitsemisele, kus kõik tegevused olid rangelt reeglistatud ja kontrollitud. See tähendas ühelt poolt usumatut külalislahkust, kui samavõrra verist kättemaksu reeglite eiramisel. Traditsioonid ja rahvusvaheliselt tunnustatud käitumis- ja õigusnormid leidsid selletõttu sageli ennast vastaspooltelt, mis võis sageli põhjustada täiendavat ebastabiilsust riigis ja väljendus lõpuks riigi võimetuses enda kehtestamisel.

Afganistani uue valitsuse halb juhtimine tsiviilelu kõigil tasanditel, mis sai alguse peaaegu kohe pärast võimu ülevõtmist Talibanilt, takistas tõhusate Afganistani riigikaitse- ja julgeolekujõudude loomist vähemalt sama palju, kui mis tahes sõjalised vead. Paljuski oli Afganistani valitsuse tsiviil- ja sõjalise valdkonna poliitika, korrupsioon ja ebakompetentsus valitsusele vähemalt sama tõsine vaenlane kui Taliban (CRS, 2021; Cordersman, 2021, p. 5). Laiemas plaanis jäi Afganistani valitsus sõltuvaks välisabist ligikaudu 80% ulatuses oma sissetulekust, seejuures kujunes narkokaubandus Afganistani üheks tähtsamaks, võib-olla isegi peamiseks sissetulekuallikaks ning oopiumimoon ja hašiš Afganistani kaubamärgiks ja tähtsaimaks ekspordiartikliks. Valitsus raiskas suure osa rahast ülepaisuta-

tud ja korrumppeerunud struktuuri ülalpidamiseks, samal ajal kui Taliban sai rahastada oma operatsioone palju odavamalt, hankides vahendeid kohalikest allikatest, narkokaubandusest ja väljapressimisest (nt inimröövid) ning kulutades peaaegu kogu raha oma eesmärkide saavutamiseks (šariaadi kehtestamine vallutatud piirkondades jms) ning sõjalistele operatsioonidele (SIGAR, 2021).

Olukorra muutis keerukamaks väliste osapoolte vahel valitsevad sügavad lõhed. USA, teiste doonorriikide ja ÜRO Afganistani abimissiooni tsiviil- ja sõjalise abi jõupingutusi ei koordineeritud korralikult ning jõupingutused integreeritud tsiviil-sõjaliste plaanide loomiseks ei olnud piisavalt tõhusad. USA rääkis laiapidse valitsetuse (ingl *whole of government*) plaanidest, kuid ei jõudnud selle rakendamiseni. Tsiviilabi rahastamine kasvas aastatel 2004 –2011 tohutult ja kuigi seda hiljem kärbiti, jätkus hiiglaslik rahavoog Afganistani valitsusele nii tsiviil- kui ka sõjalistele projektidele peaaegu sõltumata sellest, kui hästi need Afganistani vajadusi rahuldasi. Selle tõttu ei suutnud Afganistani valitsus välja arendada vajalikul tasemel poliitilist ühtsust, mis tõi kaasa palju ebaõnnestunud arengupüüdlusi ning aitas kaasa üldise vaesuse pidevale kasvule ja Afganistani tsiviilelu paljude valdkondade toimimise halvenemisele – eriti pärast 2013.–2014. aastat. Kõik see aitas avada uksi Talibani mõjule paljudes piirkondades (CRS, 2021; Cordersman, 2021, pp. 6–7). Elanikkonna usaldus riigi ja tema tegemiste vastu kahanes, hoolimata väga suurest välisrahastusest.

Usalduse kasvatamiseks ei ole ka Afganistanis keskvalitsusel olnud paraku piisavalt võimalust, sest riik oli varem pidevas sõja- või kriisiolukorras. Seda võimendas Afganistani keeruline geograafiline paiknemine, eri rahvusgruppide mitmekesisus ning hõimu- ja sõjapealike isepäisus. Seega puudusid Afganistani keskvalitsusel kontrolli saavutamiseks ja ühiskonna kerkuse tugevdamiseks sobivad tingimused, mida võimendas korrupsioon ja väliste partnerite-osapoolte sageli üksteisele vastukäivad ja erisuunalised tegevused. Seetõttu ei suutnud Afganistani valitsus kujundada ühiskonna kerkusust pikaajalistele julgeolekuprobleemidele vastu seismiseks ning muutus korrupsiooni ja oma välisabisõltuvusega pigem nende süvendajaks.

Tabel 3. Riigi ja ühiskonna kerkus (autori koostatud)

TEGUR	KIRJELDUS	TULEMUS
Doktriin (<i>doctrine</i>)	Afganistani ülesehitamise visioonis lähtus <i>daira-yi' idalat'</i> ist, mida toetas rahvusvahelise koalitsiooni laiapidndne lähenemine.	Sõnastatud eesmäärke ei viidud ellu või eelisarendati valitud valdkondi. Korrupsioon ja vähene teadlikkus olukorrast pärssis plaanide elluviimist. Valitsus ei suutnud oma võimu kunagi kogu territooriumil kehtestada.

TEGUR	KIRJELDUS	TULEMUS
Organisatsioon (<i>organization</i>)	Etnolingvistikliste rühmade mitmekesisus.	Suurim etniline grupp puštunid oli peamine Talibani toetaja. Süvenesid vastuolud rahvusrühmade vahel. Korruptsioon oli üldlevinud kõikides riigi institutsioonides ja pärssis riigi suutlikkust ennast Afganistani territooriumil kehtestada.
Väljaõpe (<i>training</i>)	Naistel võimaldati hariduse omandamine, rahvusvahelise koalitsiooni investeringud olid suunatud hariduse kättesaadavuse parandamiseks.	Korruptsiooni ja keeva teadlikkuse tõttu arenes haridusvaldkond aeglaselt, õppeasutused olid alarahastatud ja puudusid õppetöök vajalikud vahendid. Kuigi naistel tekkis võimalus koolis käia, ei pruukinud see olla võimalik puuduliku taristu või vahendite tõttu.
Varustus (<i>material</i>)	Rahvusvahelise koalitsiooni ja partnerite eesmärk oli toetada kohalikke kogukondi eluliselt vajalike vahendite ja varustusega.	Kogukondi toetav varustus ja vahendid ei vastanud Afganistani keerulise keskkonna nõutele või korruptsiooni tõttu jõudsid elanikkonnani planeeritust tunduvalt väiksemas koguses ja kehvema kvaliteediga vahendid. Selle tagajärjel kannatas oluliselt Afganistani valitsuse ja rahvusvahelise koalitsiooni autoriteet.
Personal (<i>personel</i>)	Nõuded keskvalitsuse haldusaparaadile ja selle isikkoosseisule olid Afganistani suurst ja etnilist killustatust arvestades liiga kõrged.	Ametnike määramine toimus korruptsiooni tõttu ebaõiglaselt. Ametnikud kasutasid oma positsiooni isiklike hüvede saamiseks, nõrgestades tugevalt nii Afganistani valitsuse kui ka seda toetava rahvusvahelise koalitsiooni autoriteeti.
Juhtimine (<i>leadership</i>)	Sõnades oli juhtide eesmärk demokraatlike põhimõtete, vabade valimiste ja õigusriigi põhimõtete juurutamine.	Alaline sõjategevus Talibaniga pärssis demokraatlike protsesside elluviimist, sh oli piiratud vabade valimiste elluviimine. Afganistani valitsejad olid korruptsiooni tõttu sageli rohkem huvitatud isiklikust kui riigi hüvidest. Tulemuseks oli rahva pettumine valitsuses ja selle legitimsuses.
Taristu (<i>facilities</i>)	Rahvusvahelise koalitsiooni ja partnerite investeringud olid mõeldud riigi terviklikuks ülesehitamiseks koostöös Afganistani valitsusega.	Korruptsiooni tõttu nurjusid kogukondi toetavad taristuprojektid või nende tulemus oli oodatust kesisem. Taristuprojektid võisid kasvatada etnilisi pingeid, sest nende elluviimine võis sõltuda etnilisest sihtgrupist. Rahvusvahelise koalitsiooni muutuvad plaanid (sh rahastus) ja kohapealne korruptsioon nurjasid sageli mahukate pikaajaliste projektide elluviimise.

TEGUR	KIRJELDUS	TULEMUS
Koostöö-võime- lus (<i>interoperability</i>)	Afganistani suuruse ja kehva taristu tõttu oli eri piirkondade koostöö raskendatud. Keskvalitsusel ei õnnestunud ennast kunagi täielikult Afganistani territooriumil kehtestada.	Sidusama riigi ülesehitamist pärssis kehv taristu, Afganistani keeruline keskkond ja üldlevinud korrupsioon. Keskvalitsusel ei õnnestunud ennast seaduslikult kehtestada ja ühendada ühiskonda võitluses Talibani vastu.

2.1.4. *Strateegiline kommunikatsioon*

Valdkond hõlmab ühiskonna ja liitlaste toetuse hoidmist põhiseaduslikule korrale. See tähendab selliste ühiskonnasiseste konfliktide ärahoidmist ja maandamist, mis aitaksid kaasa vaenlase eesmärkide saavutamisele, ohustaksid riigi põhiseaduslikku korda ning õhustaksid riigi kuvandit nii riigi sees kui ka rahvusvaheliselt. (Riigikantselei, 2021, lk 9)

Taliban suutis ära kasutada Afganistani ametnike ja julgeolekujõudude nõrkust ja lõhes-
tumist, kasutada altkäemaksu oma eesmärkide saavutamisel, hirmutada või tappa olulisi isikuid ning lõpuks sundida alistumisele ähvarduste abil. Taliban ühendas mässuliste sõja poliitilise sõjapidamisega ning kasutas poliitiliste relvadena Afganistani korrupsiooni, isiklike ambitsioone ja individuaalseid nõrkusi, saavutades järjest suurema oskuse ja koordineerituse riiklikul tasandil, kuni sellest sai peamine tegur Afganistani valitsuse ja vägede kokkuvarisemisel (CRS, 2021; Cordersman, 2021, pp. 9–11).

2.1.5. *Rahvusvaheline tegevus*

Diplomaatia keskendub ennekõike julgeolekuohtude ennetamisele ja tõkestamisele, milleks riik tagab kõik vajalikud vahendid. Julgeolekuküsimuste lahendamisel peaks riik eelistama rahvusvahelist ja laiahaardelist mitmepoolset koostööd, seda nii üleilmsel kui ka piirkondlikul tasandil, aga ka koostööil põhinevaid ja vastastikku toetavaid riikidevahelisi suhteid (Riigikantselei, 2017, lk 8).

Ei saa alahinnata diplomaatia ja rahvusvaheliste suhete rolli riigi stabiilsuse mõjutajana. Kuigi diplomaat Kyllike Sillaste-Elling käsitles probleemi eelkõige lähtudes võimalikest ohtudest Eestile, on Afganistan näide, kus eri riikide vastuoludest kantud diplomaatiliste sammude ja poliitilise sekkumise tõttu võib oluliselt kannatada siseriiklik stabiilsus.

Näiteks Afganistani keskvalitsuse ja Afganistani riiklike kaitse- ja julgeolekujõudude ootamatu kokkuvarisemise hämmastavat kiirust võis põhjustada Ameerika Ühendriikide poliitikute tegevus. USA mitte ainult ei kuulutanud välja oma sõjalise kohalolu ja toetuse kaotamise tähtaegu (sh seda oma partneritega ainult vähesel määral koordineerides),

vaid vähendas kohalikele julgeolekujõududele mõeldud toetust tasemele, kus Afganistani väed ei saanud enam funktsioneerida (Kissinger, 2021).

Need tegelikud ja kavandatud kärped olid piisavalt olulised, et olla Talibanile peamiseks stiimuliks üldpealetungi ettevalmistamiseks, ning veensid paljusid Afganistani ametnikke ja ohvitseri, et USA ja liitlasväed on tõesti lahkumas ja et nad on sunnitud tulevikus paratamatult leppima Talibani ülemvõimuga (Cordersman, 2021, p. 4). Seega olid liitlaste sõjalise kampaania lõpuks paljud Afganistani poliitikud ja valitsustegelased valmis kõrvale astuma või alla andma, kuna rahvusvahelist toetust enam ei tundud ega nähtud perspektiivi olemasoleva valitsuse toetamiseks.

Sõjas mässuliste vastu on näited Vietnamist ja Alžeerias (Metz & Millen, 2004), kus valitsuse ilmselgetel sõjalistel võitudel pole tähtsust, kui mässulistele terendab tulevikus perspektiiv oma edu suurendamiseks, samas kui seaduslik valitsus muutub kohalikul tasandil järk-järgult üha isoleeritumaks ja ebakindlamaks.

2.1.6. Laiapindse riigikaitse probleemid Eestis

Võrreldes Afganistani probleeme Eesti riigikaitse laia käsituse hetkeseisuga on mitmeski valdkonnas võimalik tuvastada kattuvusi. Sõjaliste võimete arendamisel oleme sunnitud ärevat julgeolekuolukorda arvestades arendama välja sõjalist võimekust mahus, mis ületab tugevalt riigi reaalselt võimekust, eelkõige kvalifitseeritud inimjõus, aga ka investeeringutes. Täiendavate välisriikide või investeeringute mõjul on risk, et tänapäevaseid vahendeid ja tehnikat koguneb rohkem, kui seda on otstarbekalt ja jätkusuutlikult võimalik rakendada. Sarnase olukorra tekkimise võimalused on ka sisejulgeolekustruktuurides ja teistes, riigi julgeolekut toetavates valdkondades (nt tervishoid ja meditsiin), mis nii kestvast COVID-19 pandeemiast kui ka Venemaa agressiivsest käitumisest tulenevalt on siseriikliku surve all. Kuna ülesanded ei saa jääda täitmata, tähendab see alalist suurenevat koormust nendele meestele ja naistele, kes peavad nende ohtude ja probleemidega igapäevaselt võitlema. Lühiajaliselt on need pingutused talutavad, kuid pikaajaliselt peavad lisanduma võimalused, kuidas nende inimeste panust väärikselt hinnata, muidu võib neid tabada moraalne kollaps, nagu nägime seda Afganistani relvajõudude näitel välgukiirusel tekkivat.

Laiapindne riigikaitse on väikeriigile potentsiaalselt tõhus viis, mis võimaldab võtta kaalutletud riske valdkondade vahel ja selle abil säästa ressursse, keskendudes eelkõige oma valdkonna peamiste eesmärkide täitmisele. See eeldab aga väga head koordineeritust ja koostööd riiklikul tasandil, et iga valdkond arendaks välja olulised võimed ja oleks valmis neid vajaduse korral kasutama ka teiste valdkondade toetamiseks. Eesti on seda lähene-misviisi praeguseks juba üle kümne aasta riiklikul tasemel sihikindlalt juurutanud. Selle protsessi positiivsed tulemused, nagu valdkondadevaheline tugevam integratsioon ja seotus ning võimete sihispärasem ja tõhusam arendamine, avalduvad varsemast jõulise-malt ka värskest kinnitatud riigikaitse arengukavas aastateks 2022–2031.

KOKKUVÕTE

Afganistani konflikt oli hoiatav näide, mis juhtub, kui ilmselged probleemid jätta tähelepanuta või üritada neile leida lihtsad või poolikud lahendused. Afganistani ülesehitamist korraldanud rahvusvaheline koalitsioon USA juhtimisel ebaõnnestus oma peamistes eesmärkides. Riigikaitse laia käsituse raamistikus oli ehk üheks jämedamaks veaks rahvusvahelise sõjalise toetuse alahindamine Afganistani riikliku stabiilsuse tagamisel. Ka hinnangutes, kuivõrd välisest toetusest sõltuvaks oli rahvusvaheline koalitsioon julgeolekujõud kujundanud. Afganistani julgeolekujõud relvastati ja varustati tänapäevase, keeruka ja kalli tehnikaga, mille kasutamiseks puudusid riigis sobivad eeldused. Üksnes kallis tehnika ei motiveeri sõdurit oma elu ohverdama, kui riigi vastu puudub usaldus. Seetõttu oleks Afganistanis ehk tulnud tunduvalt rohkem tegeleda ühiskonna kerksuse loomise ja seda lõhkuva korruptsiooni vähendamisega.

Eesti jaoks on õppetunniks tõdemus, et rahvusvaheline toetus on määrav ülekaaluka ohuga toimetulekul. Eelkõige tuleb aga tugevdada ühiskonna kerksust, mis loob riigis sidususe valdkondade vahel. Alles sellele tugevale vundamendile saab luua tõhusad julgeolekujõud sise- ja väliste ohtude vastu võitlemiseks. Üksnes kallis tehnika ja varustus ei otsusta edu või ebaedu üle, vaid pigem kasutajate kõrge moraal. Afganistani näitel langes armee moraal ja võitlusvõime, samal ajal kui riiki tehtud investeeringud olid kõrgeimal tasemel. Afganistani relvajõud lagunesid ajal, kui nende käsutusse oli usaldatud rohkem ja paremat tehnikat ja relvastust kui seda oli enamikul naaberriikidel. Olgu see ehk olulisem õppetund, et enne tehnikat ja varustust tuleb investeerida inimestesse, kes peavad tundma, et nende ülimalt ohverdust väärtustatakse ka enne otsustavat hetke.

Ilmselgelt ei olnud Afganistani riigikaitse laia käsituse toimimiseks valdkondade areng omavahel vajalikul määral seotud. Afganistani jaoks oleks sobinud ehk väiksemad (või jõukohasemad) ja paremini väljaõpetatud julgeolekujõud, mille loomine oleks olnud jõukohane, kui ühiskond oleks sidusam ja oleks puudunud võimalolijate eri osapoolte rivaliteet. Siin on Eesti ja Afganistani arengutes olnud sarnasusi, sest ka meil on, hoolimata juba tehtud edusammudest, laiapiindse riigikaitse lähenemisviisi rakendamisel olulisi probleeme valdkondadevahelise koostöö korraldamisel (Jermalavičius *et al.*, 2014, lk 58). Afganistan andis meile võimaluse näha, kuidas lahendamata probleemide kuhjumisel võib riik hukkuda. Olgem meie targemad ja võtame seda õnnetust õppetunnina niisuguste probleemide ennetamiseks ja läbikukkumise vältimiseks, sest ajalugu tavaliselt järeleksamile ei luba.

IVO PEETS

Kaitseväe Akadeemia, nooremteadur, Kaitseväe võimearenduse programmi juht

E-post: ivo.peets@mil.ee

Ivo Peets on kaitseväes teenitud 17 aasta jooksul töötanud eri ametikohtadel maaväes ja kaitseväe peastaabis, osalenud rühmaülemana sõjalisel missioonil Afganistanis ja Mali islamivabariigis rahvusvahelise staabi pikaajalise võimearenduse osakonna juhataja asetäitjana.

Lõppenud projektidest on märkimisväärsamad reservüksuste väljaõppe ja ajateenijate väljaõppetsükli ümberkorraldamine sidusamalt kaitseväe sõjaliste eesmärkidega ning Eesti töögrupi juhtimine NATO pikaajalise võimearenduse dokumendi (*NATO warfighting capstone concept*) koostamisel.

Praegu jätkab ta doktoriõpinguid, mille käigus uurib kaitseplaneerimise meetodikate rakendamise võimalusi väikeriigis ja juhib kaitseväe sõjaliste võimete pikaajaliste arendusplaanide koostamist.

Ivo Peetsi peamised uurimisvaldkonnad on kaitseplaneerimine, võimearendus, organisatsiooniarhitektuur, militaarselt rakendatavad autonoomsed ja robotsüsteemid.

KASUTATUD ALLIKAD

- Barfield, T., 2010. *Afghanistan – A Cultural and Political History*. Princeton: Princeton University Press.
- Congressional Research Service (CRS), 2021. *US Military Withdrawal and Taliban Takeover in Afghanistan: Frequently Asked Questions*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/R/R46879> [Kasutatud 12.02.2022].
- Cordesman, A. H., 2021. The Reasons for the Collapse of Afghan Forces. *Center for Strategic and International Studies (CSIS)*. [Võrgumaterjal] Leitav: <http://www.jstor.org/stable/resrep34044> [Kasutatud 13.02.2022].
- Field, M. & Ahmed, R., 2011. *A Review of the 2001 Bonn Conference and Application to the Road Ahead in Afghanistan*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://inss.ndu.edu/Portals/68/Documents/stratperspective/inss/Strategic-Perspectives-8.pdf> [Kasutatud 14.03.2022].
- Government of the Islamic Republic of Afghanistan (GIRA), 2005. *Afghanistan National Development Strategy, volume 1*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/AFA4970B33A0505E49257107000811C6-unama-afg-30jan2.pdf> [Kasutatud 02.02.2022].
- Gross, E., 2009. *Security Sector Reform in Afghanistan: the EU's Contribution*. *European Union Institute For Security Studies. Occasional paper 78*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://issat.dcaf.ch/download/8823/83148/european%20union%20institute%20for%20security%20studies.pdf> [Kasutatud 02.02.2022].
- Jermalavičius, T., Pernik, P., Hurt, M., Breitenbauch, H. & Järvenpää, P., 2014. *Avar julgeolek ja riigikaitse*. Tallinn: Rahvusvaheline Kaitseuringute Keskus.
- Kissinger, H., 2021. Henry Kissinger on why America failed in Afghanistan. *The Economist* 25.08.2021. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.economist.com/by-invitation/2021/08/25/henry-kissinger-on-why-america-failed-in-afghanistan> [Kasutatud 13.02.2022].
- Lee, J. L., 2018. *Afghanistan – A History from 1260 to Present*. London: Reaktion Books.
- Metz, S. & Millen, R., 2004. *Insurgency and Counterinsurgency in the 21st Century: Reconceptualizing Threat and Response*. The Strategic Studies Institute. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://publications.armywarcollege.edu/pubs/1691.pdf> [Kasutatud 14.03.2022].
- Puusepp, M., 2021. Eesti jalaväeüksuste Afganistani konfliktid kogemus. *Ajakiri Sõdur*, 5, lk 7 – 11.

- Riigikantselei, 2017. *Eesti julgeolekupoliitika alused*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.riigiteataja.ee/akt/306062017002> [Kasutatud 12.02.2022].
- Riigikantselei, 2021. *Riigikaitse arengukava 2022–2031*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://riigikantselei.ee/ru/media/1451/download> [Kasutatud 13.02.2022].
- Savitz, S., 2021. Lessons from Afghanistan. *RAND*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.rand.org/blog/2021/09/lessons-from-afghanistan.html> [Kasutatud 12.02.2022].
- Special Inspectors General for Afghanistan Reconstruction (SIGAR), 2021. *What We Need to Learn: Lessons from Twenty Years of Afghanistan Reconstruction*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.sigar.mil/pdf/lessonslearned/SIGAR-21-46-LL.pdf> [Kasutatud 09.02.2022].
- Stavridis, J.G., 2011. The Comprehensive Approach in Afghanistan. *PRISM 2 (2) 03/211*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://cco.ndu.edu/PRISM/PRISM-volume-2-no-2/> [Kasutatud 12.02.2022].
- Tanner, S., 2002. *Afghanistan – A Military History from Alexander The Great to The Fall of The Taliban*. Boston: Da Capo Press.
- The 9/11 Commission, 2002. *The 9/11 Commission Report*. [Võrgumaterjal] Leitav: <http://govinfo.library.unt.edu/911/report/911Report.pdf> [Kasutatud 12.02.2022].
- Ühinenud Rahvaste Organisatsioon (ÜRO), 2019. *World Population Prospects 2019, Volume II: Demographic Profiles*. [Võrgumaterjal] Leitav: https://population.un.org/wpp/Graphs/1_Demographic%20Profiles/Afghanistan.pdf [Kasutatud 12.02.2022].
- Walther-Puri, A., 2021. Afghanistan: A Tragic Lesson of the US Military's Flawed Approach to Capacity Building. *Just Security*, 06.09.2021. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.justsecurity.org/78086/afghanistan-a-tragic-lesson-of-the-us-militarys-flawed-approach-to-capacity-building/> [Kasutatud 13.02.2022].
- Willasey-Wilsey, T., 2021. *Why Did the Afghan Army Evaporate?* [Võrgumaterjal] Leitav: <https://rusi.org/explore-our-research/publications/commentary/why-did-afghan-army-evaporate> [Kasutatud 12.02.2022].

GERASSIMOVI „DOKTRIINI“ KOMMENTEERITUD TÕLGE: SÕJALISES JA HÜBRIIDSÕJA KONTEKSTIS

VLADIMIR SAZONOV, JAANUS SÄGI

Võtmesõnad: Gerassimov, doktriin, infosõda, hübriidsõda, visioon, Zapad-21, vene sõjateoreetikud

Ülevaade. See artikkel on Venemaa Föderatsiooni relvajõudude kindralstaabi ülema kindral Valeri Gerassimovi 2013. aastal ilmunud artikli kommenteeritud tõlge. Gerassimovi artiklit hakati nimetama tema doktriiniks pärast seda, kui Venemaa Föderatsioon ründas 2014. aastal Ukrainat ja hõivas Krimmi poolsaare. Just Gerassimovi on peetud nii 2014. aastal aset leidnud Krimmi annekteerimise kui ka 2022. aastal Ukraina ründamise üheks peamiseks planeerijaks ja läbivijaks. Gerassimovi artikkel on tähenduslik, kuna see rõhutab mittesõjaliste komponentide olulisust modernses sõjapidamises, hinnates mittesõjaliste meetmete osakaalu sõjaliste vastu suhtes 4 : 1. Teisisõnu räägib Gerassimov eelkõige hübriidsõjast ja informatsioonilisest pettegevusest, mis on hübriidsõja üks olulisemaid komponente.

SISSEJUHATUS

2021. aasta aprillikuus hoidsid paljude lääneriikide poliitikud hinge kinni ja analüütikud püüdsid üksteist üle trumbata hinnangutega, mida võiksid tähendada Venemaa Föderatsiooni (edaspidi VF) poolt Ukraina piirile koondatud väeüksused ja formatsioonid (Williams & Emmott, 2021; Bremmer, 2021; Bowen, 2021). Muu hulgas küsiti, kas tegemist on surveavaldusega Ukrainale, pettemanöövriga või juba alanud Zapad-21¹ suurõppuse ettevalmistustega.

Zapad-2021 lõppedes (vt Zapad-21 kohta ka Kofman, 2021; Hurt, 2021) ei olnud varustuse ja vägede eelpaigutusega tekkinud ärevus ja hirm kusagile kadunud. Uuesti muutusid kartused asjakohaseks seoses 2021. aasta oktoobri lõpus taastunud Venemaa Föderatsiooni agressiivse tegevusega Ukraina piiril (Sonne *et al.*, 2021). Nüüd me juba teame, miks vägesid koondati.

Ei tasu aga arvata, et see manööver oleks seisnud ainult vägede, tehnika ja varustuse ümberpaigutuses VF-i ja Valgevene poolt. Sama oluline on olnud poliitiliste sõnumite saatmine, meediakajastused nii kodus kui ka välismaal ja kõike seda ümbritsev diplomaatiline mäng. Näiteks vaatas Vene sõjateoreetik ja -ajaloolane kindral Mahmut Garejev (1923–2019) omaaegseid sõjalisi suurõppusi, nagu Zapad, Vostok, Dozor ja Osen, kui eksperimentaalseid õppusi, mille käigus oli võimalik saada vastuseid strateegia ja operatiivkunsti ees seisvatele küsimusele ning katsetada praktiliste lahenduste leidmiseks uudeid lahendusi, võtteid ja tehnoloogiat (Першуткин, 2019, c. 45). Kuidas aga teadus siia sobitub? Kindralmajor Rjabtšuk ütleb oma artiklis: „Informatsioonilisest vaatepunktist lähtuvalt võib teadust vaadelda kui keerukat dünaamilist süsteemi, mis on inimese loodud informatsiooni valiku, selle analüüsi ja omakorda ümbertöötamise jaoks, et saada uusi teadmisi ja (omakorda) neid praktiliselt rakendada“ (Рябчук, 2020). Teadusest sõjapidamises kirjutab ka 2013. aastal VF-i relvajõudude kindralstaabi ülem armeekindral Valeri Gerassimov oma artiklis „Teaduse väärtus on ettenägemises. Uued väljakutsed nõuavad lahingutegevuse vormide ja viiside ümbermõtestamist“, kus rõhutab muu hulgas, et tänapäeval sõjateaduse roll aina kasvab (Герасимов, 2013).

Selles artiklis on esitatud Gerassimovi ilmunud artikli „Teaduse väärtus on ettenägemises“² kommenteeritud eestikeelne tõlge. Kuna hilisemate Ukraina sündmuste taustal³

¹ Sõjaline suurõppus Zapad-21 oli planeeritud 2021. aasta septembriks ning toimus Valgevenes ja Venemaa Föderatsiooni lääne sõjaväeringkonnas (Светлова, 2021). VF-i ja Valgevene ühisõppuse nimetus Zapad pole valitud kaugeltki mitte juhuslikult ja sellel on ajalooline traditsioon. Nõukogude Liit ja Varssavi pakti riigid korraldasid külma sõja ajal sama nimetusega ja väga sarnast sõjalist suurõppust 1973., 1977., 1981., 1984. ja 1985. aastal (Sazonov & Ventsel, 2018, lk 7; vt ka Ruiz Palmer, 2014, p. 548).

² Vt lähemalt Герасимов, 2013.

³ Alates aastast 2014, kui leidsid aset Krimmi annekteerimine ja Donbassis loodi separatistlikud riiklikud moodustised.

levis konkreetsest artiklist rääkides nimetus Gerassimovi „doktriin“⁴, siis kasutame seda ka pealkirjas. Gerassimovi 2013. aastal ilmunud artikli nimetamine doktriiniks annab suurepärase võimaluse analüüsida seda Vene sõjakunsti arengu kontekstis. Kuna kindral Gerassimov keskendub oma kõnes ja selle põhjal ilmunud artiklis sõja muutunud olemusele infosõja ja hübriidsete ehk mittelineaarsete meetmete kontekstis, siis pühenduvad ka siinse artikli autorid eelkõige nende teemade lahtimõtestamisele. Kõnele järgnenud tegevused Krimmi hõivamiseks andsid ilmunud artiklile juba teise tähenduse.

2021. aastal toimusid Valgevene sündmused ning katsed Leedu, Poola ja Läti julgeolekut destabiliseerida. Minsk saatis 2021. aastal Iraagist ja Süüriast saabunud migrante üle Leedu, Läti ja Poola piiri. (Luik, 2021a; Luik, 2021b). Teisisõnu, Valgevene viis läbi hübriidset tegevust Euroopa Liidu vastu (kitsamalt Poola, Leedu ja Läti vastu), saates EL-i idapiirile Lähis-Ida taustaga migrante (Euronews, 2021). Samal ajal, 2021. aasta sügisel, toimusid Venemaa-Valgevene ühised sõjalised õppused Zapad-21. Gerassimovi doktriinis mainitud mittesõjaliste meetmete – poliitiliste, majanduslike, informatsiooniliste, humanitaarsete ja muude mittesõjaliste meetodite – „realiseerimine rahva protesteerimispotentsiaali kaasamisega“ kujutab selget hübriidset ohtu Baltimaade ja laiemalt kogu Euroopa julgeolekule. Eeltoodut täiendatakse varjatud sõjaliste meetmetega, nagu informatsiooniline mõjutustegevus ja eriooperatsioonide⁵ läbiviimine. (Герасимов, 2013)

Seoses Venemaa informatsioonilise mõjutustegevusega on autorid tõlkele lisanud oma-poolseid kommentaare. Samas ei pretendeeri siinkirjutajad Gerassimovi teksti kommenteerides ammendavusele ning esitavad enda visiooni ja arusaama Gerassimovi doktriinist, andes ühtlasi põgusa ajaloolise ülevaate. Autorid keskenduvad nii sõjalisele aspektile kui ka informatsioonilisele mõjutustegevusele, millel on Gerassimovi doktriinis oluline roll. Tänapäeval on infosõda muutunud mitmetahuliseks ja -tasandiliseks ning saanud hübriidsõja⁶ üheks oluliseks komponendiks (Mölder *et al.*, 2021). Me peatume siin infoalasel mõjutustegevusel, mida viib läbi Vladimir Putini autoritaarne režiim. Näeme, kuidas kasutas VF informatsioonilist mõjutustegevust nii Ukraina sündmuste puhul (Mölder & Sazonov, 2018; Westerlund & Norberg, 2016; Racz & Pynnöniemi, 2016) kui ka COVID-19 pandeemia ajal (vt nt Mölder & Sazonov, 2020; Foster, 2021).

⁴ Vt nt McKew, 2017.

⁵ Varjatud sõjaline meede, informatsiooniline vastupanu ja eriooperatsioonid on üldjuhul eriteenistuste planeeritud. VF planeeritavate meetmete puhul sõltuvalt kontekstist siis kas GRU (sõjaväeluure), FSB (sisemine julgeolekuteenistus) või SVR (välisluure).

⁶ Vt VF-i hübriidsõja strateegiast Baprow, 2018.

1. 2013. AASTAL AVALDATUD VALERI GERASSIMOVİ ARTIKLI „TEADUSE VÄÄRTUS ON ETTENÄGEMISES. UUED VÄLJAKUTSED NÕUAVAD LAHINGUTEGEVUSE VORMIDE JA VIISIDE ÜMBERMÕTESTAMIST“ TÕLGE⁷ (TÄISMAHUS)

Jaauari⁸ lõpus toimus Sõjateaduste Akadeemia⁹ üldkoosolek, millest võtsid osa valituse esindajad ja Venemaa Föderatsiooni relvajõudude juhtkond. Publikatsioon lubab lugejateni tuua olulisemad mõtted VF-i relvajõudude kindralstaabi ülema ettekandest „Relvajõudude kasutamise vormide ja meetodite peamised arengusuunad, sõjateaduse aktuaalsed ülesanded nende meetodite ja vormide täiustamiseks“.

Uued väljakutsed nõuavad lahingutegevuse vormide ja -viiside ümbermõtestamist. Valeri Gerassimov, 2013. aasta

21. sajandil võib märgata tendentsi rahuaja ja sõjaolukorra erinevuste kadumisele. Sõdu ei kuulutata enam välja, ja olles juba alanud, ei kulge need meie jaoks harjumuspärase mustri järgi. Sõjaliste konfliktide kogemus, sh see, mis on seotud nn värviliste revolutsioonidega Põhja-Aafrikas ja Lähis-Idas, kinnitab, et üsna jõukas heaoluriik võib mõne kuu või isegi päevaga muutuda ägeda relvastatud võitluse areeniks, langeda välisinterventsiooni ohvriks, mattuda kaosesse, humanitaarkatastroofi või kodusõtta.¹⁰

Araabia kevade õppetunnid

Muidugi on kõige lihtsam öelda, et Araabia kevade sündmused ei ole sõda, seetõttu pole meil, sõjaväelastel sealt midagi uurida. Aga võib-olla on hoopis vastupidi – just selline ongi 21. sajandi tüüpiline sõda? Ohvrite ja purustuste mastaapide järgi, katastroofiliste sotsiaalsete, majanduslike ja poliitiliste tagajärgede järgi on niisugused uut tüüpi konfliktid võrreldavad tõelise sõja tagajärgedega.¹¹ Ja sõja reeglid ise on oluliselt muutunud. On kasvanud mittesõjaliste meetodite roll poliitiliste ja strateegiliste eesmärkide saavutamisel, mis paljude juhtumite puhul on tõhususes oluliselt ületanud relvade jõudu.¹²

⁷ Aluseks on võetud Gerassimovi artikkel, mis ilmus 2013 – (Герасимов, 2013).

⁸ 2013. aasta jaanuar.

⁹ Lühend vene keeles АВН – Академия военных наук.

¹⁰ Araabia kevade sündmusi, mis algasid 2010. aasta detsembris Tuneesias ja mis kulmineerusid rahutustega 2011. aastal, mitme autoritaarse režiimi langemisega (Gaddafi režiimi lagunemine Liibüas 2011, Mubarak kukutamine Egiptuses 2011) ja Süüria kodusõjaga, mida Gerassimov nimetab värvilisteks revolutsioonideks, mh vihjates 2004.–2005. aastal Ukrainas aset leidnud oranžile revolutsioonile, mis oli Kremli seisukohast orkestreeritud lääne poolt. Seega on ka Araabia kevadet Gerassimovi arvates paljuski provotseerinud USA ja Lääs. Ka Iraagis 1979–2003 valitsenud Hussein režiimi kukutamine USA ja tema liitlaste poolt 2003. aastal on Kremli ametliku seisukoha poolest „heaolu riigi viimine kaosesse“. (Trv.by, 2020; Rg.ru, 2020)

¹¹ Ehk siis Gerassimovi arvates hübriidsõjad ja hübriidsed konfliktid, mida on sageli esile kutsutud ja tekitatud välissekkumise kaudu, võivad olla samad laastavad kui regulaarsed sõjalised konfliktid.

¹² Siin Gerassimov kordab varasemate sõjandusteoreetikute mõtteid, sh Messneri, Garejevi, Nemethi.

Vastasseisus kasutatavate meetodite rõhuasetus nihkub poliitiliste, majanduslike, informatsiooniliste, humanitaarsete ja teiste mittesõjaliste meetodite poole, mida realiseeritakse rahva protesteerimispotentsiaali kaasamisega. Kõike seda täiendatakse varjatud sõjaliste meetmetega, sh informatsioonilise mõjutustegevuse¹³ ja erioperatsioonide toega. Avalikult kasutatakse jõudu sageli rahuvalve ja kriisireguleerimise ettekäändel ainult mingil etapil, enamjaolt konfliktis lõpliku edu saavutamiseks.

Sellest tulenevad loomulikud küsimused: mis on tänapäevane sõda, milleks on vaja ette valmistada relvajõude, millega peaksid need olema relvastatud? Vastates vaid nendele küsimustele, saame määrata kindlaks relvajõudude ülesehituse ja arengusuunad pikeemas perspektiivis. Selleks on vaja selgelt ette kujutada, milliseid relvajõudude kasutamise vahendeid ja viise rakendama hakatakse.

Praegusel ajal juurutatakse traditsiooniliste võtete kasutamise kõrval ka ebastandardseid. Kasvab mobiilsete eri väeliikide üksustest koosnevate väegruppeeringute roll, mis tegutsevad ühises luureinformatsioonilises ruumis tänu uutele juhtimis- ja toetussüsteemidele. Sõjategevus muutub aina dünaamilisemaks, aktiivsemaks ja tulemuslikumaks. Kaovad taktikalised ja operatiivsed pausid, mida vastane võiks ära kasutada. Uued info-tehnoloogiad on võimaldanud tunduvalt vähendada ruumilist, ajalist ja informatsioonilist lõhet üksuste ja nende juhtorganite vahel. Strateegilise ja operatiivtasandi suurte väegruppeeringute frontaalsed kokkupõrked jäävad tasapisi minevikku. Vastase kontaktivaba mõjutamine distantsilt muutub peamiseks viisiks lahingu ja operatsioonide eesmärkide saavutamisel. Vastase objektide tabamine toimub terve territooriumi ulatuses. Hägustuvad erinevused strateegilise, operatiiv- ja taktikalise tasandi, nagu ka ründe- ja kaitsetegevuste vahel. Täppislöögiirelvade kasutamine muutub massiliseks. Sõjanduses juurutatakse aktiivselt uutel põhimõtetel töötavat relvastust ja robotiseeritud süsteeme.¹⁴

Laialdast kasutust on leidnud asümmeetrilised tegevused, mis võimaldavad relvastatud võitluses tasandada vastase ülekaalu. Nende hulka kuuluvad erioperatsioonide ja sise-mise opositsiooni kasutamine alaliselt toimiva rindejoone loomiseks vastase territooriumil, samuti informatsiooniline mõjutamine, mille vormid ja viisid täiustuvad pidevalt.¹⁵

¹³ Siin on mõeldud eelkõige psühholoogilist ja informatsioonilist sõjapidamist eri osapoolte vahel, kus kasutatakse massikommunikatsioonivahendeid (lisaks erioperatoritele). Venemaa Föderatsioonis ametlikult kasutatud mõiste „информационное противоборство“ tähendab otsetõlkes „informatsiooniline vastuvõitlus“.

¹⁴ Tuntud hübriidsõja uurija Frank G. Hoffman (2007, pp. 7–8) kirjeldab 2006. aasta Iisraeli ja Hezbollah' sõda analüüsisides hübriidsõda kui sõja sulandumist, mis teeb erinevused tavalise ja mitteregulaarse sõja vahel ebamääraseks, samas kui hübriidohud „hõlmavad kõiki erinevaid sõjapidamise mudeleid, sealhulgas tavapäraseid võimeid, mitteregulaarset taktikat ja koosseise, terroriakte, sealhulgas valimatut vägivalda ja sundi ning kriminaalset korrariikumist. Hübriidsõda võivad viia läbi nii riigid kui ka mitmed mitteriiklikud osalejad“.

¹⁵ Oluline muutus on toimunud infosõja pidamise käsitluses. Kui varem oli infosõja sihtgrupiks vastase sõdur ja eesmärk oli mõjutada tema võitlustahet, siis on nüüd tähelepanu keskpunktis rahvas, tsiviilühiskond tervikuna.

Aset leidvad muutused peegelduvad maailma juhtivate riikide doktrinaalsetes vaadetes ja neid katsetatakse sõjalistes konfliktides.

Juba 1991. aastal rakendasid USA relvajõud operatsiooni Kõrbetorm käigus Iraagis kontseptsiooni „Gloaalne ulatus – globaalne võimsus“¹⁶ ja „Õhu-maaoperatsioon“. 2003. aasta operatsiooni Iraagi Vabadus käigus viidi sõjategevust läbi vastavuses kontseptsiooniga „Ühine perspektiiv 2020“.¹⁷ Tänapäeval on välja töötatud „Gloaalse löögi“¹⁸ ja „Gloaalse raketitõrje“¹⁹ kontseptsioon, mis näevad ette mõne tunni jooksul lööke vastase objektide ja vägede pihta peaaegu maakera ükskõik millises punktis, vältides seejuures tema vastulöögist tulenevat vastuvõetamatut kahju. USA-s rakendatakse üleilmselt integreeritud operatsioonide doktriini: sätteid, mis on suunatud suure mobiilsusega eri väeliikide üksustest koosnevate väegruppide loomisele väga lühikese aja jooksul.

Viimastes konfliktides tekkisid sõjapidamise uued moodused, mida ei saa vaadelda pelgalt sõjalistena.²⁰ Näitena võib tuua operatsiooni Liibüas, kus loodi lennubaba tsoon, rakendati mereblokaadi ja kasutati laialdaselt sõjalisi teenuseid osutavaid erafirmasid, mis tegutsesid tihedalt koostöös opositsiooni relvastatud gruppidega.

Tuleb tunnistada, et mõistes traditsioonilise sõjategevuse olemust, mida viivad läbi regulaarsed relvajõud, on meie teadmised asümmeetrilistest vormidest ja viisidest pealis-kaudsed. Seoses sellega kasvab sõjateaduse roll, mis peab looma tervikliku teooria niisugustest tegevustest. Selles vallas võiksid olla abiks Sõjateaduste Akadeemia uuringud.

Sõjateaduse ülesanded

Relvastatud võitluse uute vormide ja meetodite üle arutlemisel ei tohi unustada kodumaist (<ajaloolist>) kogemust. Näiteks Suure Isamaasõja²¹ ajal partisanisalkade kasutamist ning võitlust irregulaarsete üksuste vastu Afganistanis ja Põhja-Kaukaasias. Tahan

¹⁶ Eelkäija „Global Vigilance, Global Reach, Global Power for America“ – tegemist on USA õhujõudude kontseptsiooniga, mis käsitleb tegevust õhus, kosmoses ja küberruumis. USA õhujõudude üleilmse löögi (võime) väejuhatus (ingl Air Force Global Strike Command AFSTRAT-AIR) toimib osana strateegilisest heidutusest, abistab ühtlasi operatsioonide ülemaid nende ülesannete täitmisel, võimaldades rünnata sihtmärke üle maailma. Väejuhatus loodi aastatel 2009–2017.

¹⁷ Tõenäoliselt peetakse silmas dokumenti „An Evolving Joint Perspective: US Joint Warfare and Crisis Resolution In the 21st Century“. Kontseptsioon käsitles väeliikide ühisoperatsioone ja sõjapidamist ning kriisiide reguleerimist.

¹⁸ Prompt Global Strike (PGS) on 2003. aastal algatatud sõjapidamise süsteemi loomine, mis võimaldaks maakeral ükskõik mis punkti täppisrelvade abil mõjutada ühe tunni jooksul ja toetada olemasolevat kiirreageerimise võimekust. Samasugust võimekust arendab ka Venemaa oma ülehelikiirusel töötavate raketisüsteemide väljatöötamise kaudu.

¹⁹ USA gloaalse raketitõrje all võib mõelda täiendavaid ettepaigutatud või mobiilseid raketikaitsesüsteeme, nagu THAAD – Terminal High Altitude Area Defense süsteemi, mis on mõeldud lühikese ja keskmise lennuulatusega raketide hävitamiseks, või laevadel paiknev AEGIS süsteem.

²⁰ Siin on taas jutt asümmeetrilistest või hübriidsetest sõjapidamise viisidest.

²¹ Nõukogude ja VF-i historiograafiast tulnud arusaamade järgi nimetatakse nii II maailmasõja idarindel toimunud sõjategevust Wehrmacht ja tema liitlaste ning NSV Liidu vahel (leidis aset 1941–1945).

rõhutada, et Afganistani sõja²² käigus sündisid sõjategevuse läbiviimiseks konkreetsed vormid ja viisid. Need põhinesid üllatusel, liikumiskiirusel, taktikaliste õhudessandi ja eri-ülesannetega üksuste oskuslikul kasutamisel, mis kokkuvõttes tegi võimalikuks eelhoiatuse vastase eesmärkide osas ja talle tuntava kahju tekitamise.

Veel üks tegur, mis mõjutab tänapäeva relvastatud võitluse meetodite sisu muutumist, on moodsate sõjalise kasutusega robotisüsteemide kasutamine ja uurimis-(rakendus)töö tehisintellekti vallas. Lisaks juba praegu lendavatele droonidele on homme lahinguväli täis kõndivad, roomavad, hüppavad ja lendavad roboteid. Lähitulevikus on võimalik luua täielikult robotitest koosnevaid üksusi, mis on võimelised iseseisvaks lahingutegevuseks.

Kuidas sellistes tingimustes sõdida? Millised peaksid olema robotiseeritud vastase vastu võitlemise vormid ja meetodid? Milliseid roboteid me vajame ja kuidas neid kasutada? Juba praegu peaks meie sõjaline mõte nende küsimustega tegelema.

Kõige olulisem järjekindlat tähelepanu vajav probleemiplokk on seotud väegrupptide rakendamise vormide ja meetodite täiustamisega. On vaja ümber mõtestada Venemaa Föderatsiooni relvajõudude strateegiliste tegevuste sisu. Juba praegu kerkivad üles küsimused, kas on vajalik sellisel hulgal strateegilisi operatsioone. Kui oleks, siis milliseid ja palju vajaksime tulevikus? Vastuseid veel pole.

On ka muid probleeme, millega peame igapäevases tegevuses kokku puutuma.

Praegu oleme õhu- ja kosmosekaitsejõudude (VKO)²³ loomise viimases etapis. Sellega seoses on õhu- ja kosmosekaitsejõudude juurde eraldatavate jõudude ja vahendite ülesehituse ja tegutsemisviiside väljatöötamise küsimus kiireloomuline. Kindralstaap juba tegeleb sellega. Sõjateaduste Akadeemia (AVN) on kutsutud selles aktiivselt osalema.

Informatsiooniline vastasseis²⁴ annab laiad asümmeetrilised võimalused vastase võitlusvõime vähendamiseks. Põhja-Aafrikas olime riiklike struktuuride ja elanikkonna (sotsiaalmeedia) abil mõjutamise tehnoloogia kasutamise tunnistajateks. Hädavajalik on täiustada tegevusi inforuumis, sealhulgas enda objektide kaitset.

Gruusia rahule sundimise operatsioon näitas²⁵, et puudub ühtne lähenemisviis relvajõudude kasutamiseks väljaspool Venemaa Föderatsiooni piire. 2012. aasta septembri rün-

²² Nõukogude-Afganistani sõda 1979–1989.

²³ Õhu- ja kosmosekaitsejõud (vn Воздушно-космические силы) loodi uue väeliigina 01.08.2015. Väeliik koondab ühise juhtimise alla õhujõud, õhu- ja raketitõrje ning kosmoseväed, mille ülesanne on sõjaliste satelliitide ja orbiidile viimine tehnika haldamine ja juhtimine. Sinna kuuluvad ka raadio-elektroonilise võitluse ja juhtimissüsteemide toimimist tagavad üksused, niisamuti õppeasutused ja uurimisinstituudid.

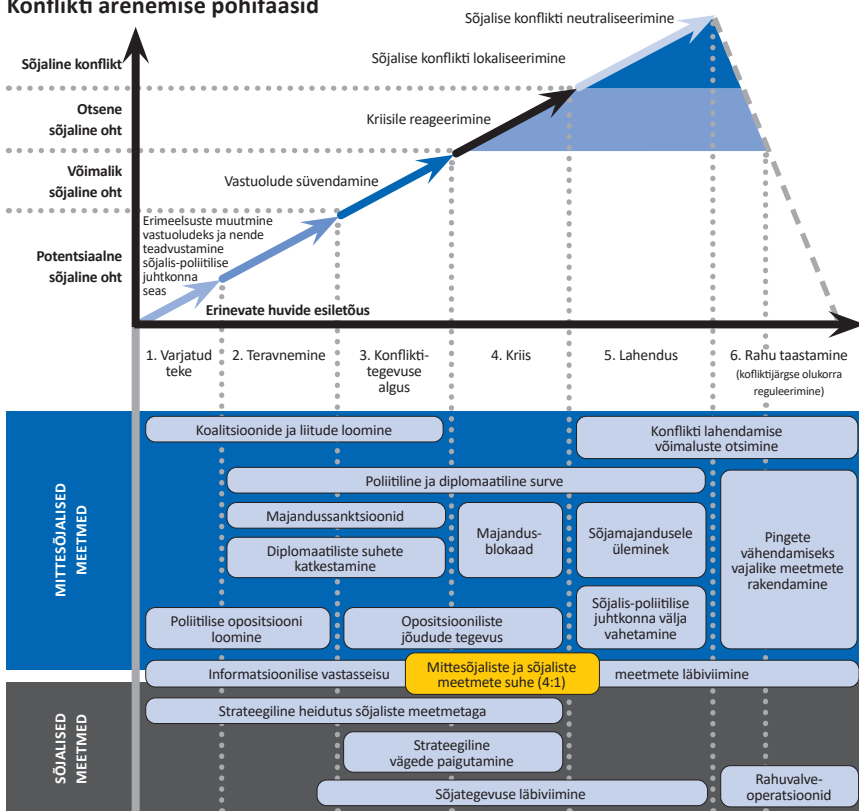
²⁴ Ehk üal mainitud „информационное противоборство“. Siin eristatakse eri valdkondi: tegevust nii riistvara, kommunikatsiooni tehnilise poole vastu kui ka elanikkonna psühholoogilist mõjutamist, siia kuulub ka mitut laadi desinformatsiooni loomine ja levitamine (sh valeuudised).

²⁵ Tegelikuses 2008. aasta augustis leidis aset Vene-Gruusia sõjaline konflikt, kus VF ründas Gruusiat, mille tulemusena osa Gruusia territooriumi oli Gruusialt ära võetud. Vt lähemalt Laaneots, 2014 vt ka Ühtegi, 2018.

nak Ameerika konsulaadi vastu Liibüa linnas Benghaziis, piraatluse intensiivistumine ja hiljutine pantvangide võtmine Alžeerias kinnitavad riigi huvide sõjalise kaitse süsteemi ülesehitamise olulisust väljaspool oma territooriumi.

Vaatamata asjaolule, et riigikaitset puudutava föderalseaduse täiendused, mis võimaldavad Venemaa Föderatsiooni relvajõudude operatiivset kasutamist väljaspool oma riigipiire, viidi seadusse sisse juba 2009. aastal, ei ole määratletud relvajõudude kasutamise vormid ja meetodid. Lisaks pole ametkondadevahelisel tasandil lahendatud (vägede) operatiivse kasutamise tagamise küsimused. Nende hulka kuuluvad lihtsustatud korra kehtestamine riigipiiri ületamiseks, välisriikide õhuruumi ja territoriaalvete kasutamiseks, asukohariigi ametiasutustega suhtlemise kord jms.

Konflikti arenemise põhifaasid

Joonis 1. (Герасимов, 2013, с. 3)

Hädavajalik on teha koostööd asjast huvitatud ministeeriumite ja ametkondade teadusorganisatsioonidega. Relvajõudude üksuste riigivälise kasutamise üks formaate on rahuvalveoperatsioon. Lisaks traditsioonilistele vägede tegutsemismeetoditele võivad operatsioonid sisaldada konkreetseid suundi: eri-, humanitaar-, pääste-, evakuaatsiooni-, kordon-, sanitaar- jt. Praegu pole eri rahuvalveoperatsioonide suund, klassifikatsioon, olemus ja sisu selgelt määratletud.

Lisaks tähendavad rahuvalve keerulised ja kompleksed ülesanded, mida regulaarvägedel tuleb võib-olla lahendada, põhimõtteliselt nende väljaõppe jaoks erineva süsteemi loomist. Tõepoolest on rahuvalvejõudude ülesanne lahutada konfliktis osapooled, kaitsta ja päästa tsiviilelanikkonda, aidata kaasa vägivalla hulga vähendamisele ning taastada rahumeelne elu. Kõik see nõuab teaduslikku uurimist.

Territooriumi kontroll

Eriti aktuaalne on tänapäevastes konfliktides erioperatsioonide vägede tegevuse kasutamise ulatuse suurenemise oludes elanikkonna, rajatiste ja sidevahendite kaitse vastase eest. Selle probleemi lahenduseks nähakse ette territoriaalkaitse organiseerimist ja läbiviimist.

Kuni 2008. aastani, kui relvajõudude suurus oli sõjaajal üle 4,5 miljoni,²⁶ lahendasid neid ülesandeid eranditult relvajõud. Tingimused on aga muutunud. Nüüd saab vastumeetmeid diversiooni-, luure- ja terroristlikele jõududele korraldada ainult riigi kõigi jõustruktuuride ühtse kasutamisega.

Kindralstaabis on see töö käimas. Töö seisneb territoriaalkaitse organiseerimise lähenemisiiside täpsustamises, mida kajastavad föderaalsesse seadusesse „(Riigi)Kaitsest“ sisse viidud muudatused. Eelnõu vastuvõtmisega seoses on vaja täpsustada territoriaalkaitse juhtimise süsteem, kinnitada seadusandlikult teiste vägede, üksuste, riigiasutuste ja muude riigistruktuuride koht ja ülesanded territoriaalkaitse läbiviimisel.

See nõuab, sealhulgas sõjateaduselt, põhjendatud soovitusi territoriaalkaitse ülesannete täitmisel ametkondadevaheliste jõudude ja vahendite kasutamise korra ning tänapäevastes tingimustes terroristlike ja vastase diversiooniüksuste vastu võitlemise meetodite kohta.

Afganistani ja Iraagi sõjaliste operatsioonide kogemus on näidanud vajadust töötada koos Venemaa Föderatsiooni ministeeriumide ja ametkondade teadusstruktuuridega välja relvajõudude koht ja osalus konfliktjärgses lahenduses, et koostada ülesannete

²⁶ Siia on arvestatud nii tegevväelased kui ka reservväelased.

loetelu, panna paika vägede tegutsemismeetodid ja kehtestada sõjalise jõu kasutamise piirid.²⁷

Oluline küsimus on väegruppeeringu (või relvastud jõudude väekoondise) väeliikide vahelist olemust arvestava ja teaduslik-metoodilisel alusel põhineva otsuste tegemist toetava struktuuri väljatöötamine. On vaja teha väegrupi kuuluvate vägede ja jõudude tervikliku võimete potentsiaali arvestav uuring. Siin on probleemiks see, et olemasolevad operatsiooni- ja lahingutegevuse planeerimise mudelid seda ei võimalda. Vaja on uusi doktriinalseid lahendusi.

Muutused sõjaliste konfliktide olemuses, sõjapidamise vahendite, nende kasutamise vormide ja meetodite arendamine esitavad uued nõuded igakülgsetele toetussüsteemidele.²⁸ Ei tohiks unustada, et viimane on veel üks teadusliku tegevuse suundi.

Ideid ei saa käsu peale genereerida

Vene sõjateaduse praegust seisu ei saa võrrelda sõjateoreetilise teaduse õitsenguga meie riigis Teise maailmasõja eelõhtul. Muidugi on selleks nii objektiivseid kui ka subjektiivseid põhjusi ja selles ei saa kedagi konkreetset süüdistada. Need ei ole minu sõnad, et ideid ei saa käsu peale genereerida.

Nõustun sellega, kuid ei saa jätta tunnistamata ka midagi muud: siis polnud doktoreid ega teaduskandidaate, puudusid kõrgkoolid ja teadussuunad. Olid erakordsed säravate ideedega isiksused. Nimetaksin neid teaduse fanaatikuteks selle sõna kõige paremas tähenduses. Võib-olla meil praegu lihtsalt ei jätku selliseid inimesi.

Selliseid nagu näiteks diviisiülem Georgi Isserson²⁹, kes vaatama sõjaeelsel perioodil omandatud vaadetele avaldas raamatu „Uued võitluse vormid“. Selles ennustas Nõukogude sõjateoreetik: „Sõda ei kuulutata üldse. See algab lihtsalt varakult relvajõudude eelpaigutamiseega. Mobilisatsioon ja koondumine ei ole seotud ajajärguga pärast sõjaseisukorra algust, nagu see oli 1914. aastal, kuid märkamatult viiakse need järk-järgult läbi ammu enne seda.“ „Prohveti saatuse kodumaal“ oli traagiline. Meie riik maksis rohke verega selle eest, et ei kuulunud kindralstaabi akadeemia professori järeltusi.

²⁷ Konfliktijärgse reguleerimise osas Süüria kodusõtta sekkumisel püüti õppida Lääne vigadest väljumisstrateegiate rakendamisel. Oluline ei olnud tingimata kõiki vastaseid tappa, vaid võita eri etnilisi grupe enda poolele.

²⁸ Eelkõige võiks silmas pidada lahingutoetussüsteeme. Süüria konflikti õppetundides on pööratud rohkem tähelepanu konfliktijärgse olukorra esmasele reguleerimisele, kus osutusid oluliseks CIMIC (tsiviil-sõjalise koostöö) võimed, traditsiooniline logistika, samuti kriitilise infrastruktuuri töö elutähtsate teenuste tagamisel.

²⁹ Georgi Isserson (1898–1976) oli polkovnik (kolonel) Nõukogude armees. Ta oli nõukogude aja üks silmapaistvamaid sõjateoreetikuid.

Siit järeldus: halvustav suhtumine uutesse ideedesse, mittestandardsetesse lähenemisviisidesse, sõjateaduse teistsugusesse vaatenurka on vastuvõetamatu. Lisaks pole vastu võetav praktikute üleolev suhtumine teadusesse.

Kokkuvõtteks tahan öelda, et ükskõik kui tugev vastane ka poleks, kui täiustatud relvastatud võitluse vahendeid, vorme ja kasutusviise ta ei valdaks, on tal alati haavatavaid kohti, mis tähendab, et adekvaatne vastus on võimalik.

Samal ajal ei tohi me jäljendada võõrast kogemusi ja sõrkida juhtivate riikide taga, vaid peame töötama nende edestamise nimel, peame olema ise juhtival positsioonil. Siin mängib olulist rolli sõjateadus.

Nõukogude Liidu väljapaistev sõjateadlane Alekandr Svetšin³⁰ on kirjutanud: „Sõjaolukorda on äärmiselt raske ette näha. Iga sõja jaoks on vaja välja töötada spetsiaalne strateegilise käitumise jada, iga sõda on erijuhtum, mis nõuab sellekohase spetsiaalse loogika järgimist, mitte mingit trafaretset lähenemist.“

See lähenemisviis on seni asjakohane. Tõepoolest, iga sõda on erijuhtum, mis nõuab enda erilise loogika, ainulaadsuse mõistmist. Seetõttu on praegu väga raske ette näha sõja olemust, kuhu võivad olla tõmmatud Venemaa või meie liitlased. Sellest hoolimata on vaja see ülesanne lahendada. Igasugune teadustöö sõjateaduse valdkonnas on väärtusetu, kui sõjateooria ei paku ettenägemise võimekust.

Täna sõjateaduse ees seisvate arvukate probleemide lahendamisel loodab kindralstaap Sõjateaduste Akadeemia abile, mis on oma ridadesse koondanud juhtivad sõjateadlased ja tõsiseltvõetavad spetsialistid.

Olen veendunud, et tihedad sidemed Sõjateaduste Akadeemia ja Venemaa Föderatsiooni relvajõudude kindralstaabi vahel arenevad ja täiustuvad ka edaspidi.

Valeri Gerassimov,

Venemaa Föderatsiooni relvajõudude kindralstaabi ülem, armeekindral

Eesti keelde tõlkinud Vladimir Sazonov

Täpsustused Jaanus Sägi

³⁰ Aleksandr Svetšin (1878–1938) oli vene silmapaistev sõjandusteoreetik, Venemaa tänapäevase sõjalise mõtte alusepanijaid. Svetšin osales I maailmasõjas ja sai 1916. aastal kindralmajori auastme. Vene kodusõja käigus 1918. aastal läks Svetšin bolševike poole üle. Stalini repressioonide käigus sai süüdistuse spionaažis ja lasti maha, pärast surma Svetšin rehabiliteeriti.

Relvastatud võitluse iseloomu muutumine

Poliitiliste eesmärkide saavutamine

Sõjalise jõu kasutamine

Traditsioonilised meetmed ja –vahendid

- Sõjategevuse algus peale (vägede) strateegilist paigutamist
- Suurte väegruppide kokkupõrked rindejoonel, millede põhiraskus on maavägedel
- (Vastase) elav- ja tulejõu hävitamine, järjekindel positsioonide ja piirkondade hõlvamine territooriumi hõivamise eesmärgil.
- Vastase purustamine, tema majanduspotentsiaali hävitamine ja tema territooriumi hõlvamine
- Sõjategevuse läbiviimine maal, taevas ja merel
- Väegruppeeringute (jõudude) juhtimine rangelt määratletud hierarhilise juhtimisstruktuuri alusel

Poliitiliste, diplomaatiliste, majanduslike ja teiste mittesõjaliste meetmete kombineeritud kasutamine sõjalise jõuga

Uued meetmed ja –vahendid

- Väegruppide (jõudude) sõjalise tegevuse algus rahuajal
- Väeliikide väegruppide kontaktivaba kõrge manööverdusvõimega sõjategevus
- Riigi sõjalise-majandusliku potentsiaali purustamine tema sõjalise ja tsiviilinfrastruktuuri elutähtsate objektide lühikese aja jooksul purustamise kaudu.
- Massiline täppisrelvade kasutamine, laiaulatuslik erioperatsioonide jõudude kasutamine, samuti robotiseeritud komplekside ja uutel füüsilistel põhimõtetel töötavate relvade, lahingutegevuses sõjalise-tsiivil komponendi kasutamine.
- Vastase territooriumi kogu sügavuses samaaegselt tema vägede ja objektide mõjutamine
- Samaaegne relvastatud võitlus kõikides füüsilistes keskkondades ja inforuumis
- Asümmeetriliste ja kaudsete tegevuste kasutamine
- Jõudude ja vahendite juhtimine ühtses inforuumis

Joonis 2. (Герасимов, 2013, с. 4)

2. TÖLKIJATE KOMMENTAARID 2013. AASTAL ILMUNUD GERASSIMOV ARTIKLILE.

2.1. Gerassimovi „doktriin“: kas doktriin või visioon?

Hübriidsõda pole üldlevinud mõiste Vene sõjalises mõttes, Vene mõistes on pigem tegemist mittelineaarse või mittetraditsioonilise sõjapidamisega. See vastandub lääne sõjalises käsitluses hübriidsõja või asümmeetrilise sõjapidamisega (vt nt Чекинов & Богданов, 2011). Samas räägivad mõlemad pooled samast asjast ja sarnastest meetoditest. Sõna *lineaarne* viitab järjestikusele ajateljel üksteisele järgnevale sündmustele ehk pigem läänelikule mõtteviisile, vastandina ida mõttemaailmale. Ka Primakovi doktriini³¹ realiseerimisel tuleks meelde pigem Mao „pikk mars“³², kuna ajaline mõõde võimaldab lihtsalt lääne kampaaniad üle elada, et olla sobival hetkel ise valmis soodsat jõupositsiooni saavutama. Kuigi Gerassimov (2013) oma artiklis hübriidsõda ei maini, räägib ta just hübriidsõjast.

Hoopis olulisem on Gerassimovi artiklit lugedes püstitada küsimus, kas see on doktriin või visioon.³³ Mitmed analüütikud on väitnud, et Gerassimovi doktriin on pigem üks omas ajas sõnastatud Primakovi doktriini rakendusplaan (vt nt Rumer, 2019), mis arvestab sõjanduses toimunud muutusi. Gerassimovi artikli valguses on oluline rõhutada, et Gerassimov oli saanud VF-i relvajõudude kindralstaabi ülemaks vahetult enne artiklit, 2012. aastal. Gerassimovi soov esitada visioon oma ametipostil võimaldab seletada, miks avalikult ei ole midagi sarnast enam esitatud. Tõenäoliselt on edasine mõttearendus käinud pigem ametite vahel või hoopis salastatult. Tõsi, 2019. aastal esines Gerassimov veel kord vene sõjateoreetikute akadeemilises ringkonnas sõnavõtuga ennetava kaitse teemal (vt nt Брычков *et al.*, 2019). Selle ettekande puhul on raske hinnata, kui palju oli tegemist sõnumite andmise, propagandaürituse (Juškin, 2019), riiklikul tasemel petteplani või millegi muuga.³⁴

Gerassimovi 2013. aasta artikli seisukohad leidsid üldjoonetes kajastamist Venemaa Föderatsiooni 2014. aasta sõjalises doktriinis (Rg.ru, 2014). Sarnaselt Gerassimovile toodi

³¹ Primakovi doktriin nägi üldjoontes VF-i keskendumist lähisvälismaale, partnerlust Hiinaga, aga ka arengumaadega, et muuta maailma multipolaarseks, mis annaks omakorda Venemaale võimaluse oma nõukogudeaegse rolli taastamiseks maailmas.

³² 1934 alanud Hiina kommunistlike armeede liikumine lõunast põhja, võites aega ja vältides ümberpiiramisi, mis viis Mao Che Dongi võimule.

³³ Eesti kaitseväge maaväe lahingutegevuse alustes on kirjas, et sõjaline doktriin on üldsounda ja üldist loogikat määratlev, jättes siiski ruumi loovale lähenemisele, mis on tõelist sõjakunsti iseloomustanud läbi aegade. Sõjalise doktriini alusteks on 1) riigikaitse eesmärgid, 2) ohuhinnangud, 3) riigi ressursid, 4) sõjaajaloo õppetunnid. (KVA, 2019, lk 24–25)

³⁴ 2019. aasta VF-i sõjalist doktriini on kutsutud ka Patruševi (FSB kindral, VF-i julgeolekunõukogu sekretär) doktriiniks.

2014. aasta sõjalise doktriini sisse arusaam informatsioonilisest vastasseisust, eriope-
ratsioonide laialdasest kasutamisest, täppislöökidest ja ka kognitiivse kultuurilis-ajaloo-
lise inforuumi olulisusest sõjapidamises. Viimane võimaldaks ka kohapealse (või siis loo-
dud) opositsiooni kasutamist (Rg.ru, 2014). Adamsky sõnul on Gerassimovi doktriin küll
suunatud jõu kasutusele, aga eelkõige mõjutamise strateegia, mitte brutaalse jõu kaudu
(Adamsky, 2015, p. 30). Sõjapidamise sügavus tähendab sügavust mitte ainult vastase
osas, vaid ka oma territooriumi füüsilise ja kognitiivse sügavuse hoidmisel.

Tasub märkida, et väljaspool Venemaad toimuvad protsessid on olnud Venemaal sõja-
lis-teadusliku kogukonna pideva tähelepanu all. Vaatamata 1990-ndate segastele aega-
dele suutsid nõukogudeaegsed uurimisinstiituidid säilitada järjepidevuse. 2010. aastate
paiku oli näha, et lisaks jälgimisele mõtestati ka lahti ja tehti ettepanekuid, kuidas nähtud
rakendada Vene võimaluste kontekstis.³⁵ Gerassimovi visioon võtab operatiivkunsti mõt-
tes kokku tekkinud võimalused, et kasutada sama võimekust kujunenud geopoliitilises
kontekstis. Teiste riikide tagaajamise asemel on püütud talletada nende kogemust, et ära
kasutada ja arendada Vene olemasolevat võimekust ning arendada prioriteetselt mõnin-
gaid valdkondi. Väga tähelepanelikult analüüsitakse nii enda kui ka lääneriikide sõjavä-
gede otsustusprotsesside plusse ja miinuseid. Sellest on tuletatud järeldus, et kõike,
mida lääs teeb, saab teha otsustavamalt ja kiiremalt, mis annaks Vene poolele olulise
eelise. Oluline on ära märkida ka seda, et kindral Gerassimovi artikkel (Герасимов, 2013)
on vaid üks paljudest sõnavõttudest pikas Vene sõjateaduse traditsioonis. Samas on
see oluline tekst, kuna peegeldab sellisel kujul kõige paremini juba toimunud nihet VF-i
operatiivkunstis. Samal ajal on oluline vaadata tervet plejaadi sõnavõtte ja artikleid VF-i
sõjalise mõtte arengust: näiteks kindralmajor Ivan Vorobjovi sõnavõttud informatsioonili-
sest vastuseisust³⁶, kunagise kaitseministri Anatoli Serdjukovi³⁷ reformiplaanid, kindralite
Gerassimovi, Kartapolovi ja kindralstaabi akadeemia kadunud rektori Mahmut Garejevi³⁸
avaldatud mõtteid (vt nt Гареєв, 2016; Нарсисян, 2015). Vähemal või suuremal määral
on selline areng kajastunud 2010., 2014. ja 2021. aastal VF-i sõjalistes doktriinides.

Eraldi peaks rääkima väljendist *sotsiaalsete käitumismustrite sõda*, mis on olnud üheks
VF-i relvajõudude prioriteediks (perspektiivsetest suundadest), mida tuleb eelisaren-

³⁵ Ajakirjas Sõjaline Mõte (vk Военная мысль) ilmus artikleid, kus arutati lääne kogemuse üle ja analüüsiti, kuidas oleks see kasutatav Vene kontekstis. Eriti puudutas see uute automatiseeritud juhtimissüsteemide integratsiooni külma sõja aegsete platvormide ja süsteemidega.

³⁶ Ajakirjas Sõjaline Mõte avaldas 2007. aastal artikli erukindralmajor Ivan Vorobjov, kes rõhutas uutest sõjapidamisviisidest rääkides, et vaenlast on võimalik võita mitte ainult kineetilise rünnaku ja ruumis läbiviidud manöövriga, vaid ka piirates tema juurdepääsu õigele informatsioonile.

³⁷ Anatoli Serdjkov (sünd 1962) oli 2007–2012 VF-i kaitseminister. Alates 6 novembrist 2012 on kaitseministriks Sergei Šoigu.

³⁸ Armeekindral Garejevit on loetud üheks tänapäeva Venemaa sõjateaduse käilakujuks. Ajaloo ja sõjateaduste doktorina oli tal laialdane autoriteet ning tema ideed kajastavad kenasti Vene sõjalis-poliitilises mõtlemises toimuvat laiemat diskussiooni sõja olemuse üle.

dada (Евстафьев & Ильницкий, 2021).³⁹ Kuigi mõningase ajalise viitega armastatakse kindral Gerassimovi 2013. aasta kõnest ja artiklist (Gerassimov, 2013) rääkida kui doktriinist, nimetaksime pigem seda kindralstaabi ülema armeekindral Gerassimovi visiooniks. Sellele Gerassimovi visioonile on juhtinud tähelepanu ka mõned teised analüütikud (Galeotti, 2018a; Galeotti, 2018b). Laialdasemalt tähelepanu äratas Gerassimovi artikkel hilisema Krimmi annekteerimisega, mis leidis aset 2014 (Mölder *et al.*, 2014; Mölder *et al.*, 2015; Rácz, 2015) ja Venemaa Föderatsiooni sekkumisega Ida-Ukrainasse (Магда, 2016; Mölder & Sazonov, 2018; Racz & Pynnöniemi, 2016), kus „roheliste mehikeste“ kasutamine näitas hästi hübriidsõja tõhusust (Leonhard *et al.*, 2015; Westerlund & Norberg, 2016, pp. 576–601), mille üheks tahuks olid infooperatsioonid (Сазонов, 2017).

Gerassimovi tekstis toodut võib pidada pigem visiooniks, kuna see leidis viitamist lausa Venemaa Föderatsiooni 2014. aasta sõjalises doktriinis (RG.ru, 2014)⁴⁰. Kitsamas tähenduses saab kirjutist nimetada ka tähenduslikuks mõttepaberiks, kuna selle põhimõtted leidsid rakendamist praktilistes tegevustes nii Ukrainas (alates 2014) kui ka Süürias (alates 2015). Vaieldamatult võib viimaseid vaadates öelda, et tegemist oli järjekordse näitega Venemaa operatiivkunsti heast tasemest ja innovaatsilisusest. Ilmaasjata ei nimeta kindral Gerassimov oma artiklis/visioonis kolonel G. S. Issersoni. (Герасимов, 2013) Tollase diviisiülema⁴¹ Issersoni enne II maailmasõda ilmunud käsitlus keskendus sõjapidamise muutunud iseloomule. Issersoni käsitluse jätkuvalt aktuaalsust tahtis ka kindral Gerassimov rõhutada ja näidata, milline teadmine on iseloomulik Vene sõjalisele mõtlemisele.

2.2. Araabia kevade pikem mõju Vene sõjalisele mõttele

Gerassimov pidas Araabia kevade sündmusi olulisteks ja tõi välja õppetunnid Araabia kevade ajal toimunud sündmustest, millest on Venemaa Föderatsioon üht-teist õppinud (Герасимов, 2013).

Tollane VF-i kindralstaabi operatiivpeavalitsuse ülem kindralleitnant Andrei V. Kartapolov on kirjutanud 2015. aastal, et eesmärk ei ole vastase hävitamine, vaid tema eliidi alluta-

³⁹ Sõjalise Mõtte 2021. aasta märtsinumbris tuuakse artiklis „Rahvusliku julgeoleku ja kaitse prioriteetid postglobaalse maailma tingimustes“ välja VF-i kaitseministeeriumi kolleegiumi 21.12.2020 istung, kus president Putin mainis, et tuleb mitte ainult aru saada potentsiaalse vastase sotsiaal-poliitilistest protsessidest, vaid ka pelgalt sotsiaalsetest, et olulisemaid ühiskondlikke grupe võimalikult mõjutada, aga ka otseselt purustada ühiskonna aluseks olevad ühiskondlikud-riiklikud institutsioonid.

⁴⁰ Näiteks samas 30.12.2014 avaldatud VF-i sõjalises doktriinis mainiti ohtude all: „kaudsete ja asümmeetriliste toimeetodite kasutamine“ ja „sõjalise jõu, poliitiliste, majanduslike, informatiivsete ja muude mittesõjaliste meetmete kompleksne kasutamine, mida rakendatakse elanikkonna ja erioperatsioonide vägede protestipotentsiaali laialdase kasutamise“ (RG.ru, 2014).

⁴¹ Issersoni ametikohta on tõlgitud erinevalt, nii brigaadikomandöriks, brigadiülema kui ka diviisikomandöriks, kuid see ei muuda sisu, sest igal juhul on tegemist vanemohvitseriga, kes suudab mõtestada üksuste (formatsioonide) lahingtegevuse planeerimist. Kuidas ja mis kriteeriumite alusel ametikohtasid ja aastmeid eri ajal anti, on teine teema. Üldjuhul on vene keeles kasutatud *комбриг* Г.С. Иссерсон ja inglise keeles *brigade commander* (JS).

mine oma tahte. Seda kõike saab kindrali arvates saavutada informatsioonilise-psühholoogilise sõjapidamise kaudu, kasutades lisaks opositsioonigruppe ja erioperatsioonide vägesid (Jonsson, 2019, p. 92).

Selles mõttes on Araabia kevad ja sellest tulenenud sündmused (Süüria kodusõda, Liibüa kodusõda, rahutuste laine Araabia maades jne) hea uurimisobjekt, eelkõige vaadates, kuidas hübriidsed sõja puhkevad ja milliseid meetmeid rakendatakse. Üheks olulisemaks faktoriks võib pidada infosõda, mis on Araabia kevade arengut paljuski kujundanud. (Greenberg, 2019) Üks võimalus on vaadata konventsionaalset sõda osana hübriidsõjast, ja näha hübriidsõda omakorda osana infosõjast.

2.3. Küber- ja inforünnakud ning tehnoloogia roll

Tuleb nentida, et juurdepääs Lääne tehnoloogiale ja Lääne meediaruumile on olnud oluline osa üleminekul uuele sõjapidamisele.⁴² Kindral Gerassimov on hiljem – 2016. aastal – öelnud, et inforessursid ja neile ligipääs on muutunud kõige efektiivsemaks relvaks (Герасимов, 2016). Nende ressursside laialdane kasutamine võimaldab selles inforuumis asuva maa (riigi) olukorda raputada mõne päeva jooksul. 2007. aasta aprillisündmused Eestis, tuntud ka kui pronksiöö, näitasid VF-i suhteliselt laialdast ressursside kasutamist Eesti riigi vastu: küber- ja inforünnakud, muud mõjutustegevuse viisid, VF-i saatkonna ja Kremlile sümpatiseeritavate aktivistide kaasamine jne.⁴³ Ukrainas oli 2014. aastal mõjutustegevuse spekter veel laiem: infooperatsioonid, spionaaž, agendid, venemeelised isikud ja organisatsioonid, äraostetud poliitikud, ärimehed ja ametnikud, separatistid, terrorism, sabotaaž, luureoperatsioonid ja lõpuks ka sõjaline sekkumine.⁴⁴ Venemaa Föderatsioon on informatsiooni muutnud relvaks, külvates kahtlusi Lääne institutsioonide ja sealse informatsiooni suhtes, tekitades sisemist ja rahvusvahelist manööverdusruumi (Kofman & Rojansky, 2015).

⁴² Erinevus sõja ja vägivaldliku konflikti vahel on muutunud aina vähem ilmseks. See erinevus võib olla kohati hägus. Viimastel aastakümnetel on tekkinud hulk uusi (avatuid ja varjatuid) vaenutegevuse viise ja meetodeid. Selleks kasutatakse ära nii peavoolumeediat kui ka sotsiaalmeediat. Niisuguse uue ja tehnoloogiliselt hästi arenenud sõjapidamise (sh info- ja küberrünnakud) eesmärk on mõjutada modernset ühiskonda (Mölder, Sazonov, Chochia & Kerikmäe, 2021, lk 3; vt ka Sazonov, 2022).

⁴³ Vt pronksiöö kohta nt Liik 2007. Pronksiöö ajal toimunud rahutusi aitasid korraldada venemeelised aktivistid ja VF-i saatkond. Keeruline on hinnata, millist (ja kui suurt) rolli oli nende sündmuste korraldamises mänginud Vene eriteenistused, igal juhul on Kaitsepolitsei 2007. aasta aastaraamatus toodud välja järgmine asjaolu: „Kaitsepolitsei informatsiooni kohaselt olid just Venemaa eriteenistused need, kes õhutasid „pronksööduri“ ümber tekkinud vastasseisu pidevalt üliemotsionaalset kajastamist Venemaa meedias (see oli üks põhjustest, miks sündmused massilisteks tänavakorratusteks eskaleerusid) ning avaldasid vastuseisu mitmetele kõrgetele Vene riigiametnikele, kes olid erinevatel kaalutlusel nõus kuhu tsiviliseeritud teismaldamisega. Aprillirahutuste endi osas võib kaitsepolitsei aga märkida, et hoolimata terve rea Vene luureohvitseride eelnevatest visiitidest Eestisse, seisnes Vene eriteenistuste (nii FSB kui SVR-i) roll 26. ja 27. aprillil pigem sündmuste jälgimises“ (Kaitsepolitsei amet, 2008, lk 9).

⁴⁴ Тымчук et al., 2016; Sazonov et al., 2016.

Sõjalises mõtlemises toimunud muutusi peegeldab ka poliitilise peavalitsuse taasloomine⁴⁵ ja Süüria kogemusega kindralleitnant A. V. Kartapolovi⁴⁶ määramine sinna etteotsa. 2015. aastal oli kindralleitnant Kartaplov koostanud skeemi mõne Gerassimovi idee sõjaliseks rakendamiseks (Thomas, 2017), need leidsid head kasutamist VF-i Süüria interventsiooni käigus, näiteks infooperatsioon, eraarmeede, nagu nn Wagneri grupp, kasutamine, droonide ja uute tehnoloogiate kasutamine. Samal ajal toimus diskussioon, kas tegemist on uue põlvkonna sõjapidamise või uut tüüpi sõjapidamisega (Bērziņš, 2015).

Kuna sõjapidamine on liikunud välja kitsast sõjalisest valdkonnast, siis on Gerassimov korduvalt rõhutanud akadeemilise kogukonna toetuse olulisust riigi julgeolekuprob- leemide lahendamisel koostöös nii riikliku kui ka eratööstusliku rakendusvaldkonna potentsiaaliga (McDermott, 2016). Gerassimovi eespool käsitletud kõnes tehtud viide tänapäeva svetšinite puudumise kohta näitab vajadust kontseptuaalselt lahti mõtestada ja sõnastada sõjapidamises toimunud muutused. Kokkuvõtvalt võib öelda, et oluline rõhuasetus Gerassimovi kõnes on ka tõdemus, et oleme pikas pidevas sõjas, mille intensiivsus võib kontekstist sõltuvalt varieeruda. Sõjas, millega loodetakse ülekaaluka jõuga vastast, Läänt ja täpsemalt Ameerika Ühendriike tasakaalustada ja võita. Rõhuasetus on mittesõjaliste ja otseselt sõjaliste võimete koosmõjus, kusjuures eelistatavalt 3/4 toetuks mittesõjalistele. Selles võtmes kasutatakse oma eesmärkide elluviimisel opositsioonijõu- dude protesti- ja võitluspotentsiaali koos paramilitaarsete jõududega ja erioperatsiooni- võimekusega. CNA⁴⁷ analüütik Kofman võrdleb seda olukorda keskaegse sõjapidamisega (Kofman, 2019).

2.4. Infomõjutustegevus kui üks oluline komponent modernses sõjapidamises lähtuvalt Gerassimovi tekstist

Mittetraditsiooniline vaade jagab sõja nelja kategooriasse: sõda alateadvuse pärast, mässu sõda (vn *mjatežvoina*) (Messner, 1960), sõda distantsilt ehk kontaktivaba sõda ja kübersõda. Isegi kui kasutatakse füüsilist vägivalda, on määrav asjaolu ikkagi sõja mõju rahvuslikule psühholoogiale ja väärtustele. Seega on eesmärk vastase elanikkonna väärtuste purustamine ja muutmine (Johnson, 2019, p. 77). Sellise sõjapidamise üks oluline element on infomõjutustegevus (Mölder *et al.*, 2021).

⁴⁵ Vк Главное военно-политическое управление Вооруженных Сил Российской Федерации – sõjaliseks patriootiliseks tööks relvajõududes ning relvajõudude ja ühiskonna omavahelise sidususe loomiseks ja hoidmiseks. Valitsus taasloodi 30.07.2018.

⁴⁶ Kindralleitnant Andrei Kartaplov oli Süürias Vene väekontingendi ülem 2016. aasta detsembrist kuni 2017. aasta aprillini.

⁴⁷ CCNA (ingl *The Center for Naval Analyses*) on Arlingtonis (USA) asuv uurimise ja analüüsiga tegelev mittetulundusühing.

Gerassimovi väljaõeldu paremaks mõistmiseks on vaja heita pilk VF-i infosõja käsitlusele (vt nt Sazonov, 2018; Mölder & Sazonov, 2018; Ventsel *et al.*, 2021; van Herpen, 2016). Oluline komponent, mida Gerassimovi mõtete puhul tuleb arvestada, on, et mittelineaarses sõjas on suur osakaal ka mittesõjalistel ohtudel, mis võivad kahjustada riikide (sise)julgeolekut, nagu näiteks infomõjutustegevus, küberrünnakud, terrorism, sabotaaž, spionaaž. Sõjaline õppus Zapad-17 ilmestas hästi seda tendentsi, kui muutus võimsaks infosõjarelvaks, mida Kreml kasutas Lääne vastu, sh hirmutades Balti riike, Poolat ja Ukrainat (Sazonov *et al.*, 2018; Ventsel *et al.*, 2021, pp. 21–39). Zapad-21 ettevalmistuse ja toimumisega samal ajal toodi sisejulgeoleku vaatevinklist sisse uusi ohte, nagu Minski 2021. aastal alustatud hübriidne mõjutustegevus Läti, Leedu ja Poola vastu, kus mõjutusrelvaks said Lähis-Ida päritoluga migrandid.⁴⁸ Samas pole Gerassimovi ideed selles valdkonnas sugugi uued ja innovaatilised. Hübriidsõja esimeseks teoreetikuks (vähemalt Vene sõjateoreetikute hulgas) võib pidada vene valgekaartlasest sõjateaduste professorit ja koloneli J. E. Messneri. Tema sulest on pärit teos „Mäss – kolmanda maailmasõja nimi“, mis ilmus 1960. aastal Buenos Aireses (Месснер, 1960). Messner kirjutas juba 1960. aastal (Месснер, 1960; Месснер, 2005, c. 65) mittelineaarsest sõjast, mida ta nimetas mässusõjaks ja tõi välja selle eri aspekte: „Praegusel ajastul on riiki lihtsam lagundada kui relvadega vallutada. Riigid on muutunud moraalselt haavatavaks, kuna riigi müstiline tähendus on nõrgenenud“.

Peab nentima, et infomõjutustegevus on Kremli üks peamisi relvi ja see on juba olnud nii aastaid, kui mitte sajandeid.⁴⁹ 19. sajandi lõpuks kontrollis Venemaa impeerium tohutut ala alates Poolast ja Soomest kuni Vaikse ookeanini, samuti käis võitlus mõjusfääride eest 19. sajandi teiste suurriikidega. Venemaa pööras erilist tähelepanu sellele, kuidas oma

⁴⁸ Kuigi 100% ei ole tõestatud, et migrandikriis oli suurõppuse Zapad-21 osa, võib suure tõenäosusega hinnata, et migrandid olid osa õppuse stsenaariumist. Õppuse üldise loogika kohaselt toimus suurõppuse ettevalmistamise ja õppuse enda käigus seeria erinevaid samaaegseid ja/või järjestikusi tegevusi, kuhu sobituks ka migrandikriis. Kas see oli algselt pettemanöövrina kavandatud või kriisi arenedes kasutati seda ära õppuste teiste osade harjutamiseks, selle üle võib arutada edaspidi.

⁴⁹ Ajaloost on teada et Venemaa impeeriumi jõulise tõusuga rahvusvahelisele areenile 18.–19. sajandil ja tulekuga suurriikide hulka arenes jõuliselt ka Vene tsaaririigi ideoloogiline komponent, mille üheks oluliseks relvaks oli propaganda (Medyakov, 2014). Tsaariaegne propaganda oli võrreldes tänapäeva Putini režiimi propagandamasinaga lapsekingades, kuid tänapäeva Putini režiimi propagandamasina (vt lähemalt van Herpen, 2016) juuri tuleks paljuski otsida just Venemaa „deržaava idee“ väljakujunemisest. Läänevastase propaganda mõtteviis peitub aga Krimmi sõja järgses perioodis. Venemaa alustas Krimmi sõda 1853 Ottomani impeeriumi vastu. Venemaa võidud Türgi üle pandi Euroopa riigid muretsema, et Venemaa tugevdab ennast Ottomani impeeriumi arvelt, ja nad löid liidu Venemaa vastu. Inglismaa ja Prantsusmaa astusid 1854. aastal sõtta Venemaa vastu, et päästa Ottomani impeerium. Kuna Venemaa oli toona tehnoloogilises mõttes Läänest teatud aspektides maha jäänud, siis ta kaotas sõja Euroopa riikidele, saades lüüa eelkõige Mustal merel. Liitlased vallutasid 1855. aastal Sevastopoli linna, mis oli vene eliidi jaoks šokk. Vene tsaar Nikolai I ei elanud kaotust üle ja suri (Wedgwood, 2012, pp. 387–391). 1856. aastal Pariisis sõlmitud rahuga otsustati, et Venemaa ei tohi omada Mustal merel laevastikku, armeed ega kindlusi. Pärast Venemaa lüüasaamist 1853–1856 toimunud Krimmi sõjas tekkis idee Lääne „reetlikkusest“, „pahatahtlikkusest“. Pärast Krimmi sõda 1850. aastate lõpus ja 1860-ndatel hakati Venemaal süüdistama Läänt kõikides hädades, mis olid Vene riiki tabanud. Analoozne situatsioon on välja kujunenud ka Putini Venemaal. Kasutatakse uuesti väljendit *russofoobia* (Ventsel & Sazonov, 2018; Feklyunina, 2013, pp. 91–109). Selle võttis mõne väite kohaselt kasutusele tuntud vene luuletaja, slavofiil, rahvuslane Fjodor Tjuttšev (1803–1873).

rahvale infot ette sööta. Iga impeeriumi püsijäämine sõltub tema inimeste lojaalsusest. Toona mõeldi ka sellele, kuidas mõjutada välismaa elitaarset publikut. Meedia kiire arengu ja kirjaoskuse suurema levikuga 19. sajandi lõpus oli see teostatav paremini kui kunagi varem. Vene-Türgi sõja (1877–1878) ajal leidis Vene riigis aset laialdane infokampania Türgi diskrediteerimiseks, Osmanite impeeriumi ajalehed tegelesid samuti Venemaa-vastase propaganda levitamisega (Isci, 2014, pp. 181–196). Laialdasema infooperatsioonide paketiga esines Venemaa Vene-Jaapani⁵⁰ sõja ajal 20. sajandi alguses, kui loodi ja levitati japanofoobia narratiivi (Bartlett, 2008, pp. 8–33).

Nõukogude ajastu tõi propagandas uusi tendentse, arenguid, nippe, tehnoloogilisi lähenemisi, meetodeid, aga samas ka ideoloogilisi klišeesisid, mis mõnevõrra pidurdasid Nõukogude Liidu võimalusi informumis, kuna nõukogude ideoloogia polnud paindlik ja oli klammerdunud leninismi (Lasswell, 1951). Samas andis see uusi võimalusi selleks, et mõjutada nii oma riigi kodanikke kui ka välisriikide inimesi. Uus propagandamasin sündis tsaariaegse propaganda raudvara kasutades ning I maailmasõja ja 1917. aasta kahe revolutsiooni propagandistide töö tulemusena (Stockdale, 2018, pp. 1–9). Läänevastaste vaadetega tänapäeva vene natsionalismi ja deržaava ideede toetaja arvates näib Lääs halva ja salakavala „teisena“, kes püüab pidevalt õhnestada vene rahva edasiliikumist kuulsusriikka tuleviku poole (Yablokov, 2015, p. 302; Mölder & Sazonov, 2019, p. 100; Yablokov, 2018).

Propaganda, infomõjutustegevus on alati mänginud suurt rolli sõjapidamises ja Venemaa pole siin erand, olles selles valdkonnas brittide jt kõrval paljuski pioneer. Juba tsaariajal hakkasid mitmeid vene sõjateoreetikud tegelema infomõjutusküsimustega. Siin tasub meenutada, et tsaari- ja nõukogudeaegsed vene sõjateoreetikud ja kindralid V. K. Triandofillov (1894–1931) ja A. A. Svetšin (1878–1938) on põhjalikult käsitletud infopsühholoogilise mõjutustegevuse aspekte. Tuntud vene strateeg ja sõjateoreetik Svetšin, keda Gerassimov oma tekstis (2013) ka tsiteerib, pööras veel 1926. aastal sõjapidamises erilist tähelepanu vastase sihtgruppide infopsühholoogilise mõjutamise aspektidele. Svetšin kirjutas oma klassikalises teoses „Strateegia“: „On vaja olla psühholoog, teada vastase rahva etnograafilist eripära, kõiki tema sotsiaalseid grupeeringsid ja suunitlusi, teravalt hinnata väiksemaidki detaile, seejuures mitte kaotada silmist suuremat pilti – alles siis õnnestub kohandada otsust vaenlaste käitumisega“ (Свечин, 1927). Svetšin väitis samuti et „Sõda pole ainult relvajõudude areen“ (Свечин, 1927, c. 36). Lisaks rõhutas ta mõjutustegevuse eri valdkondade olulisust, väites, et sõda peetakse mitte ainult relvastatud

⁵⁰ Vene-Jaapani sõda (veebruar 1904 – september 1905) oli sõda Venemaa ja Jaapani vahel. Venemaa eliit lootis et Jaapan on nõrk ja Vene impeerium võidab sõja kiiresti. Sõda lõppes aga Portsmouthi rahuga (05.09.1905) ja võitjaks osutus Jaapan. Jaapan sai rahulepinguga endale juurde mitmeid territooriume, näiteks Mandžuurias, Lõuna-Sahhalini ja Kuriiili saared, lisaks kehtestas Jaapan ülemvõimu Koreas. Sõja kaotamine Jaapanile tõi Venemaale tollal suure majandussurutise, mis oli 1905. aasta revolutsiooni üks peamisi põhjuseid.

rindel, vaid ka klassilisel ja majandusrindel (Свечин, 1927). Svetšini ja teiste vene sõjateoreetikute mõtete varal kasvas üles rohkem kui üks põlvkond uusi sõjateoreetikuid.

Informatsiooni olulisusele asümmeetrilistes konfliktides on pööranud tähelepanu mitmed tänapäeva vene sõjateadlased: S. G. Tšekinov, S. A. Bogdanov (Чекинов & Богданов, 2011, c. 3–13) ja Vene Sõjateaduste Akadeemia pikaajaline juht kindral M. A. Garejev, kes rõhutas pidevalt informatsiooni rolli tänapäevases sõjapidamises. Mainimist väärt on ka asjaolu, et Mahmud Garejev oli olulise venekeelse teadusajakirja Informatsioonõe Voinõ teaduskolleegiumi esimees. Veel 2003. aastal kirjutas Garejev: „Mis puudutab sõjapidamise vahendeid, muutub strateegias otseste ja kaudsete tegevuste vahetõde. Kaudsed (mittelineaarsed) tegevused, mis on seotud vastase poliitilise, majandusliku ja moraalse ning psühholoogilise mõjutamise, tema desinformeerimise ja õõnestamisega seestpoolt, on alati mänginud suurt rolli“ (Гапеев, 2003). Garejev jõudis toona järeldusele, et moodsas sõjapidamises on kogu relvastatud võitlus läbi põimunud infovõitlusega (Гапеев, 2003). Garejev on sageli väitnud, et nüüdisaja sõdu „tuleb pidada mitte ainult sõjaväeliste, vaid ka küberneetiliste, informatsiooniliste ja teiste vahenditega“ (Нарсисян, 2015). Kaks aastat pärast Gerassimovi artikli ilmutist, 2015. aastal tuli Garejev välja ideega, et oluline on arendada uusi vahendeid, mis on seotud pehme jõuga – see tähendab, et sõdu oleks vaja pidada mitte ainult sõjaväeliste vahenditega, vaid ka küberneetiliste, informatsiooniliste jne (Гапеев, 2015). Garejevi väitel on mõttekas alustada sõda ulatuslike majandussanktsioonide, infooperatsioonide ja teiste mittesõjaliste vahendite kasutamisega (Гапеев, 2015). Ka muu pehme jõu arsenalil võib kaaluda hübriidsõja instrumentidena (vt nt Бочарников, 2016). Selles mõttes arendab Garejev edasi Gerassimovi 2013. aasta ideid. Kindral Gerassimov rõhutab oma 2013. aastal ilmunud artiklis „Teaduse väärtus on ettenägemises“ informatsiooni olulisust sõjapidamises: „Kasutatavate vastasseisu meetodite rõhuasetus nihkub poliitiliste, majanduslike, informatsiooniliste, humanitaarsete ja teiste mittesõjaliste meetodite poole, mida realiseeritakse rahva protesteerimispotentsiaali kaasamisega. Kõike seda täiendatakse varjatud sõjaliste meetmetega, sh informatsioonilise vastasseisu meetmete rakendamise ja erioperatsioonide jõudude tegevusega. Avalikult kasutatakse jõudu sageli rahuvalve ja kriisireguleerimise ettekäändel ainult mingil etapil, enamjaolt konfliktis lõpliku edu saavutamiseks“ (Герасимов, 2013). Gerassimovi arvates on infotehnoloogia tänapäeval võimaldanud tunduvalt vähendada ruumilist, ajalist ja informatsioonilist lõhet sõjaväe ja selle juhtimisorganite vahel (Герасимов, 2013).

Mis puudutab infomõjutustegevust, ei ütle Gerassimov oma tekstis midagi uut, vaid kordab pigem teiste varem välja öeldud ideid. Kuid ta rõhutab korduvalt vajadust pöörata senisest suuremat tähelepanu tehisintellektile ja automatiseeritud relvasüsteemidele⁵¹. Korporatsioon RAND-i uuring Venemaa „vaenulikest meetmetest“ (ingl *hostile-measures*)

⁵¹ Need mõlemad valdkonnad on otseselt seotud käimasoleva ja eelkõige tuleviku infosõdadega.

toob välja, et Venemaa mõjutustegevuses on põhilised järgmised tegevused (olulisuse järjekorras): informatsioonilised, majanduslikud ja diplomaatilised meetmed (RAND, 2020, p. xv). Seda sama, mida Garejev, Gerassimov jt on nii palju kordi rõhutanud oma ettekannetes, artiklitest ja sõnavõttudes.

2.5. Infojulgeolek kui osa infomõjutamisest: arusaamad ja alusdokumendid

Venemaa infosõja ja selle olemuse paremaks mõistmiseks peaks tegema lühikese sisevaate Kremli mõjutegevusesse Läänes, mis viimastel aastatel aina intensiivistub, eriti pärast 2014. aasta sündmusi Ukrainas. Moskva peab eri tasanditel hübriidsõda Lääne riikide vastu, kasutades muu hulgas erinevaid hübriidseid taktikaid, vahendeid ja kanaleid (Mölder & Sazonov, 2020c). Seega püüab Putini režiim arvestada iga lääneriigi omapära, et kahjustada Lääne liberaalset süsteemi tervikuna, töödelda Euroopat ning selle poliitilisi, majanduslikke jt struktuure ja institutsioone eri tüüpi desinformatsiooniga. Need meetmed püüavad eelkõige mõjutada poliitilise eliidi valikuid, kuid ka energiapoliitikat ja ühiskondlikke tõekspidamisi laiemalt. Analüüsid Kremli inforünnakuid Lääne, aga ka Ukraina vastu, joonistub välja teatud muster, mis aitab mõista, kuidas Venemaa infosõja kõõgipool välja näeb ja milline on Venemaa *modus operandi* (Mölder & Sazonov, 2020c).

Erinevalt tänapäeva Läänest on Venemaa alati pööranud suurt tähelepanu infomõjutamise ja -julgeolekuküsimustele ning just sellele, kuidas infosõda pidada. Sellest on räägitud muuhulgas Venemaa sõjalistes doktriinides ja mitmes strateegilises dokumendis, näiteks on infojulgeoleku ja -mõjutuse olulisust rõhutatud viimases Venemaa sõjalises doktriinis 2014. aastal (vk *Военная Доктрина Российской Федерации*) (Rg.ru, 2014; Дворкин, 2019), mis arvestab erinevaid ohte informatsiooni valdkonnas sisemises ja välises sfääris. Seal pööratakse erilist tähelepanu VF-i sisemisele sihtauditooriumile, räägitakse Vene riigile mittelojaalsetest noortest, kellega nähakse ette tihedat tegelemist mõjutustegevuse valdkonnas. Sõjalises sfääris peab see doktriin oluliseks Venemaa relvajõudude infojulgeoleku pidevat arendamist ja täiustamist (Rg.ru, 2014; Sazonov, 2018).

Tähelepanu väärrib teine alusdokument Venemaa Föderatsiooni infojulgeolekust: „Venemaa Föderatsiooni infojulgeoleku doktriin“⁵², mille kallal töötati aastaid ja mille viimane redaktsioon ilmus 2016. aastal (Rg.ru, 2016). Venemaa Föderatsiooni infojulgeoleku doktriin toob esile infojulgeoleku olulisuse tänapäeva maailmas ja seletab lahti olulisi mõisteid, kuid on üpris üldistav (Sazonov, 2018). Ei saa minna mööda veel ühest olulisest dokumendist, mis arutleb infojulgeolekuga seotud küsimuste üle, nimelt Venemaa välispoliitika kontseptsioonist (Mid.ru, 2016). Seal on 28. peatükis kirjas:

⁵² *Вк Доктрина информационной безопасности Российской Федерации.*

„Venemaa rakendab vajalikke abinõusid rahvusliku ja rahvusvahelise infojulgeoleku tagamiseks, kasutab vastutegevusi riikliku, majandusliku ja ühiskondliku julgeoleku ohtude suhtes, mis tulenevad informatsioonist, võitlemaks terrorismi ja teiste kriminaalsete ohtudega, kasutades info- ja tehnoloogilisi vahendeid, takistades nende kasutamist sõjalis-poliitilistel eesmärkidel.“

Erilist huvi võib pakkuda dokumendi punkt 47, milles väidetakse järgmist:

„Venemaa taotleb enda objektiivset aktsepteerimist maailmas, arendab oma töhusaid ühiskondliku arvamuselise info vahendeid välismaal, aitab kaasa Venemaa ja venekeelse massimeedia positsiooni tugevnemisele maailma informatsioonilises, andes neile selleks riikliku toetuse, osaleb aktiivselt rahvusvahelises koostöös informatsioonilises, rakendab vajalikke abinõusid oma infojulgeoleku ohtudele vastu seismiseks. Sellel eesmärgil on ettenähtud uute infotehnoloogiate laialdane kasutamine.“ (Mid.ru, 2016; vt ka Sazonov, 2018)

Vaatamata sellele, et infosõjast on saanud Kremli tõhus üleilmne mõjutusvahend, on Venemaa infosõja peamine eesmärk ikkagi mõjutada oma riigi sihtauditooriumi: Putini režiim soovib hoida vaos Venemaa elanikke ja tegeleb sellega, et pidevalt anda neile ette sellist informatsiooni, mis aitaks Putini režiimil edasi püsida ja Venemaad valitseda, kuid see pole ainuke soov. Lisaks tahetakse mõjutada lähinaabruses asuvaid riike endise Vene impeeriumi aladel ning lõhkuda Euroopa Liidu ja NATO ühtsust, sest siis saaks Venemaa suurendada oma mõjusfääri Euroopas. Moskvat häirib olemasolev euro-atlantiline julgeolekuarhitektuur ja Kreml üritab kogu jõust seda lammutada. (Sazonov, 2018)

Sügisel 2021 aset leidnud järjekordne sõjaline suurõppus Zapad-21 oli juba 2021. aasta alguses tõstatanud Läänes mitmeid küsimusi: kas Zapad-21 mängib jälle hirmufaktori oskuslikult läänemaailma ja n-ö piiriiriikide vastu? Kas ka Zapad-21 (nagu Zapad-17) kujuneb Venemaa mõjustusvahendiks, mida Kreml saab kasutada inforünnakuna Lääne vastu?

Seega aitab Gerassimovi 2013. aastal ilmunud artikkel paremini aru saada Venemaa sõjaliste suurõppuste peidetud loogikast ja viimase kümnendi sõjalise mõtte arengust, sh infosõja arengutest ja põhjustest, miks Kreml kasutab hübriidsõda oma mõjutustegevuses.

KOKKUVÕTE JA LÕPPKOMMENTAAR

Ülal esitatud Gerassimovi artiklist tuleneb mure Lääneriikide n-ö valelikkuse ja edusamude üle. Selle teksti kohaselt ollakse ärevad riikide ja ühiskondade sisemist tasakaalu muutvate läänelike ideede osas. Kurja juur on muidugi kommunikatsioon (st meedia) ja läänelik sotsiaalmeedia. Samas tuuakse välja, et võit ilma sõjata on esmane eelistus, mida postuleeris juba hiina sõjateoreetik Sun Zi VI saj eKr oma teoses „Sõja seadused“ (Sun Tzu, 2020).

Tõdemuseks (kui uskuda Gerassimovi) on ka see, et juba ollaksegi sõjas ja täiendavat sõjakuulutust ei ole vaja. Samas adutakse, et tänapäeva maailmas saab sõjaliseks muuta ka otseselt mittesõjalised võimed. Seepärast nimetatakse julgelt vahekorda 4 : 1 mittesõjaliste kasuks. Mitmeotstarbeliste võimete, vahendite ja struktuuride kasutamine vajalikus vahekorras näib olevat hübriidse lähenemisviisi ühendav lüli. Sõjaline jõud või sellega ähvardamine võimaldab protsesse suunata endale sobiva kiirusega. Paindlikkus, kiirus ja ruumiliste võimaluste ärakasutamine aitab saavutada edu sobivas vahekorras joondatud võimetega ka ülekaaluka vastase vastu. Oluline on mitte ainult vastase juhtkonna demoraliseerimine, vaid terve rahva protestipotentsiaali kasutades nõrgestada terviklikku kaitsetahet. Üheks oluliseks elemendiks on siin infomõjutustegevus, teisisõnu infosõda.

Gerassimovi kohaselt on infosõja keskne sihtmärk eelkõige rahvas, mitte ainult vastase sõjalised ja poliitilised liidrid, ja selle protestipotentsiaali suunamine ja ärakasutamine. Traditsioonilised ehk kõvad sõjalised meetmed toetaksid vajaduse korral juba sõjategevuse-eelse operatsiooni kujutamise (ingl *shaping*) faasi ajal infomõjutustegevuse jaoks soodsa keskkonna loomist. Kuna sõdu ei kuulutata, tundub ka Vene lähenemine, et ollakse juba sõjas, loogilisena. Vastandina siis läänelikule mõtlemisele, et operatsioonikeskkonna kujutamine on otsesele sõjalisele tegevusele eelnev faas. Kindrali kõne tõstatatab ka küsimuse, kuidas efektiivselt ja paindlikult kaasata ühtse juhtimise alla nii sõjalisi kui ka tsiviilkaitselisi, ühiskonna toimimist toetavaid struktuure. 5 aprillil 2016 loodi Venemaal põhiliselt Siseministeeriumi sisevägede baasil Rossgvardia (Kremlin.ru, 2016) ning kindral Gerassimovi kõnest möödunud aja vältel on tehtud mitmeid struktuuralseid ja seadusandlikke muudatusi sisejulgeoleku valdkonnas, mis vääriksid käsitlemist juba järgnevatel publikatsioonides.

Läänemaailma jaoks on seoses VF-i tegutsemisega viimasel aastakümnel olnud mitmeid äratavaid momente. Nimetada võiks 2008. aastal aset leidnud Vene-Gruusia sõda, 2014. aasta Krimmi annekteerimist, sissetungi Ida-Ukrainasse ja edukat sekkumist Süüria kodusõtta. Läänemaailma jaoks on jätkunud „ajaloo lõpu“ inertsi ning Iraagi ja Afganistani ekspeditsioonisõdade lummus, et mitte näha ja kuulda, kuidas VF-i on selle aja jooksul loonud endale agressiivse hübriid- ja infosõja võime. Sõdimine uutmoodi tähendab VF-i puhul lisaks mittetraditsioonilistele ja hübriidsetele elementidele ka vajaduse korral relvajõudude otsest kasutamist, nagu näiteks Ida-Ukrainas või osalemist Süüria kodusõjas, kuhu VF ametlikult sekkus 2015. aastal.⁵³ Ei tasu unustada, et 2022. aastal oli Gerassimov just üks nendest VF-i olulistest isikutest, kes tahtsid muuta kogu Lääne

⁵³ Vt Venemaa Föderatsiooni sekkumisest Süüriasse – Sazonov, Ploom & Saumets, 2019. Süürias oli viimaseks üle koera saba saamise viisiks pärast aastatepikkust pommitamist paindlik infokampaania. Lõpuks kujundavad võitjad oma loo ning keemiarelva kasutamise ja rahvusvahelise õiguse jäme rikkumine jääb ajaloolastele. Vene infosõda on oma olemuselt demokraatlikku riigikorda ja selle aluseks olevaid normväärtusi õõnestav, mille vastu puudub praegu veel võidukas võluvits.

Julgeolekuarhitektuuri, alustades suurt sõda Ukraina vastu. Sõjategevuse läbiviimisel Ukrainas on VF-i väed paljuski lähtunud Gerassimovi arusaamadest. Sihtmärgiks ongi Ukraina rahvas, keda pommitatakse ja rünnatakse eri tüüpi relvadega, hävitakse linnu, infrastruktuuri ja tsiviilobjekte, et mõjutada kogu Ukraina riiki ja ühiskonda ning külvata hirmu ja trotsi. Siin on relvastatud rünnakutele omane selgelt infopsühholoogiline dimensioon.

Seega võib järeldada et kindral Gerassimovi 2013. aastal ilmunud tekst on igati märgiline. Esiteks, artikkel ilmus 2013. aasta veebruari lõpus, kuid seda märgati laialdaselt rohkem kui aasta hiljem, siis kui hübriidsõda kogus Ukrainas hoogu. 2014. aastal sai artikkel tuntuks ja iga teine Venemaaga tegelev analüütik ja julgeolekuekspert võttis endale eesmärgiks sellest rääkida või vähemalt mainida. Hakati rääkima lausa Gerassimovi doktriinist, kuigi tegemist pole mingi doktrinaalse dokumendiga, vaid Gerassimovi mõttekäiguga, mis võtab kokku nii Venemaa Föderatsiooni sõjapidamise arenguid kui ka 21. sajandi alguse maailmas tekkinud uued tendentsid. Araabia kevadest olid tehtud esimesed järeldused ning tehnoloogia ja kübermaailma areng mõjutas järjest rohkem viise, kuidas sõdu uut moodi peetakse.

Gerassimovi tekst pakub kindlasti huvi julgeolekuekspertidele, infosõja ja hübriidsõja uurijatele jt, andes võimaluse hinnata, mida on juba varem ja ka pärast kõne postuleerinud mitmed vene (Messner, Svetšin, Tšekinov, Bogdanov, Garejev jt) ja lääne sõjateoreetikud ja teadlased (Nemeth, McDermott, Galeotti, Hoffman jt), rõhutades seejuures veel kord infotehnoloogia suurenevat rolli modernses sõjapidamises. Infotehnoloogia ja informatsiooni roll hübriidsõjas aina kasvab ning 21. sajand toob selles vallas hulgaliselt väljakutseid.

Lõpetuseks tuleks mõelda eelkõige just sellele, mida on Eestil sellest tekstist õppida. Peab tõdema, et õpikohti on mitmeid: kas või Gerassimovi plaanide rakendamine Süürias ja Ukrainas ning hübriidsõja mitmetahuline rakendamine mujal maailmas. Eesti julgeoleku kontekstis tasub Gerassimovi tekstile pöörata erilist tähelepanu, kuna Kreml on teinud (ja ilmselt teeb tulevikus) katseid destabiliseerida siinset julgeolekuolukorda. Pideva infosõja taustal on toimunud ägedaid Eesti riigi ja kodanikuühiskonna vastaseid inforünnakuid⁵⁴, kus VF on üritanud luua pingeid või ära kasutada siinseid hõõrumisi, näiteks pronksiöö sündmused 2007. aasta aprillis.⁵⁵ Venemaa Föderatsiooni kasutata-

⁵⁴ Kremli-meelse infomõjutustegevuse eesmärk on edastada Eesti sihtauditooriumile erinevaid narrative, et mõjutada neid Moskvale kasulikus suunas (Tüür, 2020).

⁵⁵ Tasub meenutada et 2007. aasta aprillis toimunud rahutuste ajal (tuntud kui pronksiöö) edastasid VF-i meediakanalid hulgaliselt desinformatsiooni, eelkõige Eesti riigi ja valitsuse vastu suunatud kahjulikku teavet. Pronksiöö rahutusi aitasid korraldada venemeelsed aktivistid ja Venemaa Föderatsiooni saatkond. Raske on hinnata, milline roll oli nendes sündmustes VF-i eriteenistustel. Seega on Gerassimov arvestanud ka mittesõjalisi destabiliseerivaid komponente, nagu infomõjutustegevus, eriteenistuste roll ühiskonnas eksisteerivate vastuolude süvendamisel ja sisemiste konfliktide tekitamisel, massirahutuste korraldamises või neile kaasaaitamises.

vad aktiivsed meetodid ja luuretegevus on kahtlemata suur oht Eesti riigi julgeolekule, kuna VF-i käsitluses on eriteenistuste sihtmärk Eesti riigi ja selle protsesside mõjutamine, teabe kogumine ning ühiskonna destabiliseerimine.⁵⁶

VLADIMIR SAZONOV

Kaitseväe Akadeemia juhtivteadur; Tartu Ülikooli Vana-Lähis-Ida uuringute kaasprofessor

E-post: sazonov@ut.ee

Kaitseväe Akadeemia rakendusuuringu osakonna juhtivteadur ja Tartu Ülikooli Vana-Lähis-Ida uuringute kaasprofessor. Kaitstes doktoritöö ajaloos 2010. aastal Tartu Ülikoolis ja 2020. aastal Tallinna Ülikoolis kultuuriteaduste valdkonnas.

JAANUS SÄGI

Kolonelleitnant reservis

E-post: jaanus.sagi@mil.ee

Kaitseväe Akadeemia rakendusuuringu osakonna analüütik ja Kaitseväe peastaabi strateegilise kommunikatsiooni osakonna planeerija. Magistriga võrdsustatud diplomid Tartu Ülikoolist (ajalugu, 1994. aastal) ja Prantsuse sõjakoolist (École de guerre), 2014. aastal (kaitseeksperit valdkonna korraldamise, juhtimise ja strateegia alal).

⁵⁶ Ka majandussfääris on olemas ohuallikad: sõltuvus Vene gaasist ja naftast ning lisaks kasutab Kreml ühe mõjutusvahendina Vene oligarhe, et nende abil avaldada mõju kohalikule majandusele. Lisaks võivad saada hübriidseteks ohtudeks rahapesu ja nendega seotud skandaalid. Seega on Gerassimovi doktriini spekter üpris lai ning hõlmab endas kogu ühiskonda ja riiki puudutavaid aspekte.

KASUTATUD ALLIKAD

- Adamsky, D., 2015. *Cross-Domain Coercion: the Current Russian Art of Strategy*, IFRI Security Studies Center. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/pp54adamsky.pdf>. [Kasutatud 18.01.2022].
- Bartlett, R., 2008. Japonisme and Japanophobia: The Russo-Japanese War in Russian Cultural Consciousness. *The Russian Review*, 67 (1), pp. 8–33.
- Бартош, А., 2018. *Стратегия и контрстратегия гибридной войны*. Министерство обороны Российской Федерации.
- Bērziņš, J., 2015. Russian New Generation Warfare is not Hybrid Warfare. Rmt: *The War in Ukraine: Lessons for Europe*, toim-d. Pabriks, A.; Kudors, A. The Centre for East European Policy Studies, Rīga: University of Latvia Press.
- Bowen, A. S., 2021. Russian Military Mobilization on Ukraine’s Borders and in Occupied Crimea. *Congressional Research Service*. [Võrgumaterjal] Leitav: https://www.everycrs-report.com/files/2021-04-27_IN11651_b08231769111946cf69777afdd5d48d41ffa44c6.pdf [Kasutatud 08.06.2021].
- Бочарников, И. В., (ред.) 2016. Роль технологий «мягкой силы» в информационном, ценностно-мировоззренческом и цивилизационном противоборстве / Академия военных наук, М.: «Экон-Информ». [Võrgumaterjal] Leitav: <https://nic-pnb.ru/wp-content/uploads/2016/06/rol-tehnologij-myagkoj-sily.pdf> [Kasutatud: 13.06.2021].
- Bremmer, I., 2021. Why Putin Flexed His Military Muscle on Ukraine’s Border. *Time*, 29.04.2021. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://time.com/6004236/russia-ukraine-border-putin/> [Kasutatud 08.06.2021].
- Брычков, А. С., Дорохов, В. Л. & Никоноров, Г. А., 2019. О гибридном характере войн и вооруженных конфликтов будущего. *Военная мысль* 2, с. 15–28.
- Дворкин, В., 2019. Военная доктрина России нуждается в обновлении. *Независимая Газета*, 11.04.2019. [Võrgumaterjal] Leitav: https://www.ng.ru/politics/2019-04-11/100_190411explosion.html [Kasutatud 27.06.2021].
- Euronews, 2021. Is Belarus using migrants as part of a ‘hybrid war’ against the EU? *Euronews*, 11.08.2021. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.euronews.com/2021/08/11/is-belarus-using-migrants-as-part-of-a-hybrid-war-against-the-eu> [Kasutatud 01.11.2021].
- Евстафьев, Д. Г. & Ильницкий А. М., 2021. Приоритеты управления национальной безопасностью и обороной в условиях постглобального мира. *Военная мысль*, 3, с. 6–24.
- Foster, N., 2021. Propaganda Gone Viral: A Theory of Chinese and Russian “COVID Diplomacy” in the Age of Social Media. Rmt: *The Russian Federation in Global*

- Knowledge Warfare*, toim-d. Mölder, H., Sazonov, V., Chochia, A., Kerikmäe, T. Springer, Cham: Springer, pp. 123–145.
- Galeotti, M., 2018a. I'm Sorry for Creating the 'Gerasimov Doctrine', *Foreign Policy*, 5.03.2018. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://foreignpolicy.com/2018/03/05/im-sorry-for-creating-the-gerasimov-doctrine/> [Kasutatud 01.11.2021].
- Galeotti, M., 2018b. The mythical 'Gerasimov Doctrine' and the language of threat, *Critical Studies on Security* 7(2), pp. 157–161.
- Гареев, М., 2015. Война без срока давности. Опыт Великой Отечественной помог в возвращении Крыма. *Военно-промышленный курьер*, 12.05.2015, [Võrgumaterjal] Leitav: <https://vpk-news.ru/articles/25172>. [Kasutatud 13.01.2021].
- Гареев, М., 2016. „Главная угроза исходит от НАТО“. *Реальное время*, 23.02.2016. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://realnoevremya.ru/articles/24410>. [Kasutatud 13.01.2021].
- Герасимов, В., 2016. По опыту Сирии. *Военно-промышленный курьер*, 07.03.2016. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://vpk-news.ru/articles/29579> [Kasutatud 27.01.2021].
- Герасимов, В., 2013. Ценность науки в предвидении. – *Военно-промышленный курьер* 8 (476), с. 1–3.
- Greenberg, N., 2019. *How Information Warfare Shaped the Arab Spring. The Politics of Narrative in Egypt and Tunisia*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Feklyunina, V., 2013. Constructing Russophobia. Rmt: *Russia's Identity in International Relations: Images, Perceptions, Misperceptions*. Taras, R., toim. London: Routledge, pp. 91–109.
- Hoffman, F. G., 2007. *Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars*. Arlington, Virginia: Potomac Institute for Policy Studies. [Võrgumaterjal] Leitav: https://www.potomacinstitute.org/images/stories/publications/potomac_hybridwar_0108.pdf [Kasutatud 01.08.2021].
- Hurt, M., 2021. Is Zapad 2021 Any Different from Zapad 2017? *ICDS*, 14.09.2021. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://icds.ee/en/is-zapad-2021-any-different-from-zapad-2017/> [Kasutatud 08.11.2021].
- Isci, O., 2014. Russian and Ottoman Newspapers in the War of 1877–1878. *Russian History* 41(2), pp. 81–196.
- Jonsson, O., 2019. *The Russian Understanding of War: Blurring the Lines Between War and Peace*. Washington, D.C.: Georgetown University Press.
- Juškin, V., 2019. Kindral Gerassimovi Venemaa aktiivse kaitse strateegia. *The World News*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://theworldnews.net/ee-news/vladimir-juskin-kindral-gerassimovi-venemaa-aktiivse-kaitse-strateegia>. [Kasutatud 08.11.2021].
- Kaitsepolitseiamet, 2008. *Kaitsepolitsei aastaraamat 2007*. Eesti: Kaitsepolitseiamet.

- Kofman, M., 2021. Zapad 2021: What We Learned From Russia's Massive Military Drills. *The Moscow Times*, 23.09.2021. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.themoscowtimes.com/2021/09/23/zapad-2021-what-we-learned-from-russias-massive-military-drills-a75127> [Kasutatud 17.11.2021].
- Kofman, M., 2019. Drivers of Russian Grand Strategy. *Frivärld*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://frivarld.se/wp-content/uploads/2019/04/Drivers-of-Russian-Grand-Strategy.pdf> [Kasutatud 01.06.2021].
- Kofman, M. & Rojansky, M., 2015. A Closer look at Russia's "Hybrid War". *Kennan Institute, Wilson Centre, Kennan Cable 7*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.wilsoncenter.org/publication/kennan-cable-no7-closer-look-russias-hybrid-war> [Kasutatud 08.11.2021].
- Kremlin.ru, 2016. Указ Президента Российской Федерации № 157 от 5 апреля 2016 года "Вопросы Федеральной службы войск национальной гвардии Российской Федерации. Официальный сайта президента Российской Федерации", 5.04.2016. [Võrgumaterjal] Leitav: <http://kremlin.ru/acts/news/51648> [Kasutatud 27.06.2021].
- KVA, 2019. *Kaitseväe Ühendatud Õppeasutuste Taktika õppetool. Eesti kaitseväe Maaväe lahingutegevuse alused*. Tartu: Kaitseväe Akadeemia.
- Laaneots, A., 2014. Vene-Gruusia 2008. aasta sõda – põhjused ja tagajärjed. *ENDC Occasional Papers, nr 1*, Kaitseväe Ühendatud Õppeasutused.
- Lasswell, H. D., 1951. The Strategy of Soviet Propaganda. *Proceedings of the Academy of Political Science*, 24 (2), pp. 66–78.
- Leonhard, R. R., Phillips, S. P. & the Assessing Revolutionary and Insurgent Strategies (ARIS) Team, 2015. *"Little Green Men": a primer on Modern Russian Unconventional Warfare, Ukraine 2013–2014*. Fort Bragg, North Carolina: The United States Army Special Operations Command.
- Liik, K., 2007. The „Bronze Year“ of Estonia-Russia relations, *Estonian Ministry of Foreign Affairs Yearbook 2007*, pp. 71–76. [Võrgumaterjal] Leitav: https://www.icds.ee/fileadmin/media/icds.ee/failid/Kadri_Liik_Bronze_Year.pdf [Kasutatud: 17.08.2021].
- Luik, J., 2021a. Lukašenko kavatses Leedu olukorda veel eskaleerida. *Err.ee*, 3.08.2021. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.err.ee/1608296955/juri-luik-lukasenکو-kavatseb-leedu-olukorda-veel-eskaleerida> [Kasutatud 17.08.2021].
- Luik, J., 2021b. Leedu–Valgevene konflikti kaudu tahetakse survestada kogu Euroopat. *Õhtuleht*, 13.08.2021. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.ohtuleht.ee/1041062/juri-luik-leeduvalgevene-konflikti-kaudu-tahetakse-survestada-kogu-euroopat> [Kasutatud 17.08.2021].
- Магда, Е. В., 2015. *Гибридная война: выжить и победить*. Харьков: Виват.

- McDermott, R., 2016. Gerasimov Calls for New Strategy to Counter Color Revolution. *Eurasia Daily Monitor*, 13 (46). [Võrgumaterjal] Leitav: https://jamestown.org/program/gerasimov-calls-for-new-strategy-to-counter-color-revolution/?__cf_chl_f_tk=6elwsX0DSpjanBITHPDTWjWkruG0tptc4ZI05y3AzRg-1642492836-0-gaNyc-GzNCOU [Kasutatud 17.01.2022].
- McKew, M., 2017. The Gerasimov Doctrine. It's Russia's new chaos theory of political warfare. And it's probably being used on you. *Politico*, September-October 2017. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.politico.com/magazine/story/2017/09/05/gerasimov-doctrine-russia-foreign-policy-215538/> [Kasutatud 20.09.2021].
- Medyakov, A., 2014. Propaganda at Home (Russian Empire). *International Encyclopedia of the First World War*. [Võrgumaterjal] Leitav: https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/propaganda_at_home_russian_empire [Kasutatud: 01.06.2021].
- Месснер, Э., 1960. *Мятеж — имя третьей всемирной*. Буэнос-Айрес.
- Месснер, Э., 2005. *Хочешь мира, победи мятежвойну! Творческое наследие Е.Э. Месснера*. Москва: Военный Университет, Русский путь.
- Mid.ru, 2016. Концепция внешней политики Российской Федерации (утверждена Президентом Российской Федерации В.В.Путиным 30 ноября 2016 г. *Mid.ru*, 1.12.2020. [Võrgumaterjal] Leitav: https://www.mid.ru/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/CptlCk6BZ29/content/id/2542248 [Kasutatud 30.06.2021].
- Mölder, H., Sazonov, V. & Värk, R., 2014. Krimmi liitmise ajaloolised, poliitilised ja õiguslikud tagamaad. I osa. *Akadeemia*, nr 12, lk 2148–2161.
- Mölder, H., Sazonov, V. & Värk, R., 2015. Krimmi liitmise ajaloolised, poliitilised ja õiguslikud tagamaad. II osa. *Akadeemia*, nr 1, lk 1–28.
- Mölder, H. & Sazonov, V., 2018. Information Warfare as the Hobbesian Concept of Modern Times — The Principles, Techniques, and Tools of Russian Information Operations in the Donbass. *The Journal of Slavic Military Studies*, 31 (3), pp. 308–328.
- Mölder, H. & Sazonov, V., 2019. The Impact of Russian Anti-Western Conspiracy Theories on the Status-Related Conflict in Ukraine: The Case of Flight MH17. *TalTech Journal of European Studies*, 9 (3), pp. 96–115.
- Mölder, H. & Sazonov, V., 2020a. Kremlin Information Campaign in the Baltic States During the COVID-19 Pandemic Escalation of Spring 2020. *Modern Management Revue XXV*, 27 (4), pp. 83–97.
- Mölder, H. & Sazonov, V., 2020b. Venemaa Strateegilised narratiivid Balti riikidele suunatud mõjutustegevuses COVID-19 kriisi ajal. *Sõjateadlane*, 14, lk 197–225.
- Mölder, H. & Sazonov, V., 2020c. The Kremlin's strategic narratives on the Baltic states during the COVID-19 crisis. *Kwartalnik Bellona*, 703 (4), pp. 1–10.

- Mölder, H., Sazonov, V., Chochia, A. & Kerikmäe, T., toim-d., 2021. *The Russian Federation in Global Knowledge Warfare – Influence Operations in Europe and Its Neighbourhood*. Cham: Springer.
- Нарсисян, Л., 2015. «Махмут Гареев: Важно готовить весь народ к защите Отечества и возродить идею Отечества». *Regnum*, 16.02.2015. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://regnum.ru/news/polit/1895775.html> [Kasutatud 30.06.2021].
- Nemeth, W. J., 2002. *Future War and Chechnya: A Case for Hybrid Warfare*. Thesis. Naval Postgraduate School: Monterey, California. [Võrgumaterjal] Leitav: http://calhoun.nps.edu/bitstream/handle/10945/5865/02Jun_Nemeth.pdf?sequence=1 [Kasutatud 17.11.2021].
- Першуткин, С. Н., 2019. Вклад генерала армии М.А. Гареева в обогащение и развитие военной науки: биографический анализ и политико-социологические обобщения. *Военная мысль*, 7, с. 32–52.
- Pynnöniemi, K. & Rácz, A., 2016. *Fog of Falsehood: Russian Strategy of Deception and the Conflict in Ukraine*. FIIA.
- Rácz, A., 2015. Russia's Hybrid Warfare in Ukraine: Breaking the Enemy's Ability to Resist. *The Finnish Institute of International Affairs*. [Võrgumaterjal] Leitav: http://www.fiia.fi/en/publication/514/russia_s_hybrid_war_in_ukraine/ [Kasutatud 26.09.2019].
- RG.ru, 2014. Военная доктрина Российской Федерации. *Российская газета - Федеральный выпуск № 298(6570)*, 30.12.2014. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://rg.ru/2014/12/30/doktrina-dok.html> [Kasutatud 30.06.2021].
- Rg.ru, 2016. *Доктрина информационной безопасности Российской Федерации*, [Võrgumaterjal] Leitav: <https://rg.ru/2016/12/06/doktrina-infobezobasnost-site-dok.html> [kasutatud 30.06.2021].
- Rg.ru, 2020. Лукьянов, Ф., Разноцветная безответственность. *Российская газета - Федеральный выпуск № 212(8266)б*, 21.09.2020. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://rg.ru/2020/09/21/lukianov-cvetnye-revoliucii-pooshchriali-bezotvetstvennost-stran.html> [Kasutatud 30.06.2021].
- Рябчук, В. Д., 2020. Проблемы военной науки и военного прогнозирования в условиях интеллектуально-информационного противоборства. *Военная Мысль*, 5, с. 58–69.
- Ruiz Palmer, D. A., 2014. The NATO-Warsaw Pact Competition in the 1970s and 1980s: A Revolution in Military Affairs in the Making or the End of a Strategic Age? *Cold War History*, 14 (4), pp. 533–573.
- Rumer, E., 2019. The Primakov (Not Gerasimov) Doctrine in Action. *The Carnegie Endowment for International Peace*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://carnegieendowment>.

- org/2019/06/05/primakov-not-gerasimov-doctrine-in-action-pub-79254. [Kasutatud 13.06.2021].
- Сазонов, В., 2017. Роль информационных операций Кремля в гибридной войне против Украины. *Українське суспільство в умовах війни: виклики сьогодення та перспективи миротворення: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Маріуполь, 9 червня 2017*, Марова С.Ф.; Балуева О.В., toim-d, Маріуполь: Донецький державний університет управління, с. 239–242.
- Sazonov, V. 2018. Kuidas Venemaa saab ise aru infosõjast? *Postimees*, 21.08.2018. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://arvamus.postimees.ee/6136999/vladimir-sazonov-kuidas-venemaa-saab-ise-aruf-infosojast>. [Kasutatud 18.06.2021].
- Sazonov, V. 2022. *Hübriidsõjad ja hübriidsed ohud: kas nende kaardistamiseks oleks vaja andmebaasi*. Tallinn: Sisekaitseakadeemia.
- Sazonov, V., Ploom, I. & Saumets, A. toim-d., 2019. Russia, Syria and the West: From the Aftermath of the Arab Spring in the Middle East to Radicalization and Immigration Issues in Europe. *Sõjateadlane*, 13.
- Sazonov, V. Saumets, A. & Mölder, H. toim-d., 2016. The Crisis in Ukraine and Information Operations of the Russian Federation. *Sõjateadlane*, 2.
- Sazonov, V. ja Ventsel, A., 2018. Sõna saateks: sõjaväeõppus Zapad 2017 Venemaa infosõja kontekstis. *Sõjateadlane*, 8, lk 7–15.
- Sazonov, V., Ventsel, A. ja Saumets, A., 2018. Zapad 2017 infosõja vaatepunktist. *Sõjateadlane*, 8.
- Stockdale, M. K., 2018. The Press and Propaganda in War and Revolution, *Russian Studies in History*, 57 (1), pp. 1–9.
- Sonne, P., Dixon, R. & Stern, D. L., 2021. Russian troop movements near Ukraine border prompt concern in U.S., Europe. *The Washington Post*, 30.10.2021. [Võrgumaterjal] Leitav: https://www.washingtonpost.com/world/russian-troop-movements-near-ukraine-border-prompt-concern-in-us-europe/2021/10/30/c122e57c-3983-11ec-9662-399cfa75efee_story.html [Kasutatud 10.11.2021].
- Sun Tzu, 2020. *The Art of War*. Translated by Lionel Giles, Part III: Attack by Stratagem. [Võrgumaterjal] Leitav: <http://classics.mit.edu/Tzu/artwar.html> [kasutatud 01.10.2021].
- Светлова, А., 2020. Военные учения «Запад-2021» пройдут в сентябре 2021 года. *Газета.ру*, 21.12.2020. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.gazeta.ru/army/news/2020/12/21/15392132.shtml> [Kasutatud: 30.06.2021].
- Свечин, А., 1927. *Стратегия*. Военный вестник, Москва.
- Thomas, T., 2017. The Evolving Nature of Russia's Way of War. *Military Review*, July-August 2017, pp. 34–42.

- Tvr.by, 2020. С чего начинаются революции, как готовятся и кто за ними стоит. *Tvr.by*. [Võrgumaterjal] Leitav: https://www.tvr.by/news/obshchestvo/s_chego_nachinayutsya_revolutsii_kak_gotovyatsya_i_kto_za_nimi_stoit/ [Kasutatud 30.06.2021].
- Тымчук, Д., Карин, Ю., Машовец, К. & Гусаров, В., 2016. *Вторжение в Украину: Хроника российской агрессии*. Брайт Стар Пабблишинг, Киев.
- Tüür, O., 2020. *Venemaa Föderatsiooni poolt Eesti vastu suunatud desinformatsiooni narratiivides kajastuvad teemad*. Magistritöö. Tartu: Kaitseväe Akadeemia.
- Чекинов, С. Г. & Богданов, С. А., 2011. Влияние непрямых действий на характер современной войны. *Военная мысль*, 6, с. 3–13.
- Ühtegi, R., 2018. Venemaa hübriidsõja Georgias 2008. aastal. *Sõjateadlane*, 7, lk 65–85.
- van Herpen, M., 2016. *Putin's Propaganda Machine. Soft Power and Russian Foreign Policy*. Lanham: Rowman & Littlefield.
- Ventsel, A., Hansson, S., Madisson, M.-L. & Sazonov, V., 2021. Discourse of fear in strategic narratives: The case of Russia's Zapad war games. *Media War & Conflict*, 14(1), pp. 21–39.
- Ventsel, A. & Sazonov, V., 2018. Russofoobia mobiliseeriv jõud. *Postimees*, 26.06.2018. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://arvamus.postimees.ee/4509822/andreas-ventsel-ja-vladimir-sazonov-russofoobia-mobiliseeriv-joud> [Kasutatud 01.06.2021].
- Wedgwood, B. D., 2012. The Crimean War and its lessons for today. *International Affairs*, 88(2), pp. 387–391.
- Westerlund, F. & Norberg, J., 2016. Military Means for Non-Military Measures: The Russian Approach to the Use of Armed Force as Seen in Ukraine. *The Journal of Slavic Military Studies*, 29(4), pp. 576–601.
- Williams, M. & Emmott, R., 2021. Ukraine says Russia will soon have over 120,000 troops on its borders. *Reuters*, 20.04.2021. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.reuters.com/world/europe/russia-reach-over-120000-troops-ukraines-border-week-ukraine-says-2021-04-20/> [Kasutatud: 13.06.2021].
- Yablokov, I., 2015. Conspiracy theories as a Russian public diplomacy tool: the case of Russia Today (RT). *Politics*, 35, (3–4), pp. 301–315.
- Yablokov, I., 2018. *Fortress Russia: Conspiracy Theories in the Post-Soviet World*. Cambridge: UK & Medford, MA: Polity.

SISEKAITSEAKADEEMIAS HILJUTI ILMUNUD PUBLIKATSIOONID

HÜBRIIDSÕJAD JA HÜBRIIDSED OHUD: KAS NENDE KAARDISTAMISEKS OLEKS VAJA ANDMEBAASI? VLADIMIR SAZONOV

Marylandi ülikooli (USA) juures loodud Global Terrorism Database (GDT) sisaldab teavet riigisiseste ja rahvusvaheliste terrorirünnakute kohta terves maailmas ajavahemikul 1970–2019. Andmebaas käsitleb rohkem kui 200 000 juhtumit ja annab hea, kuid mitte ammendava ülevaate terroriaktidest (University of Maryland, 2021). Sellest andmebaasist võib leida vajalikku teavet enamiku terrorijuhtumite kohta, mis on leidnud aset viimase 50 aasta jooksul. Mõttepaber arutleb selle üle, kas sarnane hübriidsõdu ja hübriidseid ohte kaardistav andmebaas oleks asjakohane, kas see võiks asuda Eestis ja kas seda võiks hallata näiteks Sisekaitseakadeemias asuv sisejulgeoleku instituut, kus tegeletakse julgeolekuküsimustega (sh uuritakse hübriidsõda, terrorismi, infosõda, radikaliseerumist).

IMPACT OF EVENTS IN BELARUS ON THE SAFETY AND SECURITY OF THE BALTIC STATES. TOIMETAJA DIANA MARNOT

Raporti ajendiks olid 9. augustil 2020. aastal Valgevenes toimunud valimised, mille tulemuseks on peaaegu aasta kestnud järjepidevad meeleavaldused riigis ja demonstratsioonid nende toetuseks välisriikides. Raportisse on koondatud mitme asjatundja arvamus Valgevene võimaliku arengu mõju kohta Balti riikide turvalisusele. Teema on mitmetahuline ja analüüs vaatab valdavalt tulevikku. Selleks et mõista, kuidas võivad Valgevene sündmused mõjutada Baltimaade turvalisust, kirjutasid Eestit, Lätit ja Leedut puudutava osa eri autorid ning seetõttu on tekstid eraldiseisvad ja stiililt erinevad. Raport ilmus 2021. aastal ka eestikeelsena.

ELANIKKONNAKÜSITLUSE „EESTI ELANIKE SUHTUMINE ISIKLIKE ANDMETE PRIVAATSUSSESSE JA TURVALISUSSESSE“ RAPORT.

JAANIKA PUUSALU, DIANA MARNOT

Ajavahemikul 8. jaanuarist kuni 21. jaanuarini 2021 korraldas uuringufirma Saar Poll OÜ Sisekaitseakadeemia sisejulgeoleku instituudi uuringu käigus Eesti elanikkonna küsitluse, mille valim oli 1000 inimest. Muu hulgas oli küsitluse eesmärk välja selgitada, kui oluliseks peavad Eesti elanikud isikuandmete turvalisust, missuguseid (digitaalsete) andmeid peavad Eesti elanikud tundlikeks isikuandmeteks, kuidas hindavad Eesti elanikud ohtu oma (digitaalsetele) isikuandmetele, kuidas hindavad Eesti elanikud oma teadlikkust riigi ja erafirmade andmekasutuse kohta ning mis tingimusel võiks juba kogutud andmeid veel kasutada.

VABATAHTLIKE PÄÄSTJATE, MERE PÄÄSTJATE JA ABIPOLITSEINIKE KAASAMISE KITSASKOHAD. DIANA MARNOT

Eestis plaanitakse aasta-aastalt suurendada vabatahtlike arvu, kes kõrvuti riigiasutustega pakuvad elanikele korrakaitse- ja päästeteenuseid. Ühest küljest on riiklik eesmärk kaasata Eesti elanikkonda aina enam ühist turvalisust tagavatesse tegevustesse, teisest küljest on tõdetud, et nii Politsei- ja Piirivalveametit kui ka Päästametit ootavad tulevikus personalipuudusest tulenevad probleemid. Analüüsis keskendutakse abipolitseinikele, vabatahtlikele päästjatele ja vabatahtlikele merepäästjatele ning nende praeguste tegevuste kitsaskohtadele. Eesti elanikel on õigustatud ootus abile ja turvalisusele, mida on võimelised koostöös riigiasutustega pakkuma ka hästi varustatud ja koolitatud vabatahtlikud. Peamiseks järeltuleks on tagada motiveeritud vabatahtlike tegevusele sobilikud tingimused ja süsteemne tugi. Uuringu tulemustest lähtuvad soovitusel on indikatiivsed ja juhivad tähelepanu vabatahtlike ootustele.

FOREIGN (TERRORIST) FIGHTERS AND THEIR FAMILIES IN FINLAND, SWEDEN, LATVIA, LITHUANIA, (NORTHWESTERN) RUSSIA AND THEIR IMPACT ON ESTONIA. OKSANA BELOVA-DALTON

Välisvõitlejad ja nende pered, kes naasevad oma päritoluriiki pärast ISIS langemist Süürias, on tekitanud märkimisväärset survet EL-i liikmesriikide institutsioonidele. Olukord nõuab asutustevahelise võrgustiku loomist, et tagada nõuetekohane vastutusele võt-

mine, deradikaliseerimine ja taasintegreerimine ning naasvate välisvõitlejate ja nende perede abistamine eri tasanditel.

Teine konfliktipiirkond, kuhu ja kust välisvõitlejad reisivad, on Ukraina. Paljud parem-äärmslike veendumustega välisvõitlejad läksid sõdima Ukrainasse, kus nad õpetati välja vägivallategude toimepanemiseks oma päritoluriikides. Süüriast ja Ukrainast naasvad välisvõitlejad saavad Eestisse tulla või selle territooriumi transiidiks kasutada mitmel viisil. Esiteks kasutades ebaseaduslikke rändeteid ja võltsitud dokumente. Teiseks saavad välisvõitlejad seaduslikult Eestisse siseneda pärast karistuse kandmist Eesti naaberriikides või teistes EL-i liikmesriikides.

Jääb oht, et pärast vabastamist võivad endised välisvõitlejad uuesti radikaliseeruda ja jätkata terroristlikku tegevust või sellesse panustada. Raportist selgub, et kirjeldatud olukorra parandamiseks võiks EL-i välis- ja sisepiiril rakendada kõigi reisijate, sealhulgas EL-i kodanike biomeetriliste andmete kontrolli, et tuvastada isikuid korraga mitmes omavahel seotud andmebaasis. Nii saaks tõhusamalt tabada Eestisse ja teistesse EL-i liikmesriikidesse pahatahtlikul eesmärgil reisijaid.

COVID-19 AJAL LEVITATAVAD VANDENÕUTEORIID NING NENDE ROLL INIMESTE VÕIMALIKUS RADIKALISEERUMISES EESTIS JA MUJAL MAAILMAS. OKSANA BELOVA-DALTON

Uuringu eesmärk on anda ülevaade, kuidas globaliseeruva maailma lahutamatu osana on Eestis COVID-19 pandeemia tõttu tõusnud (mitte)vägivaldse radikaliseerumise tase. Uuringu fookuses on COVID-19 pandeemia ajal maailmas levitatavad vaenu õhutavad peamised vandenõuteooriad ning nende tulemusena tekkinud (vägivaldse) radikaliseerumise ilmingud. Käsitletakse ka radikaalsete vandenõuteooriate levitajaid, levitamise kanaleid ja üldiselt sotsiaalmeedia rolli äärmuslike ideede levitamises. Lisaks tuuakse välja põhjused, miks inimesed võivad hakata uskuma vandenõuteooriatesse, kuidas seda ennetada ja kuidas suhelda vandenõuteooriasse juba uskuva inimesega.

MEHITAMATA ÕHUSÕIDUKITE KASUTAMINE PIIRIL. JAANIKA PUUSALU

Mõttepaberi eesmärk on kaardistada teemad, mis on mehitamata õhusõidukite piiril rakendamise kontekstis aktuaalsed: droonide rakendamisega kaasnev lisavõimekus piiritsooni seires, seirevõimekuse tõhustumisega tek-

kinud ohud ja tehnoloogia rakendamise sobilikkuse küsimused. Samuti tuuakse kokkuvõttes välja need rakendusaspektid, millele peaks uue tehnoloogia integreerimise sobilikkust hinnates ning maailmapraktikatest ja arengutest lähtudes tähelepanu pöörama, sh tehnoloogia elukaar, töövoo jätkusuutlikkus ja rakendusvõimalused erinevates keskkonnatingimustes.

MEHITAMATA ÕHUSÕIDUKITE KASUTAMISE VÕIMALUSED EESTIS LIIKLUSÕNNETUSE SÜNDMUSKOHALT ANDMETE KOGUMISEKS.

JAANIKA PUUSALU

Aruanne on Sisekaitseakadeemia ja Politsei- ja Piirivalveameti uurimisprojekti „Mehitamata õhusõidukite kasutamise võimalused Eestis liiklusõnnetuse sündmuskohalt andmete kogumiseks“ lõpparuanne. Aruanne annab ülevaate 2019. aasta eelkatsesest ja katse tulemuste lisauurimiseks 2020. aastal moodustatud uurimisgrupi tööst. Aruandes tehakse ülevaade uurimisgrupi 2020.–2021. aasta uurimistegevustest ja andmeanalüüsi tulemustest ning esitatakse uuringule antud eksperdihinnangu põhjal järeldused ja soovitused jätku-uuringuks või -uuringuteks.

ÕPPUSTE KORRALDAMINE. GERT TEDER

Eestis on eri institutsioonid koostanud hulgaliselt õppuste korraldamise juhendeid ja seetõttu võib tunduda, kas on tõesti veel üht vaja. Just niisugusest lähtepunktist algas ka selle juhendi kokkupanek. Kokkuvõtvalt võib öelda, et Eestis seni ilmunud õppuste juhendid on väga kõrgel tasemel, kuid mõeldud organisatsioonidele, kus kantakse mundrit, olgu nendeks siis sisekaitsestruktuurid või militaarorganisatsioonid. Samuti saavad sellistest juhenditest tuge asutused, kellel on kohustus korraldada regulaarselt kriisiõppusi. See tähendab ühtlasi seda, et nendes organisatsioonides on õppuste korraldamine heal tasemel ja kõik toimib.

TOLLIPROTSEDUURID. HELLE KOITLA, INDREK SAAR

Kõrgkooliõpiku peamine eesmärk on kirjeldada ülevaatlikult tolliprotseduure, mis on osa tolliformaalsustest, avades sealhulgas nende protseduuride eesmärged ja omavahelisi seoseid. Samas püüavad õpiku autorid tolliprotseduuride väljatöötamise põhjuste paremaks tajumiseks kirjeldada ka laiemat

konteksti. Seetõttu esitatakse enne tolliprotseduuride detailset kirjeldust rahvusvahelise kaubanduse teoreetilisi vaatenurki, et aidata mõista tolliprotseduuride ja nende lihtsustamise laiemat mõju.

LAPSED RÄNDES 2020. EUROOPA RÄNDEVÕRGUSTIKU EESTI KONTAKTPUNKT

2017. aastal koostas Euroopa Komisjon lapsrändajaid puudutava teatise, et kaitsta lapsi rändes Euroopa Liidu (EL) ja riikliku taseme tegevuste kaudu. Euroopa Rändevõrgustiku (EMN) raport „Lapsed rändes“ kaardistab 2020. aastal EL-i riikides ja Norras tehtud arengud 2017. aasta teatises toodud võtmeteemades, sh haridusele ligipääs, asendushooldus, eestkoste. Uuringu tulemused näitavad, et kuigi viimastel aastatel on rändavate laste arv EL-is vähenenud, on registreeritud rändavate laste, sh saatjata alaealiste arv endiselt suur – Eurostati andmetel said 2020. aastal EL-i riigid ja Norra saatjata alaealistelt kokku 13 550 varjupaigataotlust. 2020. aastal püsis rändavate laste kaitse prioriteetse teemana nii EL-i kui ka riiklikes seaduse- ja poliitikamuudatustes. Uued meetmed hõlmasid näiteks majutuskeskuste tingimuste hindamist ja parandamist, tagades seejuures, et eri vanusegruppides laste vajadustele oleks vastatud. Kolmanda sektori asutuste uuringud ja projektid viitavad eestkostjate rolli olulisusele, et vältida laste kadumist ning tagada lastele ligipääs infole ja õigussüsteemile. Lapsrändajate kinnipidamine on seadusega lubatud umbes pooltes EL-i liikmesriikides, kuid laste heaolu tagamiseks kohaldatakse kinnipidamist viimase meetmena. 2020. aastal ei toimunud EL-i riikide ega Norra seadustes ja poliitikas suuri muudatusi laste kinnipidamise osas, seda nii asüüliprotseduuride kui ka tagasisaatmise kontekstis. COVID-19 pandeemiast tulenevalt tutvustasid EL-i liikmesriigid ajutisi lahendusi, et vähendada pandeemiast tulenevat kahju lapsrändajate tervisele või heaolule. Näiteks võeti kasutusele meetmeid, et tagada lastele ligipääs haridusele. Positiivset kajastust sai uuringus Eestis, sest hea näitena toodi välja hiljutine areng, millega Sotsiaalkindlustusamet soovib hakata saatjata alaealistele pakkuma perepõhist asendushooldust (kasupere, hoolduspere) institutsionaalse asendushoolduse asemel.

ERINEVAD ARUSAAMAD TERMINITEST *SISETURVALISUS*, *SISEJULGEOLEK* JA *SISEKAITSE*. DIANA MARNOT

Koostatud ülevaates koondatakse erinevad arusaamad terminitest *siseturvalisus*, *sisejulgeolek* ja *sisekaitse*. Eesmärk on algtada turvalisuse ja julgeoleku valdkonnas diskussioon väljendite üle, mida kasutatakse paraku tihti läbisegi. Ülevaade ei ole ajendatud keeleteaduslikust huvist, seega pole töö kirjutamisel toetunud terminoloogiateadusele. Nii ei otsitud uurimise all olevate väljendite tegelikke tähendusi, vaid sooviti aru saada, mida nende sõnade taga mõistetakse. Töö probleem tuleneb Siseministeeriumi haldusalas kasutatavate terminite ristkasutusest ja mitmeti tõlgendatavusest – need on terminid, mis peaksid riigi poliitikat ja tegevuskavasid täpsemalt piiritlema.

PRÜMI LEPINGU JA OTSUSE RAKENDAMISEST. DIANA MARNOT

Mõttepaber annab tutvustava ülevaate Prümi lepingu loomisest, toimisest ja sellele osaks saanud kriitikast. Vajadus sõlmida Prümi leping tulenes Schengeni ja Euroopa Liidu (EL) laienemise järel Euroopa riikide sisepiiride kontrolli järkjärgulisest kadumisest. Kontrolli kadumise tõttu kerkisid rahvusvahelise kuritegevusega seotud probleemid ja Euroopa riikidel tekkis vajadus tihendada riikide koostööd, et võidelda terrorismi, piiriülese kuritegevuse ja ebaseadusliku sisse- rändega. Kuritegude lahendamise hõlbustamiseks oli vaja võimaldada Euroopa õiguskaitseseorganitel tõhusalt jagada naaberriikidega kurjategijate DNA ja daktüloskoopilisi ehk sõrmejälgede andmeid ning sõidukite registreerimisnumbreid. Prümi konventsiooniga loodi selleks vajalikud õiguslikud mehhanismid ja digitaalne taristu.

COVID-19 PANDEEMIAST JA INFODEEMIAST TINGITUD VÄLJAKUTSED TERVISEAMETILE, POLITSEI- JA PIIRIVALVEAMETILE NING RIIGIKANTSELEI STRATEGILISELE KOMMUNIKATSIOONILE. OKSANA BELOVA-DALTON

Uuringus käsitletakse nii pandeemia kui ka infodeemia levikut väljakutsena Eesti riigi strateegilisele kommunikatsioonile, Terviseametile ning Politsei- ja Piirivalveametile. Vajaliku teabe saamiseks tehti Riigikantselei, Terviseameti, Politsei- ja Piirivalveameti ja Kaitseväge ametnikega poolstruktureeritud intervjuud. Uuringus tuuakse välja ka soovi-

tused olukorra parendamiseks ja eesliinitöötajate tunnustamiseks. Nende soovitustega võib arvestada nii praegu kui ka tulevaste kriiside lahendamisel.

VALGEVENE PIIRIKRIISI ÕPPETUNNID. DIANA MARNOT

22. veebruaril 2022. aastal korraldas Sisekaitseakadeemia sisejulgeoleku instituut ingliskeelse veebiseminari Valgevene piirikriisi õppetundidest.

Üritusel anti ülevaade ja jagati kogemusi 2021. aasta probleemidest Läti, Leedu ja Poola piiril, kuhu Valgevene suunas massiliselt eri riikidest pärit põgenikke. Veebiseminari eesmärk oli hoida sisejulgeolekust huvitatud kuulajaskonda ühises infouumis Baltikumi ja Poolat ohustavatest teguritest. Eesti, Läti ja Leedu esinejad kirjeldasid ja analüüsisid toimunud sündmusi eri tahkude alt. Esinesid Tarmo Kohv, Ringo Ringvee, Stanislavs Makarevičs, Saulius Nekraševičius ja Mart Tarmak. Diana Marnoti koostatud seminari eestikeelses kokkuvõttes tuuakse välja iga esineja ettekande peamised arutelupunktid.

